SLIKRA

EZ A KÖNYV
A NAGY OKTÓBERI
SZOCIALISTA FORRADALOM
XXX. ÉVFORDULÓJARA
JELENT MEG

ILJA EHRENBURG

EURÓPA ÚTJAIN

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST 1947

OROSZBÓL FORDITOTTA

AMALIA J. STEINER

Felelős kiado: Seress Geza Springer-nyomda Budapest,

ROMÁNIA

1

Romániában meghökkentik az utast az ellentétek: a hivalkodó Bukarest és tőle nem messze a Zsil-völgy kőszénmedencéje, ahol a bányászok barlangokban laknak, mint az állatok. De Bukarest maga sem szűkölködik ellentétekben: itt divatdámák sokemeletes párizsi kalapokban, ott mezítlábas parasztasszonyok szakadt, háziszőttes ruházatban. Pompás Limousine-autó, ökörcsorda. A bojárnő palotájában paradicsommadarak, az istállókban Della Robbia-kerámiák; az illemhelyek XIV. Lajos stílusában és mellette viskó, melynek még kéménye sincs. Itt válogatott francia konyha és a környező hegyekben éhínség. Irodalmi szalonok, amelyekben Mallarmé rajongói vitáznak Tristan Corbière tisztelőivel és ugyanakkor millió írástudatlan, aki neve helyett keresztet rajzol. Nem a színházi díszletek rikoltó festőisége ez, hanem a nyomorúságos tengődésre ítélt nép mélységes tragédiája.

Romániában hétezer orvos él, ezek közül négyezer magában Bukarestben. Nagy kiterjedésű vidékeken mégcsak azt sem tudják, mi az orvosság: a betegek lefekszenek és meghalnak, akár ötszáz évvel ezelőtt. Évszázados betegség ez, elsősorban a felcsereket kellene kigyógyítani belőle.

„Milyen szegény ország!" — kiált föl az idegen a parasztok láttán, akik kukoricamáléról álmodoznak. Pedig Románia nagyon gazdag lehetne: termékeny föld, búza, rizs és pamut szőlőhegyek és dohány — és még sok kincs a földben. Sok nyersolaj, szén és vas, melynek minősége semmivel sem marad el a svédé mögött. Van erdőség és só és sok más földi jó.

Az ország szegény volt, mert az ország urai csak egy valamivel törődtek: saját meggazdagodásukkal. A meztelenre vetkőztetett, éhes népet mély szakadék választotta el a bukaresti naplopóktól.

A fasizmus könnyen ragadta hatalmába Romániát, mert a nép évszázadokon át hozzászokott a vak önmegadáshoz. Nem beszélhetünk román fasizmusról, anélkül, hogy előzményeit ne idéznénk, Bukarestben szeretik a „farce"-okat,* ezeket a groteszk helyzetekkel teli giccseket. Ilyen „farce" volt a fasizmus előtt a román „demokrácia". Az országot két, a hatalmon egymást állandóan váltó párt kormányozta, ezeket a pártokat helyesebben klánoknak** nevezhetnénk. Haditörvényszékek működtek a teljes béke idejében is. A társadalmi kérdéseket gépfegyverrel oldották meg. A „szigurancia" piperkőc vizsgálóbírái a foglyok körmét és ujját tépték ki. Megvásárolható volt mindenki: a miniszter, a vizsgálóbíró, az udvaronc, a csendőr. Elfogadtak lejt és természetbenit: gyöngyöt, malacot, földet és szalonnát. Az ellenzéki párt aranyhegyeket ígért a választóknak, szabadságot és cipőt; személyi érinthetetlenséget és új hidakat a korhadt régiek helyébe. A választások előtt a „megbízhatatlan" falvakat tífusz ürügyén vesztegzár alá vették. A választók egy részét leitatták szilvapálinkával — az ú. n. „cujká"-val, másokat agyba-főbe vertek. A „demokratikus" pártokat a választásokon furkósbotos ügynökök képviselték. Ezek a pártok most „történelmi"-eknek nevezik magukat, de semmi történelmi sincs bennük, — hacsak nem nevezzük történelemnek azokat a gyászos történeteket: a megvásárlás és megvesztegetés, a csalás és árulás történeteit — melyek a két háború közt estek meg Bukarestben.

Végülis elkövetkeztek a rémület és szégyen napjai: Bukarestben a légionisták embereket téptek darabokra, leányokat akasztottak a vágóhidak kampóira.

---

* Farce, bohózatszerű színpadi műfaj francia neve! — *A ford.*
** Clan, titkos szövetség. — *A ford.*

Románia vezetője a kalandor Antonescu volt, aki osztozott a német kalandorok győzelmi mámorában. A román paraszt a Reichswehr generálisainak ágyútölteléke lett. Antonescu igazolni akarta magát a Pruthtól a Volgáig elterülő német sírok előtt, vagonszámra szállította Romániába az odesszai gépeket s a krími bútorokat. A bukaresti piperkőcök viharosan ünnepelték a látszólagos győzelmeket, a nép siratta halottait. A nép már tudta, hogy a román hadtestek dicstelenül véreztek el, de a nép mélyen hallgatott; a szent hallgatás angyalát állították oldalára, csendőregyenruhában.

A hadseregben megkorbácsoták az összeomlást emlegetőket, a hátországban agyonverték a túlszomorúakat vagy túlvidámakat. A Vörös Hadsereg átlépte a határt: a „bojár" Románia napjai megszámláltattak.

2

A történelem nem követi mindig szigorúan az erkölcsi elveket, egy országnak vagy népének kedvez vagy nem kedvez a szerencse. Romániának kedvezett: a halál mezsgyéjén állt és aránylag könnyen megmenekült onnan. Az egész fölszabadult Európában Bukarest helyzete a legkedvezőbb: az emberek itt sokkal könnyebben élnek, mint Budapesten, Rómában vagy Párizsban.

Románia ennek ellenére keservesen megfizetett vezetőinek ostobaságáért: ezt nem Bukarest boulevard-jain lehet megállapítani, hanem a moldavai utakon, melyeken végigsöpört a háború vagy Ploesti romjai között. Ezt az árat bezzeg nem az előkelőek fizették meg, akik tokot esznek tartármártással, a „Mon Plaisir"-ben, hanem az éhező hegyilakók. Amikor Petru Groza kormánya uralomra jutott, lázban találta a népet. Az árak naponta emelkedtek, a közlekedés szétrombolva; a légionárusok

— a német „Werwolf”-okat majmolva* — összeesküvéseket szőttek. Évszázados betegségekből nem lehet félév vagy egy év alatt kigyógyulni; a part még nem látszik, de már fordult a kormánykerék.

Nehéz a helyzete azoknak, akik ki akarják rántani az országot abból a pocsolyából, amelybe előző urai taszították. Nem csupán azért nehéz feladat ez, mert az ország szét van rombolva, — vannak még alaposabban szétrombolt országok is — hanem azért is, mert a becsületes román demokraták minden lépésnél belebotlanak a társadalom felső rétegeinek restségébe, a parasztok maradiságába, a megnemértésbe, ami az intelligencia egy részében a nép iránti kötelességek tekintetében mutatkozik.

A „történelmi” politikusoknak nem tetszik, hogy nincsen helyük a történelemben. Sokat adnának azért, ha visszafordíthatnák az idő kerekét. Ezek az emberek nagyon hangosak; a románok egyébként hozzászoktak a zajhoz. Bukarestben mintegy 20 ujság jelenik meg, hatalmas, kiabáló címlappal és a rikkancsok az utcán üvöltik a „szenzációs” újdonságokat, — oly apokaliptikus pátosszal, hogy úgy tűnik, mintha a világ napjában háromszor megfordulna a tengelye körül.

Kik segítik az ellenzéket? A földreform miatt fölháborodott földbirtokosok, a kötött árak politikájával elégedetlen spekulánsok, a vesztegetés éveiben meggazdagodott hivatalnokok, azok az emberek, akik Odesszába költöztek a könnyű megélhetésért; a fasiszták, akik most óvatosan „demokraták”-nak nevezik magukat. Nincsenek túlságosan sokan, de beszélnek, tüzes cikkeket írnak, külföldi barátaikhoz fordulnak és nagy zajt csapva többnek tűnnek föl, mint a szótlan munkához szokott nép, amely csak most kezdi még alig-alig hallhatóan hallatni szavát. Nevezhetjük ezt akusztikai csalódásnak.

Láttam zsidó pogromra és az erdélyi magyarok megsemmisítésére uszító terrorista röpcédulákat. Ezeken a röpcédulákon a fasiszták azt ígérik, hogy megzabolázzák a munkásokat és visszaadják a földet a földbirtokosoknak. A divat zsarnoki: a fasiszták a röpcédulákon szintén a demokráciára hivatkoznak. A politikai spekulánsok háta mögött rablógyilkosok állnak. Nem tudom, mi mozgatja az egyes ellenzéki politikusokat; mindenekelőtt, gondolom, a játékos dühe, ki rossz kártyára tett s ezért mindent elátkoz, a játszmát és a játékosokat. A fasizmus elődei most a fasizmus örököseivé akarnak válni. Mikor Antonescu arra készült, hogy „Nagy Romániá”-hoz csatolja a Krímet, — a fekete napokra gondolva talónba rakta a demokratákat. A „történelmi pártok” vezetői nem helyeselték Antonescu politikáját, de mint tapasztalt emberek, besszarábiai bort ittak és várták, mikor érkezik el az ő órájuk. Germánia első vereségei után Antonescu az ujságokban az eddig hallgatók arcképét kezdte közölni: közeledett a leváltás órája. Ezek az urak mindenre számítottak, csak egyre nem: hogy a Vörös Hadsereg fegyverei fölébresztik a román népet. Az országra új korszak virrad.

---

* Werwolf-nak nevezték magukat a weimari Németország tiszti összeesküvői a huszas évek elején. — *A ford.*

3

Láttam, hogy fogadták Bukarest repülőterén a Moszkvából hazatérő Petru Grozát. A tömeg áttörte a rendőrkordont, az üdvözlők közt akadtak hivatalnokok és ujságírók — de javarészük munkás, iparos és a környékbeli falvakba való paraszt volt. Egyszerű asszonyok meg katonák. A tömeg ütemesen kiáltotta: „Gro—za! Gro—za!” Életükben először érezték magukat egyébnek, mint adófizető egyednek, igavonó baromnak és ágyútölteléknek — és bizalommal feleltek a bizalomra. Készek kitárt mellel helytállni azokért, akik elismerték bennük az embert és a polgárt.

Mostanában sokat beszélnek a németek átneveléséről. Ez nagyon bonyolult és nehéz probléma. De a románokat nem átnevelni, hanem egyszerűen csak nevelni kell. A fasizmus itt olyan betegség volt, amely a társadalomnak csak felső rétegeit fertőzte meg Az ember nem találhat elég éles szavakat, hogy híven lefesse a „bojárok” eltompultságát, a spekulánsok álnokságát, az előkelőek ürességét; de nem szabad elítélni a népet. Történelme tragikus: sokszor próbált küzdeni a hódítók ellen is meg saját zsarnokai ellen is. Koplalt, sötétségben élt, nemcsak fény és meleg hiányzott a parasztkunyhókból, de szíves és oktató szó is. A nép keservesen küzdött, minden az ő vállára nehezedett, e munkaszerető és tisztalelkű nép vállára.

A földnélküli parasztság földet kapott. Ez természetesen, nem mindenkinek volt ínyére. Aurel Pana úr, Antonescu volt minisztere lelke mélyéből felháborodott ezen: tizenötezer hektár földet vesztett! De a parasztok örülnek. Jártam egy kis faluban, — Koserenіben. A parasztok elragadtatással beszéltek kapott földjükről. Sosem felejtek el egy asszonyt — Jelizavéta Szavának hívták —: szőlőnedvtől lila ujjait égre emelve, ünnepélyesen szólt: „Most már élni fogunk!” A parasztok örvendeztek, de résen voltak: nem veszik-e vissza a földet? Egy Constantinescu nevű földbirtokost emlegettek egyre, aki ebben a faluban élt. Elhatároztam, hogy megnézem ezt az embert. Kiderült, hogy nyugalmazott ezredes. Kedves volt, mint minden román. Mikor a földreformra terelődött a szó, ezt mondta: „Ez még nem végleges dolog.” Megkérdeztem, miért vélekedik így? Az ezredes felelt: „Hát maga nem hallott az atombombáról?” Erős meggyőződése volt, hogy az atomrobbantás majd visszacsinálja a földosztást.

Bukarestnek egyik előkelő vendéglője a „Capsa”. Jo ebédet kap ott a vendég és végighallgathatja a kárvallottak sirámait arról, hogy a földreform „értelmetlen és megvalósíthatatlan vállalkozás”. Közben a földreformot már végre is hajtották: 900.000 parasztcsalád kapott földet.

1945 nyara nagyon kedvezőtlen volt. Meddon álltak a kiégett földek: hosszú idő óta nem pusztított ilyen szárazság Romániában. Különösen a hegyvidékeket sujtotta. A völgyekben már betakarították az életet. Ősz van: dohányt szárítanak, bort erjesztenek, eskuvore készülődnek Elvetődtem egy parasztesküvőre: Karácsonyfát hordtak körül, ráaggatott kenyérrel, cujkát ittak tarkafestésű fakancsókból. A menyasszony — a látszat kedvéért — sírt egy sort és rögtön utána táncra perdült. A hegedűsök késő éjszakáig húzták. Az öregasszony nézte a táncolókat, aztán megszólalt: „A fiataloknak könnyebb lesz; ők nem ismerik a mi keserveinket.”

Valamilyen francia könyvben olvastam, hogy a románok kívételesen lusta nép. A szerző valószínűleg csak bukaresti naplopókkal és az ő levantei szokásaikkal találkozott. Ügyesen keverik a rózsalekvárt a pezsgővel, a Kelet tunyaságát a Nyugat lustaságával. A román munkások azonban megtanulták, mit jelent a verejtékes kenyér. Most még többet dolgoznak, mert hisznek vezetőikben és mert ki akarják húzni az ország szekerét a kátyúból. A bányászok — annak ellenére, hogy éheznek — úgy dolgoznak, mint még soha. Egyes bányákban az azelőtti mennyiség harmincszorosát termelik. Még nemrégen a közlekedés elakadása fojtogatta az országot: a hidak, az utak, a raktárak szét voltak rombolva. A mérnökök ezt mondták: „Ez a híd két hónapon belül helyreállítható.” A munkások néhány nap alatt felépítették. A közlekedésügyi miniszter — a vasutas Georgiu Dezs — lelkesítette őket. Nagyszerű, vasakaratú férfi. Tizenegy évig ült börtönben és fiatalon és friss életkedvvel telten került ki a kazamatákból. Valóban a nép fia. Vele beszélgetve, megnyilatkozott előttem az igazi Románia lelke.

Láttam munkásokat: éheznek és mégis dolgoznak. „Meg kell menteni az országot a katasztrófától” — mondják. Mellettük pedig láttam széltolókat, akik hozzászoktak, hogy a nyarat Deauville-ben, a telet Nizzában töltsék, és most morognak: „Nem szabad az árakat rögzíteni! Nem szabad felosztani a földet! Nem szabad meneszteni az előbbi rendszer hivatalnokait! Ez nem román demokrácia, ez önkényuralom!” Újra látom itt, hogy azok az emberek, kiknek a föld csak mostohájuk volt, jobban szeretik mégis, mint a sors kegyeltjei: a hazaszeretet nem növekszik a jövedelemmel.

4

A román népet a fasizmus nem fertőzte meg és az mohón vágyik emberi hangra. De az értelmiség egy része nem okult és úgy látszik nem is akar okulni. A háború éveiben kezembe került egy bukaresti ujság. Az akadémia egyik tagjának ezt a mondatát találtam benne: „A dákó-románok utódai lakják a Tisza és a Volga közét.” Világos, hogy az ilyen akadémikus nem a fasizmus szülötte: őt sem meggyőzni, sem átgyúrni nem lehet.

Mikor a fasizmus erkölcsi megsemmisüléséről tartottam előadást, a hallgatóság soraiban sokan voltak, akiket érdekeltek a szovjet kultúra kérdései. Néhányukat csak puszta kíváncsiságból. Beszédem után sokan kérték, hogy írjam alá könyveimet: az autogramgyüjtés régi középeurópai rögeszme. Az autogramgyüjtők egyike azt mondta nekem: „Én nagyon szeretem Odesszát.” Gondolataim annyira eltávolodtak már a közelmulttól, hogy megkérdeztem tőle: mikor járt Odesszában? Nyugodtan felelt: „Negyvenkettőben és negyvenháromban.” A szállodában fölkeresett egy úr, a „történelmi pártok” egyikének tagja, a minisztériumban tekintélyes állást töltött be Antonescu mellett. A nem-mindennapi látogató nem-mindennapi kéréssel fordult hozzám: szerezzem vissza elvesztett állását. Mikor megkérdeztem, miért éppen hozzám fordul, a nyugalmazott méltóság ezt felelte: „Beiratkozom a társaságba, mely az Oroszországgal való kulturális közeledést szorgalmazza. Kérem tehát, támogasson.” Cinikusak a naívságig és naívak a cinizmusig.

Hol rejtőznek a népi felvilágosodás leghevesebb ellenfelei? A tanári karban. És sok diák most is a légionistákkal rokonszenvez. Az olvasó bizonyára csodálkozik, hogy éppen a tudomány emberei ábrándoznak a sötétség győzelméről. Magyarázatképen rá kell világítanom a román értelmiség néhány sajátos vonására.

A román beszédet figyelve, okvetlenül feltűnik, mint keverednek benne latin és szláv szógyökök. Vajjon a „kenyér” vagy a „szerelem” szónál melyik szó áll közelebb az emberhez?

A „kenyér” román neve latin eredetű: „pain”, a szerelem szó szláv eredetű: „dragostje”. Azért kezdtem nyelvészetről beszélni, mert a román nyelv kettős eredete bizonyos fokig előre meghatározhatta volna a román kultúra fejlődését. A román értelmiség két forrásból meríthet: a franciából és az oroszból. De Romániában már régen betömték a két forrás egyikét: Romániát elvágták az orosz kultúrától. Még klasszikusainkat se fordították le román nyelvre.

A francia volt a kiválasztott osztályok második anyanyelve. Száz év előtt a francia hatás volt az egészséges: a század vezéreszméi Párizsban születtek. Azóta sokminden megváltozott. A román értelmiség reakciós része ma is a franciáknak hódol, de nem a francia népnek, hanem XIV. Lajosnak. Az irodalmárok Villiers de l'Isle-Adam-ot, Mallarmé-t, Alfred de Vigny-t mímelik és néhány ifjonc 1945-ben „fölfedezte” a szürrealizmust.

Távol áll tőlem a francia irodalom értékeinek lebecsülése. Az 1940-es évek belső megbetegedéssel magyarázható eseményeinek ellenére Franciaország továbbra is olyan ország marad, melytől sokat tanulhatunk. Például tetszenek nekem a román Izer, Palladi, Tonic és hozzájuk hasonló festők — és nem zavar, hogy Cézanne vagy más franciák hatása érezhető rajtuk. Amikor a román értelmiségnek a franciákkal való kacérkodásáról beszélek, arra a fölületes és hazug képre gondolok, melyet maguknak Franciaországról alkotnak. Láttam Bukarestben olyanokat, akiknek Franciaországban éppen az tetszik, ami maguknak a franciáknak visszatetsző. Nem azért utasítják vissza az orosz kultúrát, mert vonzódnak a franciához, hanem mert nincsen igazi kultúrájuk — bár ezt jómodorral, olykor egy-egy idézettel álcázzák.

Merem állítani, hogy sok román intellektuel műveltsége sokkal csillogóbb, mint amilyen mély. Csodálkoztam rajta, hogy a néptől mennyire elszigetelődtek. Hiszen a francia költők — még a legkifinomultabbak is — az átlag franciák életét élik; a párizsi festő ugyanazon a nyelven beszél, mint a Renault-gyár munkása, míg sok román író még a román faluról is csak homályos elképzeléssel bír Az ő szemükben a nép puszta „folklore", — ünnepi népi tánc és jótékonycélú estélyeken árult hímzések.

E fintorok közül, az üresség és a közömbösség sivárságából annál hatalmasabban emelkednek ki a gondolat és lelkiismeret hősei, akik a végzet óráiban találkoztak népükkel. Mindenekelőtt arra az íróra gondolok, kivel sok nagyszerű órát töltöttem együtt: Michael Sadoveanura. Ragyogó elbeszélő, az élő nyelv tudósa, népét ismeri és szereti, de távol áll tole minden nemzeti elfogultság. Teljes joggal megilleti az „európai" jelző. Ami történt, az nem más, mint minóségi kiválasztódás: a legjobbak ma a nép oldalán állnak, köztuk E. Parhon, a kíváló hormonológus, Bogdasar, a legjobb ideggyógyászok egyike; G. Enescu, a világhírű muzsikus és sokan mások.

A ködevó intelligencia gáncsoskodása ellenére megnyílt a népi egyetem. A népbőljött ifjak tudásra vágynak. Parhon, Bogdasar, Sadoveanu méltó kezekbe teszik le a kultúra nagy örökségét. Évek múltán majd új román értelmiség támad, mely elválaszthatatlan a néptől Amikor erről beszélek, a legfontosabbról beszélek: a nép jövőjéről.

5

A fasizmus mindenekelőtt nemzeti gyűlölködés. Eltorzítja a nemzeti büszkeség fogalmát: a fasiszta szellemtől megfertőzöttek távolról sem népük kulturális gazdagságával dicsekednek. Ők nem dicsekszenek egyébbel, mint puszta származásukkal. A román fasisztát nem érdekli sem a román tudós munkája, sem az ország multja — parasztjainak harca a hódítók ellen — sem Dél-Bukovina ősi templomai. A fasiszta számára csak egy a fontos: ő a dákó-románok utóda — s közben pedig ómaga sem tudja pontosan, hogy mit jelent ez a modern szakkifejezés. A fasiszta Románia nemzeti gyűlölködésben élt: a fasiszták ráuszították a fiatalságot a magyarokra, a zsidókra, az oroszokra. Nehezen oltható ki ugyan ez a sok évtizeden át táplált gonosz tűz, de az ország életében és az emberek lelkében sokminden megváltozott.

Erdély visszacsatolása Romániához ismét fölvetette a magyar kisebbség kérdését. Transsylvaniában a lakosság kevert: az egyik faluban románok, a szomszédos faluban pedig már magyarok laknak, határt nem lehet vonni. Petru Groza jól ismeri Erdélyt, folyékonyan beszél magyarul, tiszteli a magyar kultúrát Évszázados ellenségeskedés helyett közös födél alatti barátságot ajánlott a magyaroknak. A nemzetiségi láz még most is két táborba gyüjti az embereket: a magyarok még magyar zászlókkal ingerlik a románokat, a románok pedig a magyarokat a „Nagy-Romániá"-ról szóló beszédekkel. De Erdély parasztjai már megértették, hogy az új kormány politikája: „Elsősorban kalászokat, melyeket nem taposnak le tankok." És senki sem fog csodálkozni, ha a magyar kisebbség valamennyi pártja — a katolikustól a kommunistáig — támogatja Petru Grozát.

Ha igaz, hogy az antiszemitizmus a fasiszták nemzetközi nyelve, akkor el kell ismernünk, hogy a románok jól megtanulták ezt a nyelvet. A tanítás régen elkezdődött: a különböző román kormányok politikáját 1922 és 1934 között nem nevezhetjük másnak, mint pogrom-politikának. A fasiszták a kézműiparszerűen űzött gyilkosságokról és a szervezetlen uszításról áttértek a tömeg-kivégzésekre. Mintegy félmillió zsidót vertek vagy kínoztak agyon a koncentrációs táborokban. Ámbár eléggé hozzászoktunk, sajnos, a fasiszta állatiasság megnyilvánulásaihoz, mégis megráz bennünket Jassy zsidóinak tragédiája: Vagonokba zsúfolva vitték őket, élelem nélkül, ivóvíz nélkül, míg csak el nem pusztultak. A kormány erélyesen küzd az antiszemitizmus ellen, de a pestis mikróbái még a levegőben vannak. Megsemmisítésüket nem csupán a megmenekült zsidók, hanem a becsületes románok is kívánták, hiszen a fasizmus az antiszemitizmussal kezdődik, s míg van antiszemitizmus, addig a fasiszta mikróbák virulásához és szaporodásához megvan a megfelelő tenyészet.

Antonescu katonái sok keserűséget okoztak a szovjet népnek. Odessza, a Krím kövei, Sztálingrád falai hirdetik a román fasiszták bűneit. A szovjet nép nem felejtette ezt el és nem fogja soha elfelejteni. De eszményeihez híven, a mi népünk azokért a bűnökért, melyeket javarészt a társadalom megfertőzöttjei, a fasiszták gondoltak ki és követtek el, nem a szerencsétlen román parasztot ítélte el. A mi népünk nagylelkűen segítőkezet nyujtott a román népnek és ez a magatartás úgy szerepel majd a történelemben, mint a humanizmus magasztos példája.

A háború számos csodát művelt. A fasisztákat nyögő Románia már az örvény mélyére süllyedt és most újra felmerült. A világ előtt ez az ország Paul Morand gyatra novellái nyomán nagyon sokáig operettbevaló és exotikum volt. A kozmopoliták fényűző tivornyái és a botránykrónikák alapján ítélték meg őket. Utóbbiakban kíváló hely jutott Mme Lupescunak. Azután ítélték meg Romániát, hogy az ujságokban Antonescu hősei mennyi „légionárust" öltek meg, és a „légionárusok" mennyi zsidót lőttek agyon. Románia most új világra ébred. Bronzarcú, ezüstösfürtű aggastyánok, az antik kor pásztoraira emlékeztető ifjak; asszonyok, ötletesen kivarrt ruhákban, arcukon a munka és a keserűség különös szépségével. Romániában ilyen nép is él.

Visszaemlékezem, mit műveltek a román fasiszták Odesszában. És tudok mást is: 1941 november 7-én, mikor a fasiszták a mi városaink romjai között lakmároztak, mikor a román irodalmárok megvásárolt tollal ódákat zengtek Hitlerről és Antonescuról, akadtak románok, akik a szabadságért harcoltak és ezen a nehéz napon emberi szavak is hangzottak el: öt román — a vegyész Panet, Lili, a felesége, Ada Marinescu mérnök, Kornhauser orvos és Nagy Erzsébet a vesztőhely előtt kiáltották: „Éljen a szabad Románia, éljen a Vörös Hadsereg!" Ada Marinescut nem egyszerre ölték meg; megsebesülve ezt kiáltotta: „Lőjjetek! Engem megöltök, de mindenkit úgysem ölhettek meg!"

Bukarest utcáin gyakran, túlgyakran találkoztam olyanokkal, kikkel jobb volna nem találkoznunk: azokkal, kik az odesszai dácsákban pöffeszkedtek és szerelmesek voltak Krím szépségébe. Hányan vannak ilyenek? Tízezren. És én a milliókra gondolok, a parasztokra, akik a tűző napon dolgoznak; a Zsilvölgy bányászaira, az emberekre, kik börtönökből jöttek elő, a munkásokra, az ábrándozókra — a népre. És örülök, hogy az én népem adta vissza e nép életét.

BULGÁRIA

1

A Duna nemcsak két államot, hanem két világot választ el. Románia: gazdag országban szegény földművesek. Az egyik oldalon a fényes Bukarest, melyet a lakosság állhatatos naívsággal „kis Párizs”-nak nevez, a másikon szánalmas kunyhók.

Átszelvén komppal a Dunát, egyszerre más világot találtam magam körül. Hátul, az alacsony román parton, elmaradt mögöttem Giurgiu pezsgőszínű öltönyben grasszáló ficsuraival, tüzes lovaktól vont, elegáns fogatokon kocsikázó spekulánsaival, klipszekkel megrakott kirakataival és rongyos koldusaival. És íme, ahogy elmaradtak a piperkőcök s kihúnyt a hamis aranymelltűk fénye, nyersebbé vált minden: a természet, az emberek, az élet egyszerűbb vagy talán bonyolultabb.

Szegényes parasztház. Vöröspaprikát szárítanak Ordít a szamár, a padló döngölt föld és a polcon könyvek. Varrógép és mezítlábas háziasszony, rongyos ruhában. Régimódian egyszerű és nehéz itt a munka: ökrök és ósdi eke. A parasztok maguk szövik ruhájukat, maguk mesterkedik össze bőrsarujukat, a „carvuli”-t. Garbovóban, a korszerű fölszerelésével jogosan büszkélkedő textilgyár világos közös szállásán láttam parasztszövőszékeket, amelyeken esténként maguknak fonnak és szőnek a munkások. A felületes idegen azt hiszi, hogy Bulgária elmaradt, sötét ország. Ám beszéljen csak a parasztokkal, kik a földes padlón alszanak, a szövőszék mellett éneklő parasztasszonyokkal — és meggyőződik tévedéséről. Nem egyszer kérdezgettek a falvakban a franciaországi választásokról vagy a Dnyeprogresz helyreállításáról. A parasztasszony (földes szobája van és maga mezítláb jár) ezt mondja: „Két gimnazista fiam van.”

Bulgáriának 31.000 tanítója van; közülük 16.000 a falvakban. 1944 szeptember 9-ig 162 gimnázium működött, ma 230. A diákok száma 10.000-ról 24.000-re emelkedett. Az ujságok napi példányszáma Szófiában eléri a 750.000-et. A megjelent könyvek példányszáma az 50—60.000-et. És Bulgária lakóinak száma mindössze hatmillió.

Majdnem valamennyi faluban van népház könyvtárral, színpaddal és helyenként mozival. Sok községben gimnázium is van már, nem beszélve a hétosztályos iskoláról. S a kocsmában nem csupán illatos sligovicát isznak a mérges paprikához, megbeszélik a világ dolgait is. Valóságos kis klubok ezek a kocsmák. A szerény Szófiában sok a könyvesbolt és a könyvkirakatok a legdíszesebbek. Előttük rendszerint csoportosulás van.

Csodálatba ejt a bolgároknak a románoktól annyira különböző lelki beállítottsága. Románia alig-alig ébredt föl még a letargikus álomból; Bukarest fényűző, de sápadt, mint beteg, aki éppen túljutott a krízisen. Amint a bolgár parton fekvő Ruszcsukba értem, hirtelen megcsapott a lelki emelkedettség árama, a levegőben valami feszültség volt, megéreztem a tömeg lendületét: Bulgária új utakra lépett.

A táj Bulgáriában drámai: hegyek, szakadékok, a bükkfák sötétzöldje, a domboldalakon lépcsőzetesen fekvő házak. Széles, véres, rikító alkonyok. De nem ez festi a tragikus kifejezést a bolgár arcokra, nem ez mélyíti a szemek feketeségét, nem ez élesíti a száj vonalát, a homlokot, az arccsontokat. Nem ez öntött szomorúságot a dalokba: ebben a történelem a bűnös.

A népekkel is úgy van, mint az emberekkel. Némelyiknek könnyű sorsa van: gyorsan felismerte valódi hivatását s egyszeriben megtalálta az igazi utat. Másoknak pályája viszont bonyolult, útja kanyargós, telve szenvedéssel. Bulgária sorsa kemény volt. Mögötte évszázados rabság, mikor a legelemibb jogok megvédése volt a feladat, — hogy az édesanyát az anyanyelven szólíthassák —; számára az utolsó 75 év végzetes játszma volt, melyben Bulgária mint kártyalap járt kézrőlkézre. Öröklött tulajdona a Coburg-dinasztiának, a nemzetközi intrikusok kedvenc működési területe. A derűs pillanatok oly ritkák, mint a tisztás az erdőben. Aszena aranykora, az az idő, amikor a festők freskókkal ékesítették a Bojana-templom falait s nem is gyanították, hogy a janicsárkor éjszakája, ötszázéves rabság vár rájuk; a népi szenvedélyek föllobbanása, az „ébresztők” plejádja, Hristo Botyev ihletett hangja, a fölkelők hősiessége, az oroszok a Sipka-szorosban, a szabadság délibábja — mindezeket a fényes lapokat fekete kötetek választják el egymástól. Bizánc igája, a török iga — mely különösen súlyosan nehezedett erre a szultánok rezidenciájával szomszédos országra — és a függetlenség kivívása után a sanstefanói béke fölcserélése a berlinivel, véres viták, melyekben a bolgárok és szerbek egymást marták a Habsburgok vagy más „patrónusok” parancsára. Coburgok, háborúk, melyeket a nép nem akart, de melyekért megfizetett, azután fasizmus, büntetőexpedíciók, a németek Szófiában — ez ennek a népnek a történelme. A nép vérével írták, de nem az ő akaratával, hanem éppen akarata ellen. Miként az emberek élete nem mindíg úgy alakul, ahogy szeretnék, a bolgár nép története sem fejezi ki a nép szellemét, vágyait és reményeit.

Batak faluban van egy templom, falain a freskók helyén vér. Az 1876-os fölkelés napjaiban a török janicsárok behajtották Batak parasztjait a templomba és ott halomra ölték őket. A falvak megőrizték a vér elfakult foltjait. Bolgár földön utaztunkban úgy rémlik, hogy mindenhez vér tapad, a megkínzottak, a hősök vére. És ez a vér sok mindent megmagyaráz, megmagyarázza, hogy miért olyan szófukar ez a déli nép, amely dacosan összeszorított szájjal áll s szemében sötét tűz lobog.

2

Nehéz megérteni, hogy miért nevezték és nevezik némelyek még ma is külföldön a bolgárokat „balkáni poroszok”-nak. Semmi közös vonás nincs a technikájukkal pöffeszkedő, elvadult szellemű németek és az emberi méltóságukat porszívókra s lélekölő motorokra fel nem váltó bolgárok között. Nem a porosz kaszárnyát szerették a bolgárok, hanem a szabadságot.

Mikor a görögök fölkeltek a törökök ellen, Byron a görögök közé állt — ezt mindenki tudja. De azt kevesen tudják, hogy a bolgár parasztok és városlakók a görög fölkelők segítségére siettek. Ezekben az időkben Bulgária ismeretlen vidék volt Európa számára. A néhány utazó csak a török gyarmat szegénységéről és tudatlanságáról írt s nem is gyanította, hogy mögötte nagy történelem és előtte új élet áll. A világ csak a mult század hatvanas éveiben kezdett beszélni a bolgárokról, mikor a bolgár parasztok kaszákkal és baltákkal törtek évszázados elnyomóikra. Akkor hangzott föl Turgenyev és Hugo megrázó szózata. A világ nem tudta, hogy a fölkelésig három századon át a leigázott, de meg nem alázkodó Bulgária kemény harcot vívott szabadságáért és függetlenségéért.

Ilyen népet nem lehet könnyen leigázni. Bulgária az elsők között ismerte meg a fasizmus fekete árnyékát. A nép huszonegy évig harcolt a fasiszták ellen. Minden maroknyi föld a rettenetes drámáról beszél itt. Számokat idézek: meggyőzőbbek, mint bármely elbeszélés. 1923-tól a különböző fasiszta kormányok másfélmillió bolgárt tartóztattak le; nyolcvanötezret lelőttek vagy agyonkínoztak.

Melyik oldalon harcolt Bulgária? A kérdés talán együgyűen hangzik: ismeretes, hogy Bulgária fasiszta uralkodója, Berlin parancsára, hadat üzent Angliának és Amerikának. De ezek a fasiszta uralkodók tétlenségre voltak ítélve: a háborút megüzenték, de nem harcolhattak: a nép nem engedte. De harcoltak és jól harcoltak a bolgár partizánok; és ők — természetesen — a német fasiszták ellen harcoltak.

Láttam Bulgária német térképét: A Rózsák-völgyének szépsége vagy a Trojan-hágó festőisége vajmi kevéssé csábíthatta a berlini turistákat. Ezen a térképen fekete foltokkal vannak jelezve a partizáncsapatok, melyeket „bandák”-nak neveztek.

Kár, hogy néhány felületes megfigyelő előtt a megvetett Filov eltakarta a népet. A külföldi sajtó ritkán írja az igazságot Bulgáriáról. Mikor a németek lelőttek egy amerikai repülőgépet, a pilóta, Harold James, fogságba esett. A partizánok szabadították ki, a Hristo Botyev-brigád partizánjai Az amerikai is fölcsapott partizánnak. „Meggyőződtem róla, hogy a valódi Bulgáriát a partizánok képviselik. Megszerettem Bulgáriát...” — írja régi fegyvertársának.

Bulgária sosem vált a fasizmus cinkosává. 1944 szeptember 9-ét az előző évtizedek készítették elő. Itt szegény a föld, kevés a nagyváros, kevés a termékeny mező és a bánya; de éber a lelkiismeret. Hristo Botyev költő huszonnyolcéves korában írta: „Halhatatlan az, aki a szabadságért hal.” Halála előtt írta — de nem halt meg: verseivel mentek a fasizmus elleni harcba az ifjak és a lányok. Egy partizánlányról szóló elbeszélésre emlékezem. Velának hívták. Háromszáz katona kergette. A fasiszták százezer lévát tűztek ki fejére. Az ellenség már körülvette, de nem adta meg magát; kilőtte utolsó töltényét is. Fejét karóra tűzték s a szomszédos falvak lakói megkövültek a rémülettől, az áhítattól: Vela arca antik tragédia maszkjához hasonlított.

Liliana Dimitrovna szép és vidám lány volt; a gimnázium műkedvelő előadásain elbűvölte a nézőket játékával. Szeretett táncolni, sokat olvasott; Hamlet, Schiller balladái, Karenina Anna, a Tavaszi hullámok, Lermontov versei, Gorkijtól „Egyetemi éveim”, Victor Hugo, Zola, Jack London művei mély benyomást tettek reá. Eljöttek a végzetes évek: Liliana megmutatta, hogy nem csak táncolni tud. 1944 június 27-én a házat, melyben aludt, száz fasiszta vette körül; Liliana reggelig harcolt. Mikor pedig lőszere elfogyott, végzett magával.

Joszef Talvi Szlavcso Tronszki tábornok vezénylete alatt harcolt. Súlyosan megsebesült a harcban, a lakosok elrejtették, de áruló akadt; negyven napig kínozták a fasiszták, hogy megtudják tőle, merre mentek a partizánok. Joszef Talvi hallgatott.

Todor Sztainov huszonkétéves volt, mikor az ellenség kezébe került. A rendőr, Ivan Ivancsef mesélte: „Todor Sztainofot korbáccsal verték, betörték a koponyáját, mégsem adott semmi fölvilágosítást.” A fasiszta utasítás a vallatás különböző módszereit írta elő: izzó vas, villanyozás, akasztás fejjel lefelé, a nemiszervek égetése. A fasiszták találékonyak voltak, de a bolgár hazafiak hallgattak a vallatás alatt: van szív, mely erősebb az acélnál.

Láttam partizánokat Dupnicában, Kaliferben és Rodopéban. Nem akarok az epizódoknál időzni: olyan időket élünk, amikor a hősiesség nem meglepő ritkaság többé. A fasiszták jutalmat adtak minden megölt partizánért; íme, ennyivel fizették meg a kiontott vért: 1942-ben 600.000 léva, 1943-ban 4,000.000, 1944-ben 87,000.000.

1944-ben már széles övezetek voltak a partizánok kezében: ezeket megtisztították a németektől és a honi fasisztáktól. A harc kemény volt. A megszállók idegeskedtek. Hitler személyesen fejezte ki hálályát Konsztantin Sztojanovnak, az egyik legvérengzőbb „partizán-vadásznak”. A fasiszták 28.000 szabadságharcost öltek meg; és csak 18.000 partizán érte meg a fölszabadulás napját.

1944 nyarán különösen súlyosak voltak a harcok a nép és a fasiszta kormány között. Végül megkezdődött a kibontakozás. A fasisztákat fölváltották Muravjev és Musanov; ők a népi fölháborodás kitörését fokozatosan minisztériumi kombinációkkal akarták leszerelni. Ők természetesen megértették, hogy Hitler elvesztette a játszmát. Miért nem mertek hát nyiltan föllépni a fasiszta Németország ellen? Miért volt számukra kedvesebb a „semlegesség”, a békés szakítás a hódítókkal? Nem a német hadseregtől féltek, hanem a bolgár néptől. Készek voltak megmenteni a Reichswehr generálisait és módot nyujtani arra, hogy Bulgáriából nemcsak az embereket, hanem a fegyvereket is kivigyék; csak erősödjék a tisztító vihar. A ravasz tervet meghiúsították; a bolgár nép beírta történelmébe e nagy napját: szeptember 9-ét.

A bolgár nép félrerúgta a fasiszta kormányt és elűzte a póruljárt kombinátorokat és nyomban harcba indult Németország ellen. Nem formaszerint tették ezt, elnézés vagy jutalom reményében, hanem népi érzéstől áthatva. 350.000 bolgár vett részt Kelet-Szerbia és Macedónia felszabadításában és gátolta a németeket a Görögországból való kivonulásban.

A bolgár katonák a Vörös Hadsereg alakulataival együtt vonultak fel a Vörös-téren a győzelem napján. Százötvenezren harcoltak hősiesen Magyarországon, visszaverték az ellenség ellentámadásait és harc közben az Alpokig jutottak el.

A bolgár partizánok vállvetve küzdöttek a görög és jugoszláv hazafiakkal és Görögország mai félfasiszta kormányának semilyen cselszövése sem tudja megsemmisíteni a nagy megpróbáltatások közepette megszületett testvériséget. Ki ne emlékeznék a bolgárok és szerbek hajdani ellenségeskedésére? Ez az ellenségeskedés nincs többé. Bulgária paraszti házaiban Sztambulinszki és Dimitrov arcképe mellett Tito marsall arcképét láttam. Bulgária különböző szanatóriumaiban és gyermekotthonaiban találkoztam vendég jugoszláv gyerekekkel; gondoskodás és szeretet veszi őket körül. Ez valóságos csoda: a fasizmustól megmérgezett Európában két nép a testvériséget vallja az undorító nemzetieskedés helyett és a háborútól elkínzott, kiéhezett szerb gyerekek bolgár földön lábadoznak.

A Balkánt valaha Európa „puskaporos hordó"-jának nevezték: örökös békétlenség honolt itt, a népek gyűlölték egymást és egymást érték a háborúk. Most nincs puskapor a Balkánon — és ha van, kívülről szállítják oda.

Azok az emberek, akiket a „puskapor importálóinak" nevezhetunk, szeretnék a világot meggyőzni arról, hogy a bolgárok: vad rablóbanda. „Meg lehet-e bocsátani a bolgárok tráciai kegyetlenkedéseit?" — kiáltott föl e puskapor-importőrök egyike. És egy hónap mulva aztán ismét támadta a bolgárokat: hogyan merték elítélni a bolgár fasisztákat azokért a bűnökért, melyeket Trációban elkövettek? — Micsoda zagyvaság! — kiált föl az olvasó. De ez a zagyvaság tökéletesen érthető: megvan a maga stílusa, a maga számítása és elgondolása.

Vannak országok, hol a fasizmus elbújik, álarcot ölt. A bolgárok megsemmisítették a rettentő fasiszta pestist. Az elsők közt ismerték meg a fasizmust és az elsők közt temették is el.

Gyakran gondoltam: milyen szabadon lélekzik itt az ember! Tán a hegyi levegő teszi ezt? Nem, nem csupán a hegyek: az ok az emberekben rejlik. Fölszabadítottak országokat és városokat; de itt a szívek szabadultak.

3

Bulgáriában a vihar vihar volt és nem felháborító színpadi mesterkedés. Itt nem volt helye annak a franciákat és az egész emberiséget megszégyenítő komédiának, amely az áruló Pétain bűnperét „Philippe nagyapó” jubileumává változtatta. Tizenegyezer fasiszta gonosztevőt adtak át a bíróságnak; voltak közöttük síma diplomaták és hóhérok, akik lányokat kínoztak; németeket kiszolgáló spekulánsok és a szerbek és görögök „fegyelmezői”, antiszemita törvények szerzői és gonosztevők, akik Treblinkába küldték Trácia tizenhétezer zsidóját; zsarolók, kiket a németek Katynba vittek; az angol követ elleni merénylet szervezői és a goebbelsi kosztra kapott újságírók. Szóval valamennyi sakál és görény. Kétezerhuszonöt gonosztevőn hajtották végre a Népbíróság ítéletét: ezt nem diplomáciai előírások, hanem a nép lelkiismerete követelete.

„A bolgár büntetőbíróságnak semmi köze az igazsághoz” — írja egy angol újságíró. Hiszen Londontól nagyon távol esik Szófia és az angolok nem tudták meg idejében, hogy a botyevgrádi népbíróság elítélte Lugarevet, Canicsevet és más fasisztákat, akiket azzal vádoltak, hogy agyonkínozták az angol hadsereg egyik őrnagyát, Thompsont. Irtam erről egy cikket — a londoni „Times” közölte fordítását; Thompson szülei levélben fordultak az újsághoz, megerősítették cikkem állitásait és csodálkoztak, hogy egyetlen angol újság sem látta kívánatosnak, hogy fiuk gyilkosainak kivégzéséről beszámoljon. Az angol anyák, angol feleségek látják most, kik állnak közelebb az igazsághoz: a bolgár népbírák-e vagy az újságírók, kik a nép lelkét akarták befeketíteni?

Mikor az amerikai vizsgáló bizottság a bolgár kormány tudomására hozta, hogy Sztepan Panyev, a hadifogolytábor parancsnoka elkobozta az amerikai katonák tulajdonát képező tárgyakat és hogy Totmanov alezredes az egyik hadifoglyot tettlegesen bántalmazta: akkor kiderült, hogy a két fasisztát a népbíróság ítélete alapján már agyon is lőtték. A bolgár nép nem várt külföldi utasítást arra, hogy gonosztevőit megbüntesse.

Bulgária az egyetlen állam, mely a fasizmus uralma ellenére nem valósította meg a zsidók tömeges lemészárlását. A kormány félt a néptől. Persze a fasiszták mindenképen üldözték a zsidókat, eltávolították Szófiából és táborokba hurcolták őket; harminckét fasisztát ítélt el a Népbíróság a zsidókkal való embertelen bánásmódért. Az elítéltek közt nemcsak rendőrök vannak, hanem újságírók is, az antiszemita értekezések szerzői. A bolgárok a faji gyűlöletet nem nyilatkozatokkal, hanem tettekkel semmisítették meg.

A bolgár fasiszták német parancsra megszállták Jugoszlávia és Görögország bizonyos területeit. Az új Bulgária keményen megbüntette a szerbek és görögök elnyomóit: körülbelül hatszáz gonosztevőt ítéltek el. És Szófia nem Róma, ahol csodálatos szökések esnek meg a törvényszéki tárgyalóteremből...

Kajpakov, Doncsev, Kovacsev — védteleneket öltek meg Tráciában. Ki kérte az ő megbüntetésüket? Talán a görög kormány? Nem, Athén urai mással vannak elfoglalva: védtelenek meggyilkolására szítják saját fasisztáikat, ugyanabban a Tráciában. A békés görögöket megkínzó bolgár fasiszták megbüntetését maguk a bolgárok követelték.

Miért ítélik el hát külföldön oly gyakran ezt a kis népet, mely oly nagy szívet mutatott. Talán éppen a szívéért, azért a kívánságáért, hogy megtisztítsa földjét a fasiszta mételytől. Egy parasztházban a falon Sztálin, Roosevelt, Tito, Sztambulinszki arcképei. Az öreg paraszt — ruhája barna háziszottes, ujjai öreg fagyökerekhez hasonlók —, miközben az amerikai elnök portréját mutatta, így szólt: „Mi mindent megtettünk, amiről ő beszélt: megbüntettük a fasisztákat, visszaadtuk a szabadságot. Miért olyan ellenségesek hát az ő újságjaik velünk szemben?” Nem válaszoltam semmit, csak ezt gondoltam: „Íme, az évszázad szomorú komédiája: a jó lelkiismeret bajjal jár!”

4

Most nehéz az élet a kis Bulgáriában. A fasiszták romokat és pusztaságot hagytak maguk mögött: mintha sáskajárás lett volna. A németek elvitték a szenet és a selymet, a gabonát és a bőrt, a bort és a főzeléket. 7,000.000 kiló bolgár dohányt szívtak el, fölfaltak 5,000.000 juhot, 3,000.000 disznót. A németek által kivitt élelem és nyersanyag értéke 75 000,000.000 lévára becsülhető.

1944 szeptember 9-e nem miniszterválság, hanem a rendszer változása volt: a fasiszta államapparátust megsemmisítették. A régi hivatalnokokat fölváltó emberekben sok volt a lelkesedés, de kevés a tapasztalat. Az iparosok vártak: mi lesz most? A munkások az életszínvonal emelkedését követelték. A parasztok naívul azt hitték, hogy a háború befejezése után egyszeriben kaphatók lesznek azok a holmik, amiket már mindenki elfelejtett: gyapjú, kendők, bőrcipők, kávé, cukor. A gyárak álltak. Csak a spekulánsok dolgoztak éjjel-nappal, akár a temetőbogarak. A léva zuhant lefelé: a fasiszta kormány a megsemmisülés felé lökte. A szövőgépek álltak, de a bankjegynyomó gépek szakadatlanul dolgoztak. 1939. évig négymillió léva volt forgalomban; a fasiszták 65 milliárdot nyomtak. A Hazafias Front kormányának sikerült egy nagy kölcsön által a léva zuhanását feltartania; de az ország pénzügyi helyzete súlyos maradt.

A demokratikus Bulgária ellenfelei meg voltak győződve arról, hogy a hódítók által tönkretett állam szervezete nem fogja kibírni a megpróbáltatásokat. Ők a bomlásra és az éhségre számítottak. Tévedtek. Természetesen, senkisem mondhatja, hogy a bolgárok könnyen élnek, de az elfogulatlan szemlélő látja, hogy a demokrácia él és élni is fog. Találkoztam nagyiparosokkal, néhányuk engesztelhetetlen, fölháborítja az állami ellenőrzés. Fegyelmezetlenséggel és restséggel vádolják a munkásokat. Sőt, egyikük sajnálta azokat az időket, mikor Bulgária német gyarmat volt. Mások távolabb látnak. Elismerik, hogy állami ellenőrzés nélkül az ipar nem tudja feladatait elvégezni, hogy a baj nem a munkások látszólagos restsége, hanem a nyersanyag és fűtőanyag hiányában rejlik; hogy Bulgária gazdasági helyzete az Oroszországgal való jóviszonytól függ; s végül, hogy a kormány mindent megtesz, hogy leküzdje a nehézségeket.

Valóban sokáig álltak a textilgyárak? A szovjet pamut föléleszttette őket. Jártam a bolgár „Manchester"-ben, így nevezik Gabrovot: százötven gyár állt üzemben, néhányuk három váltással dolgozik, például az iljevi „Jövő" üzeme. A munkások helyzete egy év alatt megjavult: új lakóházakat építettek, nagy ebédlővel, klubbal. A gyárak termelése tizenhat százalékkal emelkedett: ez a legjobb válasz annak a nyárspolgárnak, ki nem kapott jegyére zoknit, szappant, cukrot és morog: „A munkások nem dolgoznak."

Könnyen érthető, hogy az államéletben történt hatalmas fordulat kihat az élet minden területére. Bizonyos idő szükséges, hogy a rend helyreálljon. De a szakszervezetek sikeresen küzdenek a munkafegyelem meglazulása ellen. Az uj szabad szakszervezeteknek nagy szerepük van az ország életében. Négyszázezer munkást egyesítenek magukban. A legnagyobb plovdivi dohánygyárban, a „Kartel"-ben az igazgató mondta nekem: „Nem vagyok politikus, de ismerem a magam dolgát: azelőtt naponta négymillió cigarettát állítottunk elő, most hatmilliót." Megmutatták nekem a tökéletesített gépeket: elismerem, hogy nem a gépekbe lettem szerelmes, hanem a munkáskezekbe: ezek valóban művészek.

A nép itt becsületes: szinte sosem fordul elő lopás. A nép különösen munkaszerető. Az emberek hosszúéletűek és nem egyszer láttam nyolcvanéveseket, amint buzgón dolgoztak a földeken. A legkisebb rögöt is megművelik és ha nyomorúságos is a föld, az ember mindent ki tud hozni belőle. 1945 nyarán Bulgáriára rászakadt a szerencsétlenség: a szárazság. Félszázad óta nem fordult elő hasonló. De kisebb aszály gyakori: a bolgárok régóta terveztek harcot ez ellen az elemi csapás ellen. És íme, most, az általános elszegényedés közepette, a bolgárok befejezték a szamokovszki gát építését és üzembe helyezték. Ez megmenti a szófiai körzet parasztjait a szárazságtól.

Szófia házaiból egyhatod részt — hétezret — szétromboltak. És íme: ezerkétszáz súlyosan megrongált házat máris helyreállítottak. A számok nem érzelmesek, de ezek mögött a számok mögött a keserűség, a remény, a munka, a romok állanak s a romok közt egy gyermekágy töredékei vagy egy családi fénykép — és ahol még nemrégen romok voltak, most barátságos tüzek égnek.

Láttam a szőlőművelők nagyszerű szövetkezeteit, a parasztok értelmesek és van vállalkozókedvük. Láttam más szövetkezeteket is: dohány-, fa-, cipő-szövetkezeteket: Egyesek már régiek, mások szeptember 9-én születtek. Erős gazdasági szervezetek ezek; vezetőik erélyes férfiak.

Természetesen még nehéz, nagyon nehéz minden. Bulgária földművelő ország és a parasztok most keveset tudnak vásárolni. Legrosszabb a helyzet a cipővel, az úgynevezett „carvuli"-val. A falu mezítlábas. De már derül itt is: már feltűnnek az első gyári „carvuli"-k. Dobrudzsa parasztjai már kezdik megismerni a gyári árut.

A városokban mindent jegyre adnak: az emberek nem éheznek, de sok mindenről le kell mondaniok. Nincs szén és télen hideg van a lakásokban. Nincsenek tejtermekek és az anyák szomorúan nézik gyermekeik sápadt arcocskáját. Mégis jobb most, mint félév előtt: több a gyümölcs, a főzelék, a fa. A jegyekre valamivel több rizst és napraforgó-olajat adnak.

A fasiszták által tönkretett Európa egész területén vadul garázdálkodnak a spekulánsok. Franciaországban a földalatti kereskedelmet „fekete piacnak”-nak nevezik; Bulgáriában „fekete tőzsdé”-nek. Ám ezen a tőzsdén nagyon csekély a forgalom. Bukarest sok üzletében hátsó helyiségek vannak, a „kiválasztottak” számára, itt a kereskedők nemcsak a megengedettnél, hanem minden elgondolhatónál magasabb árakon ajánlanak fel a „megbízható vevő”-nek mindenféle árut. A szófiai üzletekben nincsenek ilyen bizalmas sarkok és a kereskedők a kockázatos mesterkedések helyett inkább a hatósági rendszabályokat bírálják.

És a nép dolgozik ezalatt. Dolgozik rajongóan és önmegtagadással. A német megszállás évei alatt Pernik bányái — melyek a szófiai körzetet látták el szénnel — mélypontra jutottak. 1945 nyarán a napi termelés nem emelkedett hatezer tonna fölé; ekkor Szófia munkásai kimentek Pernikbe: kovácsok, takácsok és ácsok, — kétezer ember. A termelés egyszerre kilencezer tonnára emelkedett.

„A városokban élősdiek laknak” — ezzel úszították a fasiszták a parasztokat a város ellen, szították az ősi ellenszenvet. A válasz ezekre a rágalmakra váratlan volt: Ruszcsukban, 1945 tavaszán egy munkáscsoport elhatározta, hogy vasárnapi pihenőjét a parasztok segítségére fordítja. Nemsokára másutt is követték a ruszcsuki munkások példáját. Magában a szófiai körzetben hatvanezer munkást ragadott magával ez a mozgalom; vasárnaponként a munkások parasztházakat állítanak helyre, ruhát és cipőt javítanak, fazekat forrasztanak, villanyvezetéket hoznak rendbe, betakarítják a gabonát. A falujáró fogorvosok betömik a fogakat, az órások órát javítanak, a fodrászok hajat nyírnak és borotválnak. A parasztok megértették, hogy a testvériségről szóló szavak nem puszta szavak csupán.

Az egyik régi „földalatti” lapban — bolgár partizánok adták ki — ezeket a szavakat találtam: „A fasizmus nemcsak rabság: halál. És mi, bolgárok, az életért küzdünk.” Erre gondoltam, mikor mostanában a szófiai újságban olvastam: „Szlivno munkásai késő éjjelig dolgoznak, így harcolnak a fasizmus ellen.” A két idézet ugyanarról beszél: a bolgár nép megnyerte a fasiszták elleni csatát, most a romok, a pusztulás, a nyomor ellen küzd. Küzdenek tovább az életért.

5

A Hazafias Arcvonal öt különböző ideológiájú politikai pártot egyesít magában. A Hazafias Arcvonal 1942-ben született. Azok az emberek, kik azelőtt nem tudtak egymással megegyezni és gyakran szembenálltak egymással, most egyesültek: meg akarták semmisíteni a fasizmust és meg akarták védeni az állam függetlenségét. Ez az egyesülés erősnek bizonyult és a Hazafias Arcvonal túlélte a Németország fölötti győzelmet. Vezetői most új, demokratikus államot építenek.

Külföldön nagy, úgy vélem, túlnagy figyelmet szentelnek az ellenzéknek. Bulgáriában vannak ellenzéki pártok és csoportok; újságokat adnak ki, nyilatkozatokat tesznek; de ezek a nyilatkozatok sokkal több hatást tesznek a Temze-parti újságírókra, mint a parasztokra a Marica mentén.

Aki Európa politikai életét az utolsó évtizedek alatt figyelte, tudja, mennyire csalóka a pártok elnevezése. A német „nemzetiszocialisták” gondosan irtották a szocialistákat, nemcsak a másfajúakat, hanem a németeket is. A francia baloldali köztársasági párt egyike volt a harmadik köztársaság legjobboldalibb pártjainak. Néhány nyugateurópai demokrata nem veszi le szerelmes szemét a bolgár „demokratikus” pártról, melynek élén Girginov és Musanov áll. Ezek nem mai legények és nem újoncok: megmutatták, hogyan értelmezik a demokrácia eszméit azokban az években, mikor ők voltak hatalmon, ők alkottak törvényeket, melyek segítségével a cár szövetségeket köthetett és hadat üzenhetett a parlament beleegyezése nélkül; ezzel tették lehetővé a Coburgoknak és a bolgár fasisztáknak, hogy Bulgáriát német hűbéri birtokká sulylyesszék. Kíméletlenül elnyomták a munkásokat és megfosztották mandátumaiktól a kommunista képviselőket. Ezek az urak természetesen nem fasiszták, hanem a reakciósok örök típusai és ha önmagukat „demokraták”-nak nevezik, az ember a pontosság kedvéért önkéntelenül is hozzá akarja tenni: a „Coburgok családi demokratái”.

Kik állanak ezek mellett a „demokraták” mellett? A nagyburzsoázia egy része, a fekete tőzsde kúfárai, kényes dámák, akiket „idegesítenek” a tüntetések, néhány megkövesedett intellektuel, akik szeretnek vitázni a mindentől elvonatkoztatott szabadságról, a népbíróság által elítéltek rokonai és barátai, nyugdíjazott közéleti nagyságok, a monarchia volt hivatalnokai, olyan ízig-vérig fasiszták, kik idejekorán átfestették magukat és megmámorosodtak a lehetőségtől, hogy demokratáknak nevezhetik magukat.

A „coburgi demokraták” túlságosan kompromittálták magukat és az ellenzék külföldi védnökei helyettük inkább Nikola Petkovot, ezt a homályos alakot, a Parasztszövetség egyik vezetőjét vették pártfogásukba. Angliában az ellenzék „őfelsége ellenzéke”. Nikola Petkov szereti hangsúlyozni, hogy az ő csoportja sem Hazafias Arcvonal-ellenes ellenzék, hanem „a Hazafias Arcvonal ellenzéke”. A kettőnek nyelvi eszközökkel kifejezésre juttatott különbsége nem zavarja Nikola Petkovot abban, hogy a coburgi demokratákat saját szövetségeseinek tekintse.

Az ellenzékről szólván meg kell emlékeznem Bulgária közelmultjáról. A politika itt gyakran üres szócsépléssé fajult. A pártok minduntalan szétbomlottak, osztódás által szaporodtak. A két háború közt a kis Bulgáriában 32 politikai párt alakult. Minden képviselő arról ábrándozott, hogy új csoportosulás feje legyen. Nikola Petkov jól ismeri e régi boszorkánykonyha-recepteket; csakhogy ma már más idők járnak: a politika többé nem hivatásos méregkeverők mestersége, hanem a nép ügye.

A Parasztszövetség több csoportra oszlott: egyes „parasztok” bejutottak a kormányba, mások ellenzékbe mentek, ismét mások még ingadoznak és várakoznak. Az ellenzék élén Nikola Petkov áll. Girginov a legértékesebb jelzőt, a „demokrata"-jelzőt bitorolja, Petkov viszont más, ugyancsak erős vonzóerővel rendelkezik: a nevével. Fivére, Petko Petkov ugyanis egyike volt a fasizmus elleni harc legrettenthetetlenebb hőseinek. Gyilkos kezek végeztek vele, személye közismert és közszeretetnek örvend. Nikola Petkov nem sokban emlékeztet fivérére. A Parasztszövetségből kivált „földműveseknek" ezt a vezetőjét semmisem fűzi a földhöz: gazdag magánzó, aki a falut csak nyaralásból ismeri. Sok éven át Párizsban élt, előszeretettel idéz Clémenceau és Briand írásaiból. Lapjában minduntalan találkozunk idillikus falusi felvételekkel: parasztocskák ünnepi viseletben. A turista szemével látja a falut. Különös a sorsa ennek az embernek: játékkártya csak, de játékosnak hiszi magát. Elmúlik néhány év, a játék végetér. A kártyákat elviszik vagy kicserélik — és ki fog még Nikola Petkovra emlékezni?

Most sok híve van: a volt fegyverbarátoktól cserbenhagyott kulákok és a „földművesek", a törtetők és azok az egyszerű, a mai helyzetben magukat ki nem ismerő parasztok, akiknek Petko Petkov emléke drága. De azért Nikola Petkov mögött nem állnak tömegek. Ezt tudják az ellenzékiek is és nem annyira a nép együttérzésére számítanak, mint kulső támogatásra. A választásokon az ellenzék nem vett részt, a „bojkott" hatásosabb eszköznek látszott a külföld felé, mint néhány tucat képviselői mandátum. A bojkott, mint tudjuk, nem bolgár találmány, hanem divat, melyet külföldi szabók gondoltak ki Kelet bábjai számára.

A nép hatalmas többsége a Hazafias Arcvonalat támogatja. Ez természetesen nem mindenkinek tetszik, például a Zveno-pártnak sem, melynek szervezetéhez tartozik a koalíciós kormány feje is. Ez a szervezet időnként bírál egy-egy gazdasági rendszabályt, de ez a kritika kívülről jön. A bolgárok pedig tudják, hogy mindaz, ami a Hazafias Arcvonalon kívül áll, sötét reakció és a függetlenség elvesztéséhez vezet. Márpedig a görögök sorsa kevés embert csábít.

6

Kár, hogy nyugaton az emberek kevéssé tájékozottak az új Bulgária tekintetében. Az amerikaiak valamennyire hiányolták is a felvilágosításokat. Hozzáteszem: hamis információ rosszabb, mint semilyen. Már pedig hamis tájékoztatás bőségesen akad. Elég, ha a Christian Science Monitor levelezőjére, Malcolm-ra utalok, aki azt bizonygatja olvasóinak, hogy a Hazafias Arcvonal Bulgáriája félig börtön, félig bolondokháza. Mikor Malcolm Plovdivbe érkezett, interjút adott egy kis katolikus újságnak. A következő kijelentéseket tette ez a kotnyeles vendég: „Bulgária megváltozott. Ocsmány ország. A sátáni ámítás birodalma. És az ember hiába akarna segíteni rajta, nem lehet. Akár egy családon, ha a férj a feleséggel hadilábon áll.”

Az újságíró monológjáról az illatos dohányfust jut eszembe. A gondolattársítás, az olvasó a tanúm rá, egészen szabályos. A dohány egyébként Bulgáriában nem egyszerűen élvezeti cikk, hanem az ország vagyona, a nép kenyere. A parasztok ultetik a dohányt, a munkások földolgozzák, a kereskedők árusítják. Dohány bőségben van. A boltok zsúfolásig telve tarka dobozokkal, a dobozokban a legkülönfélébb cigaretták A bolgár dohány zamatos és könnyű; Bulgáriában sokat dohányoznak, a füst szinte belepi az egész országot. Vannak államok, amelyekben a politikai intrikákat — teljes joggal — így bélyegzik meg: „Ennek az ügynek olaj-szaga van.” Bulgáriában egyes politikai pártok munkájaiol viszont jogosan állítható, hogy „dohányszagú”. Nem arról a dohányról beszélnek, amit a bolgárok szívnak, hanem a „dzsebel”-ről, melyet az exportőrök kulföldre — főleg Amerikába — vittek ki. A kormány kijelentette, hogy a dohánykivitelnek az állam kezébe kell átmennie. A dohánymonopóliumot helyeslik a parasztok, akiktól az exportőrök a dohányt „bagóért” szerezték be, az exportőrök azonban más véleményen vannak. Fölháborodva mondták nekem, hogy a dohánymonopólium „Bulgária veszte”. Egyébként nem az a fontos, hogy mit mondtak nekem, hanem hogy mit mondtak a bolgároknak: a Hazafias Arcvonal megakadályozza a „dzsebel” eladását a külföldnek. Tanúként hívják Malcolm-ot, aki azt állítja, hogy az amerikaiak nem tudnak segíteni a bolgárokon, míg azok ki nem békülnek a hazai reakciósokkal.

A „dzsebel” a legjobb fajtájú bolgár dohány. Az ország déli részén, Rodopéban terem. Az amerikaiak keveréknek dolgozzák fel és cigarettát töltenek belőle. Egy amerikai dohánygyár képviselője úgy nyilatkozott, hogy hajlandó átvenni a teljes dzsebelkészletet, de nem fizetheti meg, mert a bolgár kormányt nem ismerték el. Erre azután az ellenzék hívei fölbuzdulnak: „Ha más kormányunk lenne, jól eladhatnánk a dohányt.” Kis halvány levelecskék — mennyi rágalomra és zsarolásra adnak magyarázatot. A csábítást fenyegetés követi: a görög újságok egyszer csak arról kezdenek írni, hogy a sztratégiai biztonság érdekében okvetlenül el kell venni Bulgáriától Rodopét. Ők az „antik civilizáció védelmében” beszélnek, de a dolog persze nem az Akropolisra vonatkozik — melyet senkisem fenyeget —, hanem a dzsebel-exportra. És lám, a görög fasiszták kimennek az utcára, kiáltozva: „Vesszen Plodiv! Vesszen Szófia!” A közmondás szerint nincsen füst tűz nélkül, ezúttal azt lehet mondani, hogy előbb volt a zamatos dzsebel füstje és abból gyulladt ki a tűz.

A népet egyébként, — a népet, mely megismerte Bizáncot, a fényes török Portát és megismerte a fasizmust — a népet, mely harcolt és győzött, ezt a népet ma már nehezen lehet megtéveszteni vagy megvásárolni. Szeptember 9. nem eladó!

7

Szófia közönséges európai város, nem túlnagy és nem túlkicsi. Az utolsó évtizedekben fejlődött azzá, ami és ezért nincs különös építészeti jellege. Jó, kényelmes házak, fasorok, múzeumok, színházak, szállodák. Ha az idegennek megmutatod egy-egy szófiai sétány vagy tér fényképét, Szófiát akár Brünnnek vagy Torinónak hiheti. Csak a hegyek adnak Szófiának egyéni sajátosságot, melyek minden utcából láthatók. Megszokott kép a háborúutáni Európából: romok, szemét, felszerelések maradványai. A kirakatokban lim-lom, amivel a németek a dohányért vagy a gyapjúért fizettek. Pléh-játékok, kerámiák, likőrös készletek. Estefelé a fiatalok a főutcán sétálgatnak, tele van velük az úttest, a gépkocsik alig tudnak közlekedni. Az idősebbek a kávéházakban ülnek, egy-egy csésze pótkávé mellett és szenvedélyesen tárgyalják a világ problémáit, az atomrobbantástól Nikola Petkov intrikáiig. Este azután az utcák kiürülnek, csak a különcök veszekednek, énekelnek még a kocsmákban vagy illatos dohányfüstbe burkolva, hallgatagon ábrándoznak.

Lehetséges-e, hogy ez a nép tegnap született? Lehetséges-e, hogy nincsen multja? Nem akarok adatokat kimásolni a történelemkönyvből, ehelyett elvezetem az olvasót egyik utcába a város szélén és onnan tovább, ki Bojana faluba. Nincsen messze, mindössze tíz kilométer a várostól. Itt látható egy kis templomocska, — szinte csoda, hogy fennmaradt — és ez a kis templom joggal hívja magára a történészek, a régészek és a művészet rajongóinak figyelmét. Belépsz a templomba és megtorpansz a gyönyörűségtől: a falakon az aranykor élénk színei ragyognak.

A XII. században a bolgárok fölszabadultak Bizánc igája alól. Két testvér — Aszen és Péter — Tirnovo városában megvetette az úgynevezett bolgár cárság alapjait. Tirnovo virágzó város lett, itt találkozott Kelet Nyugattal. Idejöttek a kereskedők Dubrovnyikból, Velencéből, Genovából s Kievből is lehetett itt vendégeket látni. Tirnovo eleven kulturális központtá lett, falai között felvirágzott a művészet: építészek és miniatüristák dolgoztak itt, ékszerészek és festők. És a tirnovói mesterek híre rövidesen messzire túlszárnyalta Bulgária határait. Ebben az időben a bizánci művészet már megkövesedett, forrása kiapadt. Bizánc mesterei megszűntek alkotni, csak ismételgették a kiművelt formákat. A szláv népek föléledtek és új erőt vittek a haldokló bizánci művészetbe. Igy támadt két új festőiskola: a macedóniai és a tirnovói.

A bojanai templom freskói a XIII. század közepéről valók. A mester neve ismeretlen. Freskói mindenekelőtt emberi természetességükkel ejtenek bámulatba. Bizánci fejek helyett emberi arcok. E képek láttán kétfajta érzés támad a szemlélőben: lelki gyötrelem és érzéki öröm — elkárhozás és üdvözülés. Megrontották a kánont: a természetet és a testet reálisan, kézzelfoghatóan ábrázolták. Nehezen lehet elfelejteni az írástudókkal vitázó fiatal Krisztus arcát. Mennyi elmélyülés és lélektani ábrázolóerő! Krisztus ebben a kompozícióban koltő, aki megismerte az ihletet. A színek élénkek. A smaragdzöld uralkodik körülötte, halványzöld, rózsaszín, sötétvörös, égetett okkei. Gyönyörűek az egykorú arcképek: Konstantin Aszen, Irina, Kalojan, Deziszlav képmásai. Ez igazi arcképművészet, kifejezi a modell lelkivilágát is. A kapcsolatokról lehet vitatkozni: hogy a bojanai művészetet a románhoz vagy a bizáncihoz, a középkorhoz vagy a renaissance-hoz soroljuk-e — de aki ezeket a freskókat látta, sosem felejti el.

Tirnovo, Bulgária régi fővárosa. Európa legfantasztikusabb városainak egyike. Lépcsőzetesen épült a hegyek merőleges lejtóin és este, mikor kigyulladnak a folyóban visszatükröződő fények, a város gigantikus felhőkarcolónak látszik. Voltak itt törökök, volt földrengés, — a második cárság emlékei mégis fennmaradtak.

A bolgár művészet útját emlékek jelölik: ezt a művészetet nem tudta megfojtani a rabság. Trevna vagy Karlovo templom-mennyezetének fafaragásai a paradicsomi kertre vagy a csillagos égboltra emlékeztetnek: ezekben a mesékben fejezi ki magát a rabságba döntött Bulgária lelke. Az idegent a régi bolgár házak — belső udvarukkal és verandájukkal — a törökökre emlékeztetik. A bolgárok azonban átalakították a keleti építészetet és a trevnói házak éppannyira különböznek a sztambuli házaktól, mint amennyire a moszkvai empire-stílusú házak Napoleon korának párizsi palotáitól.

Emlékszem a gyönyörű Plovdivra — négy halmával; a Bacskovszki-kolostorra — freskóival. Trevna, Gabrovo, Karlovo régi városaira, a nép hosszú, bonyolult történetére. Két évszázad virágzásra öt évszázados kemény éjszaka következett. A törökök sok freskót átmázoltak, de a nép lelkét nem tudták megölni. Az eleven maradt, mint ahogy a mész alatt továbbélt a régi mesterek smaragdja és bíbora. A lélek a mélybe húzódott, akár a föld alá búvó folyó, amelyben zajtalanul úsznak a vak halak.

A bolgár nem vígkedélyű, könnyed nép: zárkózott, kemény. Mennyi szenvedély lakozik bennük. Érezni ezt dalaikban, ezekben az örvényhez hasonló dalokban, melyektől összeszorul a szív. Ezek a dalok szomorúsággal, gúnnyal és hősiességgel teltek. Voltak varázslatos dalaik, melyek reménnyel táplálták a népet és kiragadták kétségbeeséséből. Ezekben Krali Marko hőstetteit dicsőítették. Marko kedvenc hőse volt a bolgároknak, a szerbeknek és a macedónoknak. Az ifjú hősök harcoltak a törökök ellen és meghaltak a hazáért. Voltak csöndes szerelmi dalaik, Dimáról és Petkánról, Sztojánról és Karanfilről. Abban az időben, mikor olvasni csak görögül volt szabad és élni csak törökül, ezek a bolgár dalok tartották a lelket a népben.

Most is hallani régi népdalokat. A plevnai harcokról, a Sipka-szorosban való találkozásról az oroszokkal, Rada szépségéről és Jelena hűségéről.

Kilenc hosszú éve vándorlok. Jártam a tűz és jártam a jég országában, de téged el nem felejtettelek. Megyek az úton, de csak nem látom az utat. Úszom a vizben, de meghalok a szomjúságtól. Száraz fává változtattál engem. Élesítsd meg a fejszéd, vágd ki a fád, rakj tüzet és égesd el. A szeretet hamuja megmarad.

* * *

Isten veled, édesanyám! Idegen házba megyek, idegen anyához, idegen emberekhez. Ne feledkezz meg, anyám, virágaimról a kertben: e virágokat én ültettem és én neveltem. Öntözd meg őket reggel harmattal, délben esővel, este könnyel.

* * *

„Erdő, erdő, zöld vagy és friss; miért száradsz hát ki? Félsz tán a dértől? Félsz tán a tűztől?” — „Nem félek a dértől, nem rémít a tűz: mellettem hajtották a rabokat. Mentek az ifjak és ezt suttogták: „Isten veled, édes anyaföld!” Mentek az asszonyok és siránkoztak: „Hol vannak a gyermekeink?” Mentek a lányok és énekeltek: „Óh ábrándjaink kertje! Óh szerelmünk forrása!” Énekeltek és megöntözték a földet keserű könnyeikkel. Én kiszáradok ezektől a könnyektől. Élőfa voltam és nyílvesszővé lettem.

* * *

Elmegyek és megkeresem kínzóimat. Paripám: a keserűség; golyóim: a könnyek; győzelmem: a szeretet. Árnyékom: a törökök halála; sóhajom: a szabadság szele.

9

Hriszto Botyevnek van egy csodálatos költeménye: a „Hadzsi Dimitri”. A hegyek közt egy felkelő fekszik, golyóval a mellében. Önkéntelenül is Arthur Rimbaud gyönyörű költeményére gondol az ember: „Alvó a völgyben”. A költészet olyan, mint az élet: mennél változatosabb, annál vonzóbb. A francia költő a természethez fordul a kéréssel, hogy melegítse a halott katonát. Hriszto Botyev másra függeszti szemét: a szabadságra. Költői géniusza visszatartja a deklamációtól, a hangzatos szavaktól, melyek hasonlóak a vásári mutatványosok olcsó trükkjeihez.

Hriszto Botyev hatása a mai bolgár költészetben is eleven. Ő hű a szépséghez is és az igazsághoz is. Emlékszem e versekre, melyeket Jelizaveta Bagriana olvasott fel nekünk. Ezekben a sorokban a hegyvidéki pirkadat tisztasága és mélysége rejlik. Emlékszem hosszú beszélgetésekre néhány költővel: Iszajevvel, Furnadzsijevvel. Emlékezem Elin Pelin tömör prózájára, Konstantinov lelki finomságára, a fiatal Valeri Petrov izgatott hangjára. Van valami a bolgár költészetben, amire sóvárog a világ: a földhöz hű múzsák szolgálata, az élő életnek szolgálata, a „szent mesterség”-nek mint hivatásnak szolgálata.

Külföldön ismerik Pancso Vladigerov bolgár zeneszerző műveit. Ő nem rejtőzött a folklore bástyái mögé és nem biztosította helyzetét holmi „korszerűsödéssel”. Ő olyan ember, aki átélte korunk tragédiáját. Vidin szülötte volt Pinkas, Európa egyik legnagyobb festője, ki Párizst is meghódította az első világháború után. Művészneve Pascin volt. 1930 tavaszán fölakasztotta magát Párizsban. Jól ismertem őt. Pascin kora ifjúságában hagyta el Bulgáriát, nagy gyöngédséggel mesélt nekem hazájáról. Ez az örök vándorló beutazta a fél világot, de képeinek rózsaszín és áttetsző világa — gyerekek, uszályok és a bánat árnyalata — csupa visszaemlékezés az elhagyott hazára.

Szófiában jó festők nagy festői kultúrával kidolgozott munkáit láttam. És magammal vittem Moszkvába a fiatal Alsek kis vízfestményét: Szófia hó alatt. Emlékül a városról és művészetéről. Szófiában egy kitűnő rajzmester dolgozik: Ilja Beskov. Karikatúrái kíméletlenek: katonaember. Amellett igazi festő, a művészet szerelmese. Sokat tanult Goyától és Daumier-től, majd becsületes gúnyolódó hajlamával egyénivé fejlődött és megtalálta saját világát. Rajzai mélyek; ez a kaján jótévő szomorúan mosolyog és bőszen védelmezi az embert.

Nincsen unalmasabb dolog, mint beszélni a művészetről és neveket felsorolni. Ha mégis elhatároztam, hogy ennyi élettelen sort iktatok írásomba, csak azért tettem, mert ezek a sorok a legélőbb dolognak szenteltettek: a művészetnek. Nem lehet az éveket leszelni, mint egy szelet kenyeret és szeptember 9-éről beszélvén nem emlékezni meg Hriszto Botyevről: kortársainak lelkiállapotáról írván, nem lehet említés nélkül hagyni Bojan freskóit. Mondják, hogy egy műalkotást nehezebb megérteni, mint valamilyen bonyolult gépezetet: a művészet zárt lakat, de egyben kulcs is. Kulcs a legnehezebbhez, legbonyolultabbhoz: a nép lelkéhez.

9

Nincs még egy ország, hol annyira ismernék és szeretnék Oroszországot, mint Bulgária. Már régés-rég dalaival szólt ez a nép a messzi barátokhoz. S akkor sem adta föl ezt a szeretetet, mikor a németek kinyujtották karmaikat Bulgária felé. Az orosz hősök sírján szaporodtak a rózsák. A Plevnói mauzóleumban koponyák beszélnek az orosz nép áldozatvállalásáról, hősi tetteiről. Gyönyörű a kilátás a Sipka-szorosból: a mélyben fekszik a Rózsa-völgy és bár a németek óta nem nő ott több rózsa, a völgy különleges lágyságával elragadja a nézőt. A hágón hó, szél és orosz emlékművek, az orosz hadsereg és a bolgár felkelők találkozásának megörökítésére. Egész Dél-Bulgária fölkelt ugyanis akkor és a szabadság útjára lépett.

1944-ben Oroszország ismét a bolgárok segítségére sietett. A régi sírok mellett most újak domborodnak. Különféle hódítók jártak ezen a földön, de az oroszok ide csakis fölszabadítókként jöttek. Ezért olvad egybe a bolgárok tudatában az oroszok iránti szeretet a szabadság szeretetével és ezért van, hogy Oroszország kultusza a bolgárok számára a haladás kultusza.

A számra kicsiny és nehéz terepen élő népnek — a földrajz itt sokszor meghatározta a történelem alakulását — az a tudat, hogy Moszkva is van a világon, előbb vigasz volt, azután remény lett, most pedig a bolgárok önmagukba és jövőjükbe vetett hitének megszilárdítója.

1876-ban Hriszto Botyev ezt írta: „Éljen az orosz nép és a jövő szabad Oroszországa!” A cári méltóságok árnyalakjai mögött ő már meglátta a népet. Ezekben az időkben sok nyugati demokrata azt tartotta az oroszokról, hogy azok részint csendőrök, részint rabszolgák és a bolgár forradalmár felismerte, milyen jövő áll az orosz nép előtt. A bolgárok most megismerték — nem a cári diplomatákat, hanem a Vörös Hadsereget, s a hit meggyőződéssé vált bennük, a remény életté.

A gyerekek lelkesen tanulják a nehéz orosz főnévragozást (a bolgár nyelvben ez hiányzik), a színészek kérdezősködnek a moszkvai színházak felől, a plevnai szőlőmívelők Kahécia borairól érdeklődnek. Szófia legnagyobb könyvkereskedésében orosz könyvesboltot rendeztek be és állandóan embertömeg nyüzsög az üzlet előtt. Egy bolgár tanító, mint valami gyönyörű költeményt szavalta el nekem a moszkvai utcaneveket, bár sosem járt Moszkvában. Öreg bolgár paraszt dalt énekelt Sztálinról: hegyi lakók költötték. Szófiai költők betéve szavalták Blok és Majakovszkij, Jeszenyin és Bagrickij műveit. Egy falusi olvasókör falain Zsukov és Rokosovszkij arcképét láttam és a szovjet írót olyan szeretettel fogadják, hogy az ember elszégyeli magát és büszkén gondol hazájára...

10

A régi bolgár forradalmárokat mély barátság fűzte az orosz forradalmárokhoz. Hogy mernek a képmutatók arról beszélni, hogy ez a nép kegyetlen! Mikor 1876-ban a bolgárok fölkeltek a törökök ellen, Bulgáriában sem iskolák, sem könyvek nem voltak. Az utazók elcsodálkoztak e rabbá tett nép szegénységén és tudatlanságán. Azután megindult a fölkelés. 1876 május 17-én a bolgár forradalmárok parancsot küldtek szét híveiknek. E parancs ötödik pontja így szól: „Mindenkit, akit békés törökök meggyilkolásán, kirablásán, vagy más erőszaktételen érnek tetten, hat golyóval végzünk ki." Most már tudjuk, hogy az állítólag civilizált Németország tábornokai a Szovjetunió megrohanása előtt parancsba adták katonáiknak, hogy raboljanak és gyilkolják a békés lakosságot. Két ország — két külön világ.

Az öreg forradalmárok hagyományai eljutottak a fiatal nemzedékhez. A gyűléseken, tüntetéseken és a Hazafias Arcvonal helyi bizottságaiban öregek és fiatalok egyaránt láthatók. Középkorúak alig, ezeket felőrölte két végzetes évtized. Vannak a szabadságnak öreg harcosai, parasztok vagy értelmiségiek. Ezek megérték eszményeik diadalünnepét. Azután sok, nagyon sok fiatal: diákok, katonák, gimnazisták, ifjúmunkások, telve lelkesedéssel, falusi ifjak, a könyv szerelmesei, partizánjelvényes leányok. Fiatal most az öreg Bulgária s ebben rejlik a győzelem záloga: ilyen ifjúság birtokában nem térhetnek le az útról.

Bulgária ereje területének és népének zárt egységében, az ész és a szív, a nép és a föld, a parasztság és az értelmiség élő kapcsolatában van. Az országban utazgatva még erősebben érezhető ez, mint Szófiában: valamennyien — költők és állami funkcionáriusok, zenészek és tanárok — paraszti sorból erednek. Mutatják a kunyhókat, ahol gyerekkorukban játszadoztak. Most pedig a falusi iskolákban gyerekek tanulnak, kik negyedszázad mulva felemelik majd Bulgáriát. Nincs egyenetlenkedés, nincs fanyalgás, nincs idegenkedés: a nép egységes. Ez az oka annak, hogy más, talán haladottabb népeknél hamarább tisztult meg a fasizmustól. Ime, ezért szólják meg oly gyakran.

És hiába nevezik ezt a népet kicsinek: itt nem számítanak számarányok. Kis embereknek nincs ennyi ellenségük. Számra kicsi, de lélekben erős és nagy ez a nép. Magam előtt látom egy bolgár parasztasszony fekete szemét, fennkölt homlokát, előreugró szemöldökét, — nem, Bulgáriát nem lehet letéríteni útjáról! Annál drágább a boldogság, mennél keservesebben szereztük meg.

Bulgáriánál sok gazdagabb, szebb és főleg látványosabb ország akad a kis országok közt. Ez a föld nem ejti ámulatba az utazót pompás külsőségekkel és játékos látványossággal. Az emberek zárkózottak, nem lehet hirtelen a közelükbe férkőzni. Velük kell maradni, részt kell venni életükben, így lehet csak megfejteni keserűségüket, feloldani hallgatásukat. Itt nem nyílik meg a szív és nincs könnyed, semmire sem kötelező mosoly. Itt még a sóhaj is sokat jelent.

A parasztasszonyok ruházata szigorú: piros-fekete. Néhány ökör, konok aggastyán ősz bajusszal, apró szamáron. Hegyek és újra hegyek, fenn hó és lenn fügefák. Mezítlábas gyerekek és nagy, középeurópai stílusú ház: gimnázium. Kocsma, olajlámpa sárga fénye, késő éjszakába nyúló viták. Az asszony a bölcsőt ringatja és bölcsődalt énekel; olyan régit, mint maga a föld. Régi „ébresztgetők” és forradalmárok árnyéka, gyűlések. Bányák és nagyszerű szanatóriumok és gyárak és rohammunkások és faliújságok — új kor! A régi Bulgária nem a kövekben rejlik, nem a pergamenben: a nyelvben, a földben, a falusi „komitácsik” barázdás arcában.

És temérdek rózsa és őszi csillagok.

Nagy belső szenvedély él ebben az országban és szépséget kölcsönöz neki. Aki megismerte Bulgária lelkét, lehetetlen, hogy meg ne szeresse és ne higgyen csillagában.

JUGOSZLÁVIA

1

Európa romjai felett még keringenek az éji madarak és nem harmat, de könnyek marják az emberek szemét. Jugoszlávia arcára fenséges mosoly ült ki, olyan, amilyen az áhítatba merült emberek arcán ragyog. Megkapó látvány. Csak ne gondolja az olvasó, hogy a háború megkímélte ezt az országot! Aki látta Szmolenszket vagy Fehéroroszországot, megérti Lika vagy Crnagora gyászos történetét. Itt több a hamu, mint a ház, több a sír, mint az ember. Jugoszlávia nem azért mosolyog, mert elrejtőzött, az eseményektől távoltartotta magát, megőrizte dolgait. Nem, ez az ország mindent odaadott a szabadságért, nemcsak javait, — embereit is; de a megpróbáltatásokban, nagy szenvedésében megtalálta önmagát. Voltak, akiket a háború ujjongással töltött el, mígnem megvilágosodott előttuk az igazság; másoknak a háború csőd volt, megint másoknak sportviadal; — Jugoszláviának: újjászületés.

Az ország nem nagy, de milyen sokarcú! Az Adrián egész évben meleg van, viszont zord telek járják a szomszédos Boszniát. Szlovén parasztok gyönyörű szekrényeiben könyvek sorakoznak, a macedón parasztnak azonban még fekvőhelye sincs, a csupasz földön alszik. Szarajevóban minaretek, dominikánus kolostorok és pravoszláv templomok állnak egymás mellett. Kelet felől és nyugat felől más-más szelek fújnak; különböző hódítók jöttek: a németek németesítettek, a janicsárok pusztították, a magyarok elnyomtak, az oroszlánrész azonban a velencei oroszláné volt. Dalmácia márvány angyalain a renaissance bája, Ohrid templomain bizánci merevség. Jugoszlávia népei egymástól elkülönítve éltek, börtönfal emelkedett közöttük. Az elnyomottak ismerték saját elnyomóikat, de nem tudták, ki nyomja el testvéreiket. A mult elválasztotta őket egymástól és az új Jugoszlávia nem adott újat: népeinek mechanikus egyesülése volt ez, a szellem cementje nélkül, márpedig ez az a kötőanyag, mely megteremti az államok egységét. A nagyszerb nacionalisták elnyomták a horvátokat; ugyanakkor a horvát nacionalisták pedig arról ábrándoztak, hogy Jugoszlávia ellenségeinek segítségével megteremtik az illuzórius „függetlenséget”. A népeket elkülönítették egymástól, de nem a hegyek és a folyók, hanem egyesek ravaszsága és a többiek vaksága. Jugoszláviában álnok és lelkiismeretlen emberek kezében volt a hatalom. Nemcsak elnyomták, hanem el is butították rabjaikat. Az egyik gyötörte a másikat és azt gondolta a maga együgyűségében, hogy ő az úr. A dinasztia megteremtette a rabok hierarchiáját. A parlament üléseit revolverdörrenések szakították félbe. A kocsmákban a viták bicskázással végződtek. A muzulmán vallású szerbek és horvátok elkeseredésükben már törököknek vélték magukat. A macedónokat legelemibb joguktól, anyanyelvük használatától fosztották meg, őket magukat pedig szerbeknek nyilvánították.

Jugoszlávia egyike volt a legelmaradottabb államoknak, puszta játékszer a nemzetközi ügynökök kezében. Az idegen nagytőkések rendelkeztek gazdagságával: réz- és cinkkincsével. Belgrádban még a svédek és a svájciak is úgy viselkedtek, mintha otthon lennének. A nép tudatlanságban élt és voltak vidékek, ahol a két kezünkön össze lehetett számolni az írástudókat. Az országon álnok és gyáva királyok uralkodtak, oly párt segítségével, amely nem érdemli meg a politikai párt elnevezést: gengszterbanda volt, melynek diplomata ügyvédek állottak rendelkezésére. Jugoszlávia szellemét akkor érti meg az ember, ha megnézi Belgrád épületeit: a balkanizált amerikai stílusban épült felhőkarcolóknak és nyomorúságos kunyhóknak ezt az egyvelegét.

A nyugati demokratákat meghatotta, hogy Belgrádban „Boulevard Poincaré” van és leereszkedő jóindulattal beszéltek a „derék szerbekről”. Amellett buzgón nyírták a réz-„juhokat” és a cink-„bárányokat”. Azután a nyugati szerbbarátokat felváltották a németek. Ők elhurcolták a bőrt és a kenyeret, a dohányt és a sertéseket, cserébe viszont harmad rendű árut adtak. Kezükbe kaparintották a kereskedelmet, annyira, hogy pl. az amerikai pamut Hamburgból került Jugoszláviába. De a németek résen voltak a politikában is: kihasználták a nyugati demokráciák fejvesztettségét és kinevezték magukat Jugoszlávia patrónusának. Biztosak voltak abban, hogy ők lesznek az ország urai. Horvátországban voltak szeparatisták, úgynevezett usztasák, akikre a németek számíthattak. A szerb fasiszták belátták, hogy a Boulevard Poincaré nem vezet messzire, Hitlerrel kezdtek hát szemezni. A börtönök megteltek becsületes emberekkel. A mezítlábas és rongyos parasztok keserű daccal hallgattak. Úgy látszott, hogy minden elő van készítve a döntéshez és 1941 tavaszán, a népharag fellobbanása ellenére a régi Jugoszlávia összeomlott. Nem segített a közkatonák és tisztek bátorsága sem, akik megpróbálták feltartóztatni a német hadtesteket. Zágrábban megjelent Pavelics — talán valamennyi quisling közül a legaljasabb. Szlovénia, Olaszország és Németország megosztozott, a szerbeket a németek minden különösebb hivatalos szertartás nélkül bekebelezték, — Nedicset még tanúnak sem tekinthetjük. Hitler számítása egyszerű volt: a horvátok irtják a szerbeket, a szerbek tizedelik a horvátokat, a németek pedig diadalmaskodnak. És ekkor történt valami, amire nem számítottak: megszólalt a nép. Jugoszlávia igazi háborúja a hódítók ellen akkor kezdődött, mikor Hitler azt gondolta, hogy a Balkánon már „minden csendes”.

2

A jugoszláv partizánok hősiességéről már sokat írtak. Százával ismerek történeteket pásztorokról, akik megsemmisítették tankokat vagy leányokról, akik télen, a jeges hágókon át hátukon vitték a sebesülteket. Ezek a történetek nagyszerűek még akkor is, ha nem adnak teljes képet a történtekről. De félő, hogy egyes emberek hőstettei kissé háttérbe szorítják az egész valóságot, a fáktól nem látszik az erdő. Hiszen bátor partizánok más országokban is voltak, de Jugoszlávia eposza a maga nemében egyedülálló. Az, ami itt történt, nem egyes partizánosztagok harca, hanem a nép felkelése volt. Nemcsak az egyes bátrak mentek, nemcsak a vakmerők indultak harcba a hódítók ellen, hanem mindenki, és most, mikor mások, határontúli képmutatók, polgártársaik előtt kicsinyíteni akarják Jugoszlávia szerepét a háborúban, én nem leányoktól véghezvitt nagyszerű hőstetteket idézek, hanem számokat.

1943-ban Jugoszlávia Népfelszabadító Hadserege 650.000 fasiszta katona ellen küzdött. A 35 ellenséges hadtestből 11 német volt. 1944-ben 13 német hadtest állomásozott Jugoszláviában. A háború folyamán Jugoszlávia 1,400.000 harcost állított fegyverbe és több mint 300.000 embert vesztett. A Népfelszabadító Hadsereg győzedelmeskedett 450.000 fasiszta ellen, biztosította a szövetségesek szicíliai partraszállását, meggyorsította az ellenség teljes szétzúzását. Lehet-e, hogy az emberiségnek oly gyenge az emlékezőtehetsége, hogy megfeledkezzék ezekről az áldozatokról?

Hogyan történhetett az, hogy egy nép, amelyet kormánya árulása 1941-ben súlyos összeomlásba taszított, melyet megosztott a testvérgyilkos ellenségeskedés, önmagában erőt talált ahhoz, hogy talpraálljon? A nép nemcsak megvédte országát, hanem államot is teremtett. Nem a királyokért ontotta vérét, nem a cink- és rézbányák tulajdonosaiért, nem a nagyszerb szájaskodókért s nem is Macsekért: a nép olyan házat kívánt építeni, amelyben ő az úr. És a harcokban megszületett az új

Jugoszlávia, melynek bölcsőjét Bosznia és Crnagora ködös hegyei ringatták.

A jugoszlávok jól harcoltak, — ezt mindenki tudja. Én mást akarok kiemelni: a jugoszlávok harcolva alkottak. Az új állam alapjait a harcok tüzében vetették meg. A fegyvert egy-egy órára félretéve törvénytervezeteken dolgoztak. Ez a szó: „föderáció”, Jugoszlávia népeinek vérével íródott. Először fordult elő a történelemben, hogy a horvátok megvédtek szerbeket és szerbek a halálba mentek a horvátokért. Bosznia és Hercegovina muzulmánjai először érezték magukat jugoszlávoknak; a szerencsétlen macedón nép a történelemben először ismertetett el népnek, és az okirat nem tartalmaz olyasmit, hogy a szerbek és a bolgárok ellenségek.

A felszabadított területeken iskolák épültek, az emberek nemcsak a németektől szabadultak meg, hanem az évszázados sötétségtől is. A partizánok magukkal hozták a könyveket, a körzőt, a földgömböt. Az erdőkben nyomdák dolgoztak. A hegyekben szemináriumokat tartottak. Bosznia hegyeinek népe „töltényt és ceruzát” kért.

A Népfelszabadító Hadsereggel tartott az ország színe-java. A partizánokhoz csatlakozott Horvátország leghíresebb költője, az öreg Vladimir Nazor. Egy nem mindennapi könyvet kaptam ajándékba, címe: „A tömegsír”. Verses elbeszélés, Ivan Goran Kovacsics műve. A költő elesett. Költeményét két fiatal, tehetséges festő, Edó Murtics és Zlatkó Prica illusztrálta. Ezt a könyvet az erdőkben nyomták harc közben. Nézem a rajzokat — csupa vonagló harci látomás — és arra a boldogságra gondolok, amikor a művészet egyszerűen találkozik a néppel. Ritka és nagy boldogság! A partizánok között több mint húsz festő volt. Az építészek elkészítették a városok helyreállításának terveit, azután elmentek fegyvereikkel a városokba. A harcokban megszületett az állam, a kultúra, az ember.

Ezért ült ki boldog mosoly a megkínzott ország embereinek arcára. Pedig van itt sok, nagyon sok keserűség is — és olyan szükség, hogy az szinte leírhatatlan. Mezítelen katonák, hajléktalan öregek, éhes gyerekek. Ez a nép drágán fizette meg a győzelmet, de seholsem találkoztam ennyi lelkesedéssel. Az új állam nem tudja egyszeriben biztosítani a bőséget vagy akár csak a legszükségesebbeket is, de biztosította a szabadságot. És amikor a hat szövetséges köztársaság népei lelkesen ütemezik: „Ti-to, Ti-to", a két szótagba mély értelmet lehelnek. Ők nemcsak a felszabadító katonát üdvözlik benne, hanem saját jövőjüket.

Belgrádban egyszer eljutottam egy ifjúsági gyűlésre: kiáltozás, éneklés, szüntelen ujjongás. A szónokokat beszélni sem hagyják, félbeszakítják őket kiáltásaikkal és ezekben a „zsivió"-kban (éljen) és „dole"-kban (vesszen) oly sok meggyőződés van, hogy az ember megérti: ezeket nem lehet megtörni.

Belgrád felszabadításának évfordulóján résztvettem egy katonai parádén. Tito marsall előtt felvonultak a hadsereg egységei. Alig hittem a szememnek, hogy ilyen rövid idő alatt igazi hadsereg születhetett.

Alig hiszek a szememnek, hogy ilyen rövid idő alatt erős állam születhetett — törvények és iskolák, gazdasági szervezetek és könyvkiadók. A tegnapi partizánok kezében toll van. Mint a költőknek, a népeknek is megvannak a maguk ihletett órái. Ilyenkor a lehetetlen lehetségessé válik. Ilyen órákat él át most Jugoszlávia.

3

Az országot kegyetlenul szétrombolták. A lakosságot megtizedelték. Egész kerületek pusztasággá váltak. Crnagorában, Boszniában és Hercegovinában éhínség dúl. Mezítelen, rongyos emberek mindenütt. A Vojvodinában van kenyér, de nehéz elvinni az élelmet az ínséget szenvedőkhöz, a fasiszták elpusztították az egész közlekedési apparátust, szétrombolták a bányákat, nincs szén.

A szabadság ellenségei az éhinségre építenek. De a nép nem azért kergette el az idegen hódítókat, hogy új igába hajtsa fejét. Új háború folyik, ezúttal a pusztulás és az éhség ellen. A legfontosabb: a közlekedést helyreállítani. A háború előtt Jugoszláviában 11.000 km vasútvonal volt, ebből 6.500 km-t megsemmisítettek a németek. Ma már a vasútvonalak 85 százaléka helyre van állítva. Mindent felépítenek. A Belgrád—zágrábi útvonalat két hónap alatt 40.000 paraszt építette újjá és ezen az útvonalon 28 fontos híd van. A munkások megjavították azokat a szerelőműhelyeket, amelyekben 300 mozdonyt és több mint 9.000 tehervagont állítottak helyre. A szem átsiklik a számokon, de gondoljon az olvasó azokra a búzával és kukoricával rakott szerelvényekre, melyek ma már rendszeresen gördülnek Noviszadból Szarajevóba és Szkopljébe. A számok mögött ezek rejlenek.

A háború előtt Jugoszlávia sziléziai szenet kapott; most nagy hiány van fűtőanyagban. Nincsen száraz fa, kevés a bőr, kevés a gyapjú, a pamut. Szárazság volt, a termés rossz. A kenyérnek alacsony árat kellett megállapítani, hogy az éhező vidékek ellátásáról gondoskodhassanak. A parasztok keveset keresnek és keveset vásárolhatnak keresetükből. A városokban majdnem minden jegyre megy. Szplitben sok a hal, a zöldség, a gyümölcs, ott a lakosság nem ismeri az éhséget, Belgrádban viszont sápadtak, véznák a gyerekek. De mindenütt megfeszített munka folyik. A jugoszlávok nemcsak gyűléseken tapsolnak, nemcsak a „koló"-t járják esténként a köztereken, — odaadással dolgoznak is, hogy legyőzzék a pusztulást. E népre jellemzőbb a lelkessége, mint a rendszeressége és a multban is inkább hősiességükkel győzedelmeskedtek, mint szervezőkészségükkel. De most a partizánok építenek, számolnak, kalkulálnak, — nem akarnak elmaradni a kor mögött.

4

Azok az emberek, akik mindenképpen vissza akarják fordítani a történelem kerekét, a régi királyi Jugoszláviáról ábrándoznak. De egyszeriben kijelentem: ilyen ember több van az ország határain kívül, mint magában az országban és azok, akik közülük Jugoszláviában élnek, sokkal többet remélnek külső segítségtől, mint honfitársaiktól.

A „Time and Tide” című angol hetilapban olvastam Jugoszláviáról szóló cikkeket. Ezekből megtudtam, hogy Jugoszláviában a terror befolyásolta a választásokat, hogy a szerbek Mihajlovics mögött állanak, a horvátok Macsekre esküsznek és végül, hogy a nehéz gazdasági helyzet következtében az országban mindenütt felkelés van készülőben.

A nép Mihajloviccsal és Macsekkal való együttérzéséről lehet beszélni ott, ahol az olvasók jól ismerik ugyan Mosleyt, de fogalmuk sincs Jugoszlávia kalandorairól. Az angol lap meg akar bennünket győzni arról, hogy „egész hegyvidékek” vannak Mihajlovics kezében. Délibáb, mellyel szórakoznak a külföldiek, a csetnikek felbujtóinak pártfogói, akik egyébként a németeknek is dolgoztak... Ami Macseket illeti, ő annyira meg volt győződve népe rokonszenvéről, hogy amikor a partizánok közeledtek Zágrábhoz, arra kérte a németeket, mentsék ki őt Horvátországból. Hiába reménykednek a súlyos anyagi helyzet okozta nehézségekben: a külföldi okoskodóknak rossz hírforrásaik vannak és bár az éhség gyötrőbb, mint Mihajlovics, a pusztítás veszedelmesebb, mint Macsek, — a spekulálók ismét tévedtek számításaikban: azt a népet, amely nem ijedt meg a német tankoktól, a legkeserűbb nélkülözések sem fogják megtörni.

Mikor a „terror”-ról beszélnek, amely állítólag megakadályozta volna a szabad választásokat Jugoszláviában, a reakciósok azt állítják, hogy a választónévjegyzékből törölték mindazokat, akik tettekkel segítették a hódító németeket. Avagy megengedhette volna magának ez a nép, hogy a német bérencek döntsék el az állam sorsát? Vannak országok, ahol a választásokon nem vehetnek részt az asszonyok, más országokban a katonaköteleseket fosztják meg a választójogtól. Ilyen korlátozások nem sértik a tengerentúli „demokratákat”. De ezek a képmutatók fel vannak háborodva, hogy a népfront kormánya, miután négymillió polgárnak és polgárnőnek adott választójogot, akiknek azelőtt nem volt, ugyanakkor kétszázezer fasisztától megvonta a jogot.

Én az ellenzék számos képviselőjével beszéltem. Ezek nem politikai vezetők, hanem bábok. Alig tudják leplezni a zsinórt, melyen rángatják őket. Kétségtelenül van közöttük becsületes ember is, de ezek a becsületesek falaznak a tisztességteleneknek. Az ellenzékiek a választásokat nem a maguk akaratából bojkottálták: ők jól látták, hogy a hatalmas többség a kormány mellett van. Ha az ellenzék résztvesz a választásokon és kap, mondjuk, 10, sőt 20 százaléknyi szavazatot, akkor a „Time and Tide" vagy más ehhez hasonló kiadványok urait legfontosabb érveiktől fosztották volna meg.

A kormány biztosítani akarta a titkos szavazást. Jugoszláviában, tekintettel a nagyszámú írástudatlanra, sohasem szavazócédulákkal, hanem kis golyókkal szavaztak; ezt a módszert alkalmazták most is. Az urnákon megjelölték a jelöltek neveit. Ezek mellett állottak az „üres urnák", azok számára, akik nem helyeselték a népfront politikáját. A választónak be kellett dugnia kezét az összes urnákba és egyikbe, saját választása szerint, bele kellett ejtenie egy kis golyót. Az „üres" urnákon nem voltak nevek. Jobban mondva sok név volt rajtuk: a király, Mihajlovics, Macsek, a katolikus püspökök neve.

Hát miért van az, hogy a legtöbb választókerületben majdnem teljesen üresek is maradtak ezek az ú. n. „üres urnák"? Minden ember életében vannak órák, amikor ingadozik és különböző megoldások kísértik. Ilyenkor másokhoz fordul tanácsért vagy változtat eredeti elhatározásain. Vannak viszont olyan órák, amikor hajthatatlan, amikor csak egy utat lát maga előtt. Nem ugyanígy van-e a népekkel is? Jugoszlávia tudja, hogy előtte csak egy út van és nem ingadozik. A ljubljánai mérnök, Hercegovina írástudatlan hegyilakója, a kommunisták és a demokraták, a pravoszlávok és a muzulmánok mind a népfrontra adták szavazataikat. Ők az életet szavazták meg ezzel. Egy dalmát mondotta nekem, az „üres urnára" mutatva: „Ez a sír..." Hát szavazhatott horvát ember sírra? Hiszen ő tudta, hogy az „üres urna" mögött egy dinasztia áll, amely üldözi őt és testvéreit; a „csetnikek” állnak, a gyalázat, a keserűség. Hát lemondhatott-e a szavazásról a szerb? Az usztasák áldozatainak emléke sose bocsátotta volna meg. Ki csodálkozik azon, hogy szlovének egyhangúan a köztársaságra szavaztak? Szlovénia a föderációban a boldogságot látja. Talán a macedónok ingadoztak? Óh nem, ahhoz túlságosan sokat szenvedtek. Először harcolták ki maguknak a jogot, hogy saját életüket élhessék.

A választási eredmény magyarázatát Jugoszlávia multjában találhatjuk meg: az az ember, aki éveit a rács mögött töltötte, értékelni tudja a szabadságot. Láttam olyan parasztokat, akik kora reggel — még nem is pitymallott — már siettek a választóurnákhoz. És láttam egy asszonyt, aki nem jutott fel a vonatra és gyalogolt 30 kilométert, „...hogy ne vesszen el a szavazata”. És láttam egy népet, mely pontosan úgy szavazott, ahogy harcolt.

Jugoszláviában először történt, hogy a nők is szavaztak. Nem volt könnyű feladat az elmaradt Bosznia muzulmán asszonyait belevinni a politikába. De itt is csodálatos volt a változás. A választások előtt Tito marsall beszélt egy nagygyűlésen Szarajevóban; ezer és ezer muzulmán nő jött el meghallgatni őt. Arcukat fátyol takarta, de mikor Tito beszélni kezdett, felfedték arcukat. Az ellenzék sokat remélt a muzulmán nők régi, hagyományos fanatizmusától és jobban bízott ebben, mint Grola vagy Subasics hatalmában. De az ellenzék elszámította magát: a nők szavaztak.

Láttam egy mulatságos karrikatúrát: paraszt, szamár és egy kis zöld rét. A paraszt kérdezi a szamarat: „Miért nem legelsz?” A szamár azt feleli: „Mert várom a külföldi élelmet.” Azoknak a száma, akik tartózkodtak a szavazástól, igen csekély volt. Egészen jelentéktelen volt azoknak a golyóknak a száma, melyeket az ú n. üres urnákba dobtak. A nép nem 1945 november 11-én, sokkal korábban választott. A nép már azokban az időkben választott, amikor még nem golyócskákkal dobálództak, hanem kézigránátokkal. De vannak külföldi okosok, akik Jugoszláviát azzal vádolják, hogy túlkevés kétlábú szamár él az országban.

Itt az ideje, hogy megértsék: az a nép, amely kétszer esküdött fel a szabadságra — a harcmezőn és az urnák előtt — érett nép. Ezt a népet nem lehet „sarokba állitani" vagy „megvonni tőle a csokoládét".

5

Belgrád — a szinek városa. A felhőkarcoló mellett öreg ház keleti stílusban és a kocsmában tangót énekel egy énekesnő, majd fájdalmas dalokat a török hódoltság idejéből — s mindezt mikrofon előtt. — Zágráb — az egyöntetűség városa. Életében semmi zökkenő. Belgrád az első világháború után fejlődött nagyot, gyorsan és rendszertelenül. Zágráb nagyon régi. A horvát építészet alkotásai beszélnek multjáról. Az új, alsó városrész egybeolvadt a régivel. Nincsen közöttük válaszfal. Valamikor Zágráb lakói, akik a magyar király alattvalói voltak, latin betűkkel olvastak és írtak, de horvátul gondolkoztak. Bizonyos meghittséget vittek a hideg barokk túlzásaiba is.

Menjünk le az alsó, modern városrészbe. Bankok, irodák, üzletek. Zágráb a Balkán egyik kereskedelmi központja volt. A nyugat kereskedett itt kelettel. És ezt nemcsak az öreg írásokból láthatjuk, de a feliratokból is, melyek az üzletek felett ékeskednek. Itt külföldiek voltak a gazdák.

A főtéren almát, szőlőt, zöldséget árulnak. Zágrábban könnyebb az élet, mint Belgrádban — apró dolgokban is nagyobb a szervezettség. Már régebbről jobban szervezett itt az élet: mindenütt gáz, központi fűtés, az utcákon tisztaság, az üzletekben udvarias kiszolgálás.

Zágrábban elég sok a gyár; a gépgyár, melyet a németek fel akartak robbantani, már üzemben van. A munkások megvédték fegyverrel a kezükben.

A horvát találékony és állhatatos nép. Erről meggyőződtem az El-Sat-tábor kiállításán. A háború alatt az angoloknak sikerült az országból kimenteni mintegy 30.000 horvátot, akikre az a sors várt, hogy a németek agyonütik őket. A horvátokat az afrikai sivatagban telepítették le, ahol úgy éltek, mint a Robinsonok. De nem vesztették el a talajt lábuk alól. Rögtön nekiálltak és addig-addig mesterkedtek, míg előállították maguknak az első fejszét, fűrészt, az első kést. És néhány hónap mulva az angolok már azon csodálkoztak, hogy milyen jól felszerelt iskoláik, kórházaik, óvodáik és színházaik vannak.

Zágrábban van Jugoszlávia művészi életének központja. Itt él a híres dramaturg: Krzsla. Itt láttam Tartalja, Plancsics, Soháj, Metyika, Simunovics és más mesterek gyönyörű festményeit. Közép-Európában itt a legmagasabb a festészet színvonala. Talán Dalmácia festői tájaiban rejlik ennek a magyarázata. Ezen a vidéken még a vak is ért a színekhez. Lehet, hogy a hagyomány is nagy szerepet játszott ebben, Horvátország régi nagy művészetének hagyománya. Végül pedig a német expresszionizmustól, a grafikától, az illusztrálástól való elfordulás. Ez segített Zágráb festőinek olyan festészetet megteremteni, melyet valóban festőinek lehet mondani. Zágrábban keletkeztek a híres Mestrovics szobrai. Az ő munkáira még az első világháborúból emlékszem: erő, nagyság van bennük. Nagyon tehetséges, csak arányérzéke hiányos. Ez magyarázza stilizáltságát, modorosságát, modernizált gótikáját. Zágrábban dolgoznak Jugoszlávia legjobb szobrászai. Legismertebb közülük Afgusztyincsics, akivel még Moszkvában ismerkedtem meg. Az ő munkái azoknak tetszenek, akik a dinamikus szobrászatot szeretik; most Afgusztyincsics a Vörös Hadsereg emlékművén dolgozik.

Néhány külföldi újságíró Zágrábot mint az ellenzék fészkét állítja be. Ez nem igaz. Itt nincs monarchista, de nem is lehet. A királyok együgyű módon és következetesen üldözték a horvátokat és a szeparatisták is csődöt mondottak. Ők az országot a megalázottságba és a kétségbeesésbe taszították. Szörnyű sok vért ontottak, ölték a szerbeket és a zsidókat, sőt magukat a horvátokat is; — úgy tűnik, mintha még Zágráb kövei is átkoznák Pavelicset.

Természetesen az ellenzék itt is okoskodik. Macsek barátai azt állítják, hogy ők a föderatív köztársaságért vannak, habár újságjaikban, miközben a csetnikeket leleplezik, hallgatnak az usztasák állatiasságáról. Van egy kitűnő recept arra, hogy miként lehet megkülönböztetni az ál-antifasisztát a valóditól: az ál-antifasiszta támadja az idegen fasisztákat és közben leplezi sajátjainak bűneit.

Néhány gazdag faluban vannak Macseknak hívei, de ezek a horvát nép tizedét sem teszik. A katolikus egyház is az ellenzék segítségére sietett. Jugoszlávia püspökei olyan pásztorlevéllel fordultak híveikhez, melyet semmiképpen sem lehet vallásos jellegűnek nevezni — ez politikai proklamáció, mely a népfront ellen irányul...

Mit vetnek a püspökök a kormány szemére? Felsorolom a vádpontokat: sok lelkészt fogtak el, vasárnapon tartottak gyűléseket s ez megzavarja a hívőket az istentiszteletek látogatásában, az iskolákban nem kötelező tantárgy a hittan, a földreform megfosztja az egyházat vagyonától, végül pedig — és itt szószerint idézek: „...a hadseregben, a különböző kórházakban, az ifjúsági szervezetekben arról terjesztenek híreket, hogy az ember a majomtól származik”. Ilymódon a föderatív Jugoszlávia bűnös az összes halálos bűnökben: elveszi a földet és Darwin elméleteire épít...

Az igazságot azonban nem lehet eltakarni. A zágrábi franciskánusok kolostorának főnöke, Modest páter, keserűen mesélt nekem arról, hogy a szerzetesek jelentős része a megszállás éveiben az usztasákhoz pártolt és sokan résztvettek az állatias gyilkosságokban. Sikerült beszélnem egy vallásos lap szerkesztőjével, Zsifkovics teológus-professzorral, aki elmondotta, hogy a katolikus egyház jelenleg semmiféle elnyomástól nem szenved.

A horvátok között ugyan sok a vallásos katolikus, a püspökök pásztorlevele mégsem érte el célját: némely faluban a lelkészek nem is olvasták fel, mert féltek a hívők felháborodásától. És Zágrábban az eredmény teljesen váratlan volt: miután a lelkészek felolvasták a pásztorlevelet, a parasztok a földreform törvénybeiktatását meg sem várva — hozzákezdtek az egyházi földek szétosztásához.

Az ellenzék Zágrábban elvesztette lába alól a talajt. Itt felnőtt emberek élnek és nem gyerekek, — emberek, akik magukon tapasztalták, hogy mi a fasizmus; ők nem tévesztették el az utat a külföldről importált három fenyő között. A horvátok békességben akarnak élni szomszédaikkal, árut és kultúrát cserélni az összes népekkel. Sokat vettek át Nyugat-Európa kultúrájából, de az építészeti stílusért vagy festészeti irányokért nem adnak cserébe hűbéri alávetettséget. A horvátoknak barátokra és nem vezérekre van szükségük és a horvátok jól meg tudják különböztetni a hamis barátoktól az igaziakat. Egy partizánosztag parancsnoka mesélte nekem egyszer: „Mikor 1941 novemberében a németek bejelentették, hogy közelednek Moszkvához, harcosaim ezt nem hitték el. Emlékszem, az egyik paraszt így szólt: „Parancsnok elvtárs, ez nem igaz. Mi minden éjszaka hallunk dübörgést, ezek az oroszok a Balkánon." Szavai akkor naívnak tetszettek. S neki volt igaza: ő mindenkit megelőzve, nem fülével, de szívével hallotta meg az orosz fegyverek dübörgését.

Ősszel különösen szép Zágráb, cirádás házaival, aranyló parkjaival, környező dombjaival, rózsaszín, citromsárga és téglavörös árnyalataival. Lehetséges-e, hogy azért olyan kellemes itt az ősz, mert ez az ódon város fiatal és szívében örök tavasz virul? . . .

6

A felületes megfigyelőnek Szlovéniában valamelyes német jelleg ötlik szemébe. A turista keskeny, középkori utcákat lát Ljubljanában, bécsi stílusú, tágas kávéházakat, melyekben a vendégek egy-egy pohár mellett ülnek és újságot olvasnak, tiszta falvakat, fehér kis templomokat a dombok tetején és sok más jót. A látogató végül is eldönti magában: „ez német föld". A dalokban is a tiroli „jódli" visszhangzik. Ez a benyomás hamis. A kis Szlovénia, mely évszázadokon át német uralom alatt élt, megvédte nemcsak nyelvét, hanem lelkét is. A kettős monarchia tűrte a cseheket, lengyeleket, horvátokat, de nem ismerte el a szlovént. Az osztrákok el akarták németesíteni a szlovéneket, iskolákkal, kaszárnyákkal, börtönökkel és — zsíros állásokkal. A Habsburgok korát nem lehet aranykornak nevezni, de istenigazában csak akkor tudta meg Szlovénia, mi a gyötrelem, amikor megismerte a Harmadik Birodalom katonáit: Hitler elhatározta, hogy megsemmisíti a szlovén népet. Nemlétezőnek nyilvánították azt a nagyszerű népet, amelynek kitűnő iskolái, könyvtárai, múzeumai, irodalma és hagyományai vannak. A Führer Szlovénia nagy részét Németországhoz csatolta, kisebbik részét pedig még jobb helyre ajándékozta. A német—olasz határ Ljubljanától 3 kilométernyire futott. Azokról a területekről, amelyek a Reich-hez kerültek, eltávolították a szlovéneket és németeket telepítettek helyükbe. A németek minden szlovénnyelvű könyvet elégettek, a könyvtárak és lakások könyv nélkül maradtak, holott itt az emberek többet olvastak, mint bármely más kultúrországban. A szlovén könyvet betiltották; az ország elnémetesítésével nem pedagógusok foglalkoztak, hanem a Gestapo. Az olasz fasiszták sem maradtak el tanítómestereik mögött. Ők a szlovén értelmiséget zárták internálótáborokba.

Nem tudok elfelejteni egy idillikus tájat: havas hegyek, smaragdszínű legelők és öreg, lombos fák között egy kolostor: itt kínozta a Gestapo az ellenállókat és végezte ki őket a hegyoldalban.

Szlovénia nem adta meg magát. A szenvedés napjaiban a nép még erősebben érezte egységét. Itt kevesebb áruló volt, mint Horvátországban vagy Szerbiában és a németek itt különös állatiassággal jártak el. A nép végül is felkelt. A hegyekben Ljubljana mellett partizáncsapatok jelentek meg és egy reggel a németek a főváros legmagasabb templomtornyának csúcsán meglátták az új Jugoszlávia zászlaját. Ez nem sihederek csínytevése, ez a nép válasza volt.

Találkoztam megható gyászmenetekkel. A hegyekből hozták a falusi temetőbe a hősök foldi maradványait. Ez egy katolikus ünnep — halottak napja — előestéjén történt. A magaslatokról hömpölygött alá a tömeg: vincellérek, pásztorok, katonák, asszonyok, gyerekek — és a lavina áradattá nőtt. A szomszéd falvak lakossága is csatlakozott hozzá. A házakra gyászlobogót tűztek ki, megszólaltak a hegyi templomok harangjai és a völgyekből elnyúltan hangzottak fel a partizándalok. Aki megismeri a nép büszke és igazi szívét, az elhiszi, hogy mennyi áldozatot hozott.

Egy angol újságíró azt akarja elhitetni olvasóival: „Tito marsall leginkább az ország elmaradott részein tudja fenntartani uralmát. Ott, ahol a lakosság egy kicsit is civilizált, vissza akarják állítani a régi rendszert és nyugatról várnak segítséget.” A szlovén klerikalizmus vezérei, akik a megszállókhoz tartoztak, elmenekültek a németekkel; nem sokan voltak és csaknem mind eltávoztak. Szlovéniában most alig van ellenzéki párt, frakció vagy más csoport. A választáson mindenki a köztársaságra szavazott. Lehetséges, hogy ezért Szlovénia most „Jugoszláviának legelmaradottabb része” lett? A hegyekben az írástudatlan öregek még meg akarják érni az új korszak kibontakozását. Analfabéta azonban már kevés van. Szlovéniában a lakosság 98 százaléka tud írni-olvasni. A falvakban 700 elemi van és több mint 50 középiskola Az újságok 500.000 példányban jelennek meg, — Szlovénia egész lakosságának száma 1,100.000. A terület háromnegyed részén villanyvilágítás van. Mindenutt nagyszerű utak. Sok a szanatórium és a gyermekotthon. Nagyszerű nyaralók. Ljubljana remekül épített város. Pompás parkja van, a Tivoli — és hatalmas egyetemi könyvtára, három múzeuma, két színháza, melyek a legjobbaknak számítanak Jugoszláviában. És menynyi lakosa van ennek a városnak? — kérdi az olvasó. Százezer.

A szlovén irodalom alapítója: Presern, a költő; 1849-ben halt meg. Romantikus író volt, tele ihlettel és keserű iróniával. A legfinomabb szonetteket írta: de költészete közel állt a néphez és versei parasztok dalaiva lettek. Vrba faluban láttam Presern szülőházát, bölcsőjét, egy szenteket ábrázoló színes üvegablakot és egy öreg rokkát.

Az irodalom itt a népből fakadt és nem különült el tőle később sem. Száz év alatt megerősödött és sokrétű lett. Találkoztam az irodalom valamennyi válfajának képviselőivel és kiválóságaival. A szlovén könyvkiadás valódi bibliofil gondosságra és ízlésre vall. Regényeket 50—60.000 példányban jelentetnek meg, holott olvasni csak a szlovének tudják ezeket, mert a szlovén nyelvet a szerbek vagy horvátok nehezen értik meg. Sok mesteri rézkarcot láttam itt, a zenei kultúra virágzó és a szlovének sok fiatal zeneszerzővel büszkélkednek.

Erélyesek és munkabírók, verejtékkel építették fel országukat. Most mindent elkövetnek, hogy a nép talpra álljon. Trzsicban már üzemben vannak a nagy cipőgyárak és készítik a cipőket a mezítlábas szerbek számára. Voltam Jugoszlávia leghatalmasabb fémfeldolgozó központjában, Jeszenicében: itt már füstölögnek a kohók. Nincsen elég szén a bányákban, de a munkások mindent megtesznek, hogy emelkedjék a széntermelés; gyártanak síneket, drótokat; már 12.000 bányász dolgozik a németektól elpusztított bányákban. És ha esténként Ljubljanában sötétebb van, mint Zágrábban vagy Belgrádban, ez csak azért van, mert a szolidaritás érzése minden szlovénben erős és az emberek őszinték, amikor így szólnak: „A szerbeknek jobban kell a szén.”

Láttam szlovén családoknál szerb gyermekeket, akik nemcsak a fehér kenyértől élednek újjá, hanem a szeretettől és nyugalomtól is, attól az egyszerű, kényelmes életmódtól, amely sajátossága ennek az országnak. Téves lenne azt hinni, hogy Szlovéniában jólét uralkodik. A németek megsemmisítették állatállományukat, ami vagyonuk zömét tette ki. De így elszegényedve is osztozik Jugoszlávia többi népével. Ez év folyamán 100.000 gyerek jön ide Boszniából. Ezután ki akarná egy nép nagyságát lakosainak számából megítélni?

7

Nem egyszer hallottam Szlovéniában azt a szót, hogy „Trszt", — Trieszt — amelyet hol örömmel, hol keserűséggel ejtenek ki. Sok szlovén Jugoszlávia korábbi határain kívül él és érthető, hogy a nem nagy, de büszke nép féltékenyen nézi a diplomácia játékát. Trieszt, Pola, Gorica és néhány más, vitás terület angol és amerikai megszállás alatt áll. Ez az „A-zóna". A volt olasz terület másik része, a „B-zóna", ahol a lakosság hatalmas százaléka szlovén és horvát, — a jugoszláv hadsereg megszállása alatt áll. Falvakon és kisvárosokon kívül ide tartozik Fiume vagy ahogy a horvátok nevezik: Rieka is. A jövendő Isztria és a szlovén tengerpart kérdése még nincsen eldöntve. Jugoszlávia azt akarja bebizonyítani, hogy e rész lakossága túlnyomó részben horvát és szlovén, akik egy negyedszázadon át olasz elnyomatás alatt éltek. A horvát és szlovén iskolákat (488 elemit és 7 gimnáziumot) bezárták és megtiltották, hogy a nép anyanyelvét használja.

Jártam az A-zónában és beutaztam a B-zónát is. Láttam szlovén parasztokat, akiknek végre megengedték, hogy anyanyelvükön beszéljenek. Láttam fellobogózott horvát falvakat; láttam partizánokat. Isztriának vagy a szlovén tengerpartnak népe ugyanaz a nép, mint amely Jugoszláviában él és Vladimir Gorton partizánbrigádjainak hőstettei: a nemzetközi hősköltemény egyik fejezete. Most másról akarok beszélni. Arról, hogyan élnek az olaszok a B-zónában, hiszen az A-zóna újságjai azt állítják, hogy a jugoszláv hatóságok elnyomják az olasz lakosságot.

Először beszéljünk ezekről az újságokról. Sokat veszekszenek most Trieszt népi jellegéről: mennyi szlovén és mennyi olasz él ott. Nem tudom, tekinthetjük-e a fasisztaságot népi kategóriának, — mindenesetre Triesztben most igen sok a fasiszta. Ez tény, de nem eléggé szembeötlő. Az persze nem meglepő, hogy a fasiszták a mai Jugoszláviával szemben ellenséges magatartást tanúsítanak. Sokkal csodálatosabb ennél, hogy a fasiszták az A-zónában nemcsak nyugodtan élnek, hanem még sajtójuk is van. Előttem fekszik a *Vila Nuova* katolikus újság. A vezércikk a jugoszláv és olasz közeledés lehetőségével foglalkozik. A reverendákba öltözött urak gúnyosan azt hajtogatják, hogy „mi az indo-pápuai, patagón-finn, orosz-német testvériség hívei vagyunk, de Olaszország és Jugoszlávia testvériségében nem hiszünk." *La Coda del Diavolo* című újság karrikatúrát közöl. „A szép leány és a boszorkány" feliratú rajz egy majmot ábrázol, melyre rá van írva „Dzsungoszlávia" és ez a majom egy olasz lányt fojtogat. Amikor Capo d'Istriában voltam, a Triesztből érkezett ügynökök tüntetést próbáltak szervezni. Felhívták a lakosságot, hogy bojkottálja a megszálló hadsereg által kibocsátott pénzt. Igaz-e az, hogy a jugoszlávok, akik kivívták a szabadságot, ettől a szabadságtól akarják megfosztani az olaszokat? Itt van egy tengerparti városka, Isola, halászok és konzervgyári munkások lakják. A várost a községtanács igazgatja, amely olaszokból áll. Az iskolában olasz tanító van. A konzervgyárak dolgoznak — Jugoszláviának és Olaszországnak. Az estét egy kis „trattoriában" töltöttem. Beszélgettem halászokkal és munkásnőkkel; itt nincsenek nemzetiségi ellentétek; a tenger viharai, a nehéz munka közelhozta egymáshoz az olaszokat és a szlovéneket. Az olasz értelmiséget megfertőzte a fasizmus, a nemzeti fennhéjázás, a „római impérium" gondolatával való játszadozás. Egészen más — a köznép. A nép végig megtartotta szabadságszeretetét és ezért az új Jugoszláviában Isola munkásai és halászai könnyebben lélekzenek, mint társaik Triesztben vagy Genovában.

Ime az öreg, festői városka, Pirano. A városházán a velencei oroszlán és két, egymást keresztező zászló — a jugoszláv és az olasz. Az iskolában a gyerkőcök Ada Negri verseit olvassák. A Garibaldi-téren nagy a zaj; ilyen lárma van mindenütt, ahol olaszok vannak: álldogálnak, köpdösnek, veszekszenek. A kofák narancsukat és fügéjüket dícsérik. A teraszokon kávéházak — a kereskedők kritizálják nemcsak a törvényeket, de a világ összes kormányait, miközben keserűen édeskés vermutot isznak. Este táncolnak a lányok a katonákkal a nagy déli csillagok alatt. Ne panaszkodjon ám az olvasó, hogy nem vettem észre azt a rettenetes majmot, amelyről a trieszti gúnyolódók azt írják, hogy a szerencsétlen olaszokat fojtogatja.

Ime: Abbázia Valamikor Európa egyik legdivatosabb fürdőhelye volt, rajta van a XIX. század bélyege — könynyelmű, ábrándos, naív. Meleg este van: pálmák, tearózsák, lomhán morajló tenger. Kávéház a parton; a látogatók szundikálnak. Néhány szállodát átváltoztattak hadikórházzá; mások nyitva vannak az idegenek számára. És akármilyen különös: már vannak idegenek, bár Európa még alig ocsúdott fel rettenetes letargiájából. De az ember már ilyenné teremtődött — mindíg vannak a Paradicsomnak kedveloi; és miért nem Paradicsom ez?... Egy olasz szállodatulajdonos nagyon találékony volt; szállodáját „Reginá"-nak hívták, uj cégtáblat akasztott ki: „Moszkva"...

Ime végül Fiume. Emlékezetessé Gabriele d'Annunzio tette, aki felhasználta Európának háborúutáni fáradtságát és elfoglalta ezt a várost. Fiume sokat szenvedett a légitámadásoktól; a kikotő elpusztult. Az ipari vállalatok háromnegyedrésze és a lakóházak egyharmada romhalmaz. De a város feléled: 60.000 lakosából 58.000 már a helyén van. Néhányszázan, akik elutaztak Olaszországba, visszajöttek. Azt mondják, hogy itt könnyebb az élet. Dolgoznak a hajógyárak és dolgozik a nagy fémgyár, a „Torpedo" és a petróleumfinomító és a falemezgyár.

Az olasz munkások azt írják a falakra: „Mi Titót akarjuk Jugoszláviában!" Az üzletek nyitva vannak, van áru — több, mint Belgrádban. A színházban olasz darab megy, „Carlo Veneziani". Olasz újság jelenik meg: „La Voce del Popolo" Tíz olasz gimnázium és líceum van; a tanítók panaszkodnak, hogy nincsen történelem-tankönyv; különben ez Olaszországban sincs, holott a fasiszták által kiadott régi tankönyvek — mint ahogy nekem egy újdonsült trieszti „demokrata" udvariasan megjegyezte — „egy kicsit elavultak". A mozikban szovjet dokumentum-filmeket mutatnak be és a tüzes olaszok lelkesen tapsolják a Berlin utcáin gördülő orosz tankokat. Találkoztam az olasz értelmiség képviselőivel, kérdezősködtek Moszkva felől; mindegyik dícsérte a jugoszláv rendszert, mely oly gonddal viseli szívén az olasz kultúra sorsát.

Európa földrajza felettébb találékony. A tengermelléki városkákban lakó olaszok: szigetek a szláv tengerben. A fasizmus megkísérelte megsemmisíteni ezt a tengert, de az új Jugoszláviának nincsen szándékában megsemmisíteni a szigeteket. Jugoszlávia elfelejtette régi sérelmeit és jobbját nyujtja Isztria és a tengerpart olaszainak. Az emberek itt békére sóvárognak és úgy tűnik, nemcsak egy, hanem ezer és ezer kéz írta ki Pasino régi házaira ezeket a szavakat: „Elég a viszálykodásből!”

Ki akarja hát feléleszteni az ellenségeskedést? A jugoszlávok, akik teljes szabadságot adtak az olasz lakosságnak a B-zónában vagy a trieszti fasiszták, akik fényes nappal ölnek meg szlovéneket és a hősi Jugoszláviát csúf orangután alakjában ábrázolják? Nem vagyok diplomata és nem fogok a határokról beszélni; ezzel foglalkozzanak mások. De két világháborút éltem át, elég vért és hamut láttam ahhoz, hogy — miután a B-zónában voltam és az A-zóna újságjait olvastam — megítéljem, mi a testvériesség és mi a provokáció.

8

Dalmáciát némelyek a „jugoszláv Rivierának” nevezik, Splitet és Dubrovnyikot Nizzához hasonlítják. De itt hiányzik a tájból és az emberekből az az émelygősség, nincs meg az az édeskés mellékíz, melyet a melegházi levegő, a megszámlálhatatlan kaszinó, az ultramodern szállodák, az örök semmittevők adnak. Dalmáciában minden természetes, lakói vidámak — nem megrendelésre — s a természet festői, de nem mesterkélt.

A dalmáciai tengerpart keskeny sáv s máris kezdődnek a hegyek, a terméketlen mészkő, de a partokon fügefák, szőlő, ciprusok és olajfák teremnek. A hegyekben aprócska árpaföldek, a kecske csipkedi a tüskés, száraz füvet. Érthetetlen, hogy miből élnek az emberek ezek között a kövek között.

Éjjel eltévedtünk, elkóboroltunk az ország belsejében és reggel Nunics faluba értünk. A falunak hatszáz lélekből álló lakossága van. Üresek a dohos kunyhók, rongyos, mezítlábas gyerekek mindenütt. Az emberek szépek, jól megtermettek. Szép, barnabőrű leányok, ősz öregek, fekete, fényes szemekkel. Nunics parasztjai várják, de nem győzik kivárni a földreformot: őket áttelepítik a termékeny Vojvodinába, ahol a németek földjei gazdátlanok. A hegyi dalmátok állhatatosan küzdöttek a hódítók ellen és Nunics, ez az apró kis falu egymaga tizesével adta a partizánokat.

A tengerpart vidéke sem maradt azonban le: Szibenikben, ahol 16.000 lakos van, 4.500 partizán volt, férfiak, asszonyok, serdülők. A város 1800 polgárát veszítette el.

Most Dalmácia féltékenyen védi kiharcolt szabadságát. Igaz, hogy Dubrovnyikban a választók egyötöde a népi front ellen szavazott — itt megmutatkozott a helybeli arisztokrácia maradisága; de valamennyi falu Dubrovnyik körül — és ott gazdag falvak vannak — a köztársaság mellé állt, Split és a dalmát hegyvidék is.

Dalmáciában elmaradt, terméketlen, szegény kerületek váltakoznak virágzó, példaadó kerületekkel. Nunicsban az emberek félkiló sóról ábrándoznak és ugyanakkor Csilipi faluban, Dubrovnyik mellett, résztvettem egy előadáson, amelyen a főzőművészet remekeiről beszéltek: itt háztartási iskola nyílt, falusi leányokat tanítanak a tejgazdaságra, a kertészetre, a varrásra, a főzés művészetére. A tanítónő, Katja Novakovics meghívott. Helybeli paraszt leánya. A házban bőség, sok olajfa, néhány tehén, libák. Katja süket nagyapja — kilencven éves — ujjongva fogadott: „Kisfiú voltam és disznókat őriztem, mikor az oroszok Szerbiába jöttek. Egész életemben arról ábrándoztam, hogy az oroszok újra eljönnek." Katja nemcsak szenvedélyesen szeret mindent, ami orosz, íróinkat is ismeri. Szobájában az asztal fölött, a falon fényképek: Sztálin beszélget Gorkijjal. A Novakovicsok jól élnek. Nagyszerű sonkájuk és boruk van és szekrényükben porcellán. De ez a jómódú család a köztársaságnak két partizánt adott.

Voltam a dalmát szigeteken is. A háború legsúlyosabb hónapjaiban ezek a szigetek Tito marsallnak bázisul szolgáltak. Korcsula és Hvar szigetek a XV. században a szláv kultúra jelentős központjai voltak. Hvárban élt a gyengéd szerelmi elégiák költője, Hannibál Lucsics. Három korszak emlékeit őrzi ez a táj. Romantikus kolostorok, gótikus templomok, renaissance-paloták és mellettük szerény halászkunyhók. Azután itt vannak a zágrábi kereskedők villái is. A szigeteken Drago Zsifkovics dalmát tengerész kalauzolt. A háború alatt egy partizánosztag parancsnoka volt. A fasiszták 4,000.000 dínár vérdíjat tűztek ki fejére, erre a sebforradásokkal és okos szemekkel ékes fejre. Drago Zsifkovics most orosz nyelvtant tanul és esküdözik, hogy az orosz „jeri” betűt kiejteni nehezebb, mint a fasisztákkal harcolni.

A háború Dalmácián is végigpusztított: a parasztok ruha nélkül maradtak; a városok népe hiányosan táplálkozik. Természetes, hogy a tengermelléken könnyebb a helyzet, mint Szerbiában. A gyümölcs pótolja a húst és a meleg téli nap a textilneműt. Lehet, hogy a magyarázat az éghajlatban van, lehet, hogy a dalmátok jellemében, de sehol nem láttam annyi vidám ember, mint Splitben. Ott a hétköznapok is ünnepek. Szép város, amely megőrizte régi épületeit. Splitet egymást váltó korszakok építették fel és egyik sem semmisítette meg, amit a másik alkotott. A katolikus templomba beépítették Diokletianus templomának oszlopait. A renaissance angyalai helyet találtak a szentek románstílű szobrai között. És a köztársaság ötágú csillagai, nem mint bevándorlók, hanem mint bennszülött dalmát jelképek tűntek fel. Az ember úgy érzi, hogy ezek a csillagok már régóta díszítik ezeket a tereket. A piactéren piros paprikahalmazok emelkednek, ametisztszínű szőlőfürtök lógnak, fémszerű, pikkelyes halakból hegyek tornyosulnak. És egycsapásra hatalmas gyűlés támad és a késő éjszakában daltól és nevetéstől visszhangosak az utcák.

9

A renaissance poétája, Ivan Gundulics, azt írta, hogy az ő hazáját elnyeli a török „sárkány” és széttépi a velencei oroszlán. Az olaszok Dalmáciát mindíg gyarmatuknak tekintették. A megszállás éveiben lekaparták a szláv neveket az öreg kövekről és odaírták: „Ez a mi országunk.” Az idegennek talán úgy tűnik, hogy ez valóban így is van. Olaszország — ugyanazok a keskeny utcák, és a köteleken szárad a fehérnemű, ugyanazok a szalmafonatú demizsonok és bennük ugyanaz a fanyar, sűrű bor, ugyanazok a renaissance kapuk, ugyanaz a tenger, ugyanaz a nap. De miért legyen mindez Olaszország monopóliuma? Igaz, a Duce huszonöt évig azt kiabálta, hogy a Földközi-tenger az olasz „Mare Nostrum”. A Ducet azonban felakasztották — fejjel lefelé. Van valami közös vonás a városokban, amelyek a Földközi-tenger partján fekszenek, Split hasonlít Genovára és Barcelonára.

A renaissance olasz építészei, szobrászai és festői bőkezűen bántak a világgal; sokat adtak Dalmáciának is. De a dalmát művészek még azokban az időkben is mások voltak, mint szomszédaik, lelki adottságaik különböztek azoktól. Nem messze Splittól van Trogir, ez a mesés város. Múzeumok városa: minden épülete a művészet egy-egy emlékműve. Ott szundikál az öbölben, régi falaktól körülkerítve, talán túlságosan is gazdagon és túlságosan gyönyörűen ahhoz képest, hogy csak egy kis vidéki város. Csodálatos, miként tudta Trogir magába fogadni a legkülönbözőbb stílusokat: a gótika szeszélyeit, a renaissance nyugodt harmóniáját, a barokk fantasztikus naturalizmusát. Vannak épuletei, melyeken a különböző korszakok — mint a geológikus rétegek — különböztethetők meg egymástól. Trogirban az ember meggyőződik a dalmát művészet önállóságáról. Nincsen szükség arra, hogy az olasz történészek átalakítsák Ivan Dunkovics nevét Giovanni Dalmativá. Szobrainak sajátos jellege van, ugyanúgy, mint Nikolai Bozsidarovics festményeinek, André Buvin vagy Juri Dalmatinec műveinek. Állítom, hogy Dalmácia festői és szobrászai tudatosabbak, lelkesebbek, mint olasz kortársaik, kevesebb bennük a modorosság, az erőszakolt szépség. Távol álljon tőlem, hogy lebecsüljem az olasz mestereket, mennyi gyönyörű napot töltöttem Assisiben, Sienában vagy Firenzében, mint oly sokan mások, akik elérkeztünk a művészet elapadhatatlan forrásaihoz! De hangsúlyozni kívánom, hogy Dalmáciának is megvannak a maga nagytehetségű művészei, akik dalmát kultúrát teremtettek. Az olvasó kérdezheti: minek ez a veszekedés a régi kövek hovatartozásán? Nem jobb-e átengedni a vita tárgyát egy higgadt régésznek és megelégedni azzal a gyönyörűséggel, amit a nagy művészet nyujt nekünk, függetlenül attól, hogy honnan származik? Én óhajtok a legkevésbbé mezsgyéket vonni a Parnasszuson. Ha a dalmát művészet önálló jellegét mégis kidomborítom, ezt csak azért teszem, mert a halottak körüli viták olykor szorosan kapcsolódnak az élők álnokságához és törekvéseihez. A németek meg akarván hódítani idegen földeket, a szláv kultúra maradiságára hivatkoztak. Olaszországban ma is vannak nagyképű emberek, akik még a vereségből is hasznot akarnak húzni. Az Isztria és Trieszt sorsára vonatkozó vitába beleszólnak Dalmácia kövei is. Más országokban is vannak emberek, akik előszeretettel beszélnek az egyik vagy másik szláv nép „gyerekkoráról”, mondván, szükségük van még gyámkodásra és ennek következtében gyámokra is. Kell-e hozzátennem, hogy ezek a „gyámok” jobban értenek a rézhez és a cinkhez, mint a renaissance márványaihoz és a régi pergamenekhez. Dubrovnyik remek feleletet ad a rágalmazóknak, akik a szláv népek kultúráját lebecsülni törekszenek. Dubrovnyik köztársaság ezer évig állott fenn és nagyszerű alkotások hirdetik emlékét. A várost várfal veszi körül; ez a fal alighanem párját ritkítja! Viollet-le-Duc, amikor Carcassone-t kellett újjáépítenie, idejött, hogy ezeket a falakat tanulmányozza. A tornyokból látható a város, a hegyek és a tenger; nehéz elszakadni ettől a panorámától. Kétszer pusztított földrengés Dubrovnyikban és mégis megmaradt sok pazar épület. A mostani háború alatt Dubrovnyikot bombázták, de a sors ezúttal is kegyes volt hozzá: a bombák a tengerbe hullottak. Különösen szép a köztársaság palotája, a XIV. századból, gótika, román oszlopokkal. A román építészet egyik legértékesebb emléke a franciskánusok kolostora. A városban könyvtár van, szláv ősnyomtatványokkal, gazdag levéltár, a balkáni népek történelmére vonatkozó teljes okmánygyüjteménnyel, a XVII. századtól napjainkig. Dubrovnyik multja megelevenedik: a szaracénusok ostroma a IX. században, tárgyalások a szerb királyokkal, harc a vetélytárs Velencével, szerződések Egyiptom uralkodójával, a menedék, amelyet a rab szerbeknek és a darabokra hullott bizánci császárság tudósainak nyujtottak, a népi forradalmak a XIV. században, az ügyes diplomácia, amellyel megvédte magát a török porta és Magyarország harcai alatt, a háborúk és Dubrovnyik flottája, amely Franciaország és Spanyolország küzdelmét eldöntötte, féltékeny őrködés szellemi függetlensége fölött háborúban és békében egyaránt. Dubrovnyik az egyedüli szláv sziget volt, melyet nem árasztottak el a törökök, olaszok, magyarok és németek. Természetes, hogy szeretettel és reménnyel tekintenek rá a horvátok, szerbek, szlovének és bolgárok. Dubrovnyik volt a délszláv népek kultúrközpontja.

A köztársaság első éveiben Dubrovnyik költői idegen nyelveken írtak; Ilja Csrevics latin nyelven fogalmazta verssorait és Rómában „költőkirálynak” kiáltották ki. De már a XV. században a horvát nyelv elérte irodalmi érettségét és Ariosto a „dubrovnyiki költők isteni fejedelmének” nevezte Marulicsot. A XVII. század elején Dubrovnyikban dolgozott a szláv világ egyik legnagyobb poétája, Ivan Gundulics. „Ozmán” című költeménye a törökök elleni hősies harcnak van szentelve. Nagyihletű és fejlett művészetű költő. Hadd idézzem néhány sorát, prózára átírva:

„Óh jaj, kinyílt a szemem: minden, amit látunk, minden, amit istenítünk — viasz a tűzön, füst a szélben, reggeli álom, hó a napon, pillanatnyi látomás, nyíl, melyet biztos kéz lőtt ki... és a hajnalhasadáskor született ember estére már meg is hal...”

Gundulics körül a költők nagyszerű együttese dolgozott: Ivan Bunics, Palmotics, Manostics és mások. S míg nézem a márványokat, a kertekben Dubrovnyik olajfáit, azt gondolom, itt nem Pierre Ronsard beszélt a harmat szépségeiről, hanem Ivan Gundulics.

A XII. században Dubrovnyik köztársaság kormánya olyan törvényt hozott, amely megtiltotta a fiatalembereknek a házasságot addig, amíg 75 olajfát nem ültettek. Az olajfa nem hoz hamar gyümölcsöt, dolgozni kell a jövőért. Nyolcszáz év múlt el azóta, Dubrovnyikba emberek jöttek, akik magukat „Kulturträger"-eknek hívták és felaprították az olajfák fiatal hajtásait tüzelőnek.

10

Macedónia a diplomatáknak sok álmatlan éjszakát okozott és hosszú ideig volt az újságírók csalétke: Európa beteg helyének tekintették ezt az országot. Mindenki tudta, hogy amikor az újságok a macedónokról kezdenek beszélni, akkor ez háborút jelent. „Ah, ezek az akasztófavirágok!" — sóhajtotta a „Café de Commerce" törzsvendége vagy a Pickwick-Club tagja. És a macedónok? — a legbékésebb nép, amely rendkívüli módon ragaszkodik földjéhez: pedig ez a föld nem termékeny: néhány völgy, melyekben szőlő és dohány terem és köröskörül hegyek és hegyek.

Macedónia sorsa gyászos, földjét megtépázta a történelem. Az ország évszázadokon át török elnyomás alatt sínylődött: aztán a meggyötört, megtépázott népet, mely vérét öntötte, megfosztották szabadságától, — mint az anyát a gyerekétől. Mindenki elismerte, hogy van „macedón kérdés", de senkisem akarta elismerni, hogy van macedón nép. E föld látszólagos szabadsága nevében már sok vér folyt: bolgár vér, szerb vér és macedón vér is. A bolgárok Szkoplje lakóit bolgároknak tekintették, a szerbek szerbeknek. A belgrádi hivatalos szervek még Macedónia elnevezését is megváltoztatták: „Dél-Szerbiára” keresztelték át és a „macedón” melléknevet csak az exportdohányra volt szabad alkalmazni Sok macedónt arra kényszerítettek, hogy családi nevének végződését megváltoztassa. Az Aposztolszki név Aposztolics lett, Popov — Popovics.

De a macedónok nem adták meg magukat, elmentek a hegyekbe, a föld alá, forradalmi szervezeteket alkottak, megtöltötték a börtönöket és hősiesen vállalták a halált. Hányszor küldték különböző méregkeverők a macedónokat a halálba, míg ők maguk az árnyékban rejtőztek. A macedónok nem tudták, hogy ők idegen ügyért halnak meg. Az erős rohamok az idők folyamán sorvasztó betegséggé változtak; az orvosok lemondóan legyintettek, — lehetetlennek tűnt megmenteni a beteget. De eljött a megváltás. Macedónia meglátta a halált, szürkészöld egyenruhában, s egyszeriben megvilágosodott előtte minden. A szerbekhez, a horvátokhoz, a crnagorácokhoz, a szlovénekhez csatlakoztak Aposztolszki — és nem Aposztolics! — tábornok partizánjai: a macedónok megtalálták a közös nyelvet Jugoszlávia felkelt népeivel. Hogy döntötték el a macedón kérdést? A macedónok macedónokká lettek; Szkoplje most a föderatív köztársaság fővárosa. Most először folyik a macedón iskolákban anyanyelven a tanítás, macedón irodalom születik, az országot új életre keltették. Ahhoz, hogy az ember megértse, milyen nagy e nép öröme, tudni kell, milyen nehéz és sértő elnyomatásban élt e nép. Szkopljében, Ohridban, Velezsben és más macedón városban számozott utcákat láttam. Pl. 86. utca, 247. utca. Ne gondolja az olvasó, hogy a szerény macedónok városaikat New Yorknak képzelik. A korábbi utcanevek a szerb elnyomók ideológiáját tükrözték, a háborús megszállás éveiben pedig a bolgár elnyomók követeléseit fejezték ki. Új utcaneveket a macedónok még nem fogadtak el s így megelégedtek az utcák számozásával. Azért meséltem ezt el, hogy megmutassam, milyen keserű itt az emlékek súlya és milyen fiatal a szabadság: vannak utcák és emberek, de az emberek, miután megkapták a jogot arra, hogy saját nevüket viseljék, névtelen utcákban laknak.

Pedig Macedónia — nem óvoda és nem gyermekkert. Negyven évvel ezelőtt jelent meg Pétervárott N. P. Kondakov könyve: „Régészeti tanulmányúton Macedóniában." Számos művészettörténész ismerte meg ebből a könyvből Macedónia régi építészetét és festészetét. Sok időt töltöttem a választási hadjárat tanulmányozásával. Többet foglalkoztam ezzel, mint a freskókkal, így az én utazásomat nem nevezhetem régészeti tanulmányútnak. De azért beszélnem kell a remekművekről, melyek Macedónia régi mestereinek nagyságát hirdetik.

Az Ohridi-tó partján Prilep és Szkoplje kulvárosaiban fekete sziklák és narancsszínű agyagfalak között állanak a XI., XII. és XIII. század kolostorai; ezekben az emberektől, az időtől és a háborútól megsebzetten, összetörten, de mégis élőn megmaradtak a freskók. A bogarászok bejegyezték ezeket a „bizánci művészet" rovatába, éppúgy, mint a régi orosz ikonfestészetet. A Szkoplje mellett fekvő Nerezia éppen olyan önálló, mint a fasiszták által szétrombolt Neredica (Novgorod mellett). A délszláv művészet virágzása idején Bizánc már haldoklott és Nerezia, Bojána vagy Decsan mesterei számára az nem szolgaian másolandó példa, hanem az ógörög harmóniának közvetítője volt, mint ahogy Cimabue számára a régi Róma Amikor a macedón freskókat nézed, azt látod, hogy Bizánc kánonjait itt a sutba dobták: a mozgás az élet valóságának érzékeltetése. Árad a természet és az emberi test melege Sok idő telik el még, míg a nagy Giotto padovai freskóival elindítja az olasz renaissance-t, de Macedónia névtelen festői már megtalálták a perspektívát, a mozgást, a színek sürüségének és élénkségének titkát.

A hallatlan szenvedések, a megszakítás nélküli háborúk, az elnyomatás, a szegénység, a sötétség ellenére Macedónia népe megőrizte fennkölt, eleven szellemét. A népzene csodálatba ejt eredeti harmóniájával, azokkal a hangzatokkal, amelyek néha Sosztakovicsra, Prokofjevre és Honeggerre emlékeztetnek. Ketten játszanak a „zurlá"-n (a furulya egyik változata), a harmadik egy nagy dobot ver, amelyet „toppán"-nak neveznek.

A dobos erélyesen, elkeseredetten, átszellemülten üti a toppánt, mintha az ellenség vagy a paradicsom kapuja előtt állna. A népviselet szigorú erkölcsökre vall, nincsen élénk szín, sem tarkaság, a sötétlila, fekete és vörös színek az uralkodók.

A macedón irodalmi nyelvet most teremtették meg. Gazdag szóbeli irodalma volt (szájhagyomány), de az első macedón könyv csak hét évvel ezelőtt jelent meg. Most már körülbelül húsz könyvet adtak ki. Irodalmi lap is jelenik meg már: „Az Új Nap”. Van egy tehetséges és szenvedélyes költője Macedóniának, Venkó Markovszki. Őt lehet az irodalmi nyelv megteremtőjének és a forradalmi irodalmi forma megalkotójának tekinteni. Ő egyben Macedónia Lomonoszovja és Majakovszkija.

Macedóniának sok kiváló zeneszerzője van: Prokopjevet említem meg. Ivan Martinszki festő megmutatta érdekes rajzait. Itt elölről kell kezdeni mindent: már kétezer tanítója és 150.000 tanulója van az országnak, de még csak most nyomják a tankönyvek utolsó lapjait. Tíz gimnázium, műszaki iskola, tanítóképző nyílt: a nép, amely megkapta a jogot ahhoz, hogy népnek tekintse magát, tudásra szomjas.

Nem akarok szépíteni semmit: az évszázados ellenségeskedést nem lehet néhány hónap alatt megszüntetni. Az első világháború után a belgrádi kormány ezt a nyugtalan vidéket szerb telepesekkel népesítette be; azt mondotta nekik, hogy ez török föld. A második világháború alatt a bolgárok elkergették a szerb telepeseket. Most a szerbek visszatérnek: a macedónok tartózkodóan fogadják őket, emlékeznek a régi sérelmekre. Le kell küzdeni az ellentéteket: ennek szentelik erejüket a macedón értelmiség legjobb képviselői.

Macedónia mindig kevertnemzetiségű volt. Nem hiába nevezik a franciák egy különböző főzelékfajtákból készült ételt „macédoine”-nak. A lakosságnak több mint egyharmada albán, török és valach. A macedónok túlságosan sokáig éltek elnyomásban, semhogy ők maguk elnyomokká lettek volna: megnyíltak a török és az albán iskolák. Itt gyűlés folyik, amelyen egy valach az anyanyelvén beszél, ott egy török felirat látható, amott egy albán zászló. A nyelvek egyvelege, mondja az idegen. Igen, de ebben a sokféleségben van egy közös vonás is: valamennyi a szabadság és az összetartás nyelve.

Egy Prilep melletti kolostorban Görögországból menekült macedónokat láttam; parasztok, a halál torkából menekültek. Több mint 200.000 macedón él a határokon túl Macedónia végül köztársaság lett, de mint eleven sebek, éktelenkednek testén a határok. A görögök arra törekednek, hogy Dél-Macedóniát görög tartománnyá tegyék. A század elején a lakosság többsége még szláv volt. Ezt sok utazó — orosz, francia, angol — észre is vette. A görögök mindent megtettek, hogy megváltoztassák Dél-Macedónia jellegét és mégis 1931-ben a görög IX. hadtest vezérkara, mely Flórinában állomásozott, azt a jelentést küldte a főparancsnoknak, hogy az ő vidékén 107.000 lakosból 77.660 bolgár nyelven beszél. A tábornok nem lévén nyelvész, a macedón nyelvet a hozzá hasonló bolgárnak gondolta. (Egyes külföldi újságírók, akik nem tartanak igényt humorra, a görögországi félfasiszta rendszert demokratikusnak vélik és példaképpen állítják a szabad balkáni népek elé. Szeretném, ha ezek az újságírók idejönnének) Igaz, hogy az utak itt rosszak, de az idegenek gyönyörködhetnek az Ohridi-tó szépségében — amely valóban szebb, mint a híres Comói-tó — és Prilep mellett meghallanák az öreg parasztasszony elbeszélését: „Eljöttek és azt mondják, aki nem akar élő görög lenni, az halott bolgárrá változhat.” Macedónia drámája folytatódik.

Szegény vidék, gazdagságát még nem fedezték fel. Földjük sokáig nem róna, nem is bánya, hanem harctér volt. Itt van Szkoplje, ez a kis város. Mennyi mindenen ment át! Itt verte meg Basziliosz fejedelem Sámuel cárt. A görögök árulással vették be a várost. Azután jött a bolgár cár, Péter Dejan. Majd Nemanja szerb király és újra a görögök, majd újra a szerbek. A várost Dusán király fővárosává tette. Azután jött Kantakuzénosz János, majd a törökök, az albánok, az első és a második Balkán-háború, a szerbek és újra a bolgárok. Mennyi vér és milyen szegényes kalászok. A falusi házakban se szék, se fekhely. Meztelen gyerekek — szegénység. A szárazság betetőzte a háborút. Itt rendszerint elegendő kenyér volt. 1945-ben csak karácsonyig tartott. De most köztársaság van, nincs király, se cár és így megindultak a gabonavonatok.

A földnek csak egy negyedét művelték meg. Most végrehajtják a földreformot, Belgrád traktorokat küld, új élet kezdődik. Koszacs faluban megkérdeztem a parasztokat, mi a helyzet az adókkal, a kenyér- és juhbeszolgáltatással? A gazda azt mondotta nekem: „Az édesanyjának az ember mindent odaad. Nehéz, de majd egy év mulva könnyebb lesz. Most nincs király és cár, most mi is emberek lettünk.” Mennyire más ékesszólóan szavalni és ilyen szavakat ejteni! Ha ilyeneket hall az ember, akkor megérti, hogy most első ízben nem hiába ontották a vérüket, mert aranykalászok nőnek a nyomában.

A Balkán valaha maga volt a megtestesült nemzeti viszálykodás. Egymásközötti háborúk, palotaforradalmak, tudatlanság és erkölcsi vadság, — ezek az idők elmúltak. A Balkán most a kulturális felemelkedés korszakát éli, szellemi hév és alkotókedv jellemzi és ha egyáltalán van még olyasmi, hogy „balkán” — a szó azelőtti értelmében —. hát ez semmiesetre sem a Balkánon található.

11

Sokan írták le az utat Kotorból (Cattaro) Cetinjébe. Ez az út nemcsak festői, de szenvedélyes. Lent égszínkék öblök, örök nyár, rózsák, olajfaültetvények. A renaissance kapui, vidám és gondtalan emberek Az út felfelé vezet és fent megint egy más, érthetetlen világ. A kövek tengere, hideg, lakatlan táj, Crnagora. Lovcsen magaslatáról látható a part — a délszaki táj, a kertek, a gazdagság. Talán itt született az elvesztett paradicsomról szóló legenda? Miért költöztek be az emberek ezek közé a terméketlen kövek közé? Hiszen a parasztok a völgyekből hordják a sziklákra a földet és ezek a pindurka földek az ablakokban lévő ládákra emlékeztetnek, amelyekből sápadt hagymaszárak kúsznak felfelé. A feleletet a régi krónikákban találhatjuk meg: itt bátor emberek éltek, akik sosem hajtottak fejet a hódítóknak. A kicsi Crnagora történelmét vérrel írták. Mikor a szerbek a koszovói mezőn elvesztették fuggetlenségüket, Crnagora még tovább tartotta magát. Négy évig küzdöttek a crnagorácok Velence és a törökök egyesített erői ellen és —megnyerték a háborút. Ez a XV. században történt. Ettől az időtől egészen máig a crnagorácok számára a béke csak rövid átmenet volt. A XVII. század végén a törökök betörtek az országba, felégették Cetinjét, de a crnagorácok fellázadtak és elkergették a hódítókat. A XVIII. század elején a törökök újra felégették Cetinjét, de újra visszavonulásra kényszerítették őket. 1740-ben a törökök ismét visszatértek az országba. Velence segített nekik, megtiltotta ugyanis a puskapor eladását a crnagorácoknak. És mégis megverték a törököket. 1776-ban a szultán 80.000 katonát küldött Crnagora ellen Megsemmisítették a felét. 1785-ben új török támadás, 1792-ben 10.000 crnagorác megver egy nagy török hadsereget. 1806-ban a crnagorácok Napoleon ellen kuzdenek. Hét évvel később ostrommal bevették Cattarót. Új harcok a törökök ellen 1832-ben és 1839-ben. A krími háború idején a crnagorácok a Porta fölött aratnak győzelmet. 1862-ben a törökök megint felégetik Cetinjét. 1876-ban a crnagorácok a törökok ellen harcolnak és egy évre rá, amikor Oroszország hadat üzent Törökországnak, megint fegyvert ragadtak.. Háborúk, háborúk, hamu, sírhelyek. És ha az ország multján gondolkozunk, megértjük, hogy van valami, ami fenségesebb, mint a rózsák, az olajfák és a meleg. Ez pedig a szabadság.

Egy osztrák diplomata, aki 1871-ben utazott Crnagorába, jelentette kormányának: „Ezt az országot kilenc óra alatt be lehet utazni hosszában, négy óra alatt szélességében. Itt mindössze 4.060 ház van, de az emberek szeretik a szabadságot és meg is tudják védeni.” Ezeknek a szavaknak az igazát a fasiszta hódítók is tapasztalták — önmagukon. A crnagorácok ott voltak a jugoszláv hadsereg első soraiban.

Ezen a helyen város állott, új házakkal és gyárakkal: Podgorica. Semmi sem maradt belőle, csak kövek és hamu. Van iparügyi miniszter, de nincs egyetlen mégoly kicsiny gyár sem. Nincs tehervonat, nincs üzemanyag és nehéz ide kenyeret szállítani. Az emberek éheznek. A crnagorácok száma 350.000 volt, — a háborúban elpusztult 85.000. Mit kell ezekhez a számokhoz még hozzátenni? Talán csak egyet. A Népfelszabadító Hadsereg hőseinek elődei nem hiába szerették jobban a szabadságot, mint a jólétet. Ezúttal a fegyver megvédte a rózsákat.

Cetinje kicsinyke város, helyesebben híressé vált falu. Minisztérei vannak. A volt fejedelmi palotában Európa királyainak és cárjainak képmásai láthatók, hálóköntösben és papucsban. A főutcán cipészműhelyek, amelyekben nagy műgonddal próbálják megjavítani a szomszédos hegyeken elnyűtt cipőket. Gimnázium, kocsmák, ahol esténként az öregek megtárgyalják az angol Labour Party politikáját és Argentina jövőjét. Mindez naívnak és özönvízelőttinek tűnik, de emögött annyi hősiesség, annyi vér és annyi szívjóság van, hogy az utazó itt nemcsak Crnagora, hanem egész Jugoszlávia történelmét megérti. Ki tudja, mi lett volna ebből az országból, ha nem kellett volna századokon keresztül harcolnia szabadságáért? Hiszen Európa egyik első nyomdáját Cetinjében állították fel 1493-ban. Egy nép, amely ily nagyszívűségről tett tanúságot, a kövek között nagyszerű városokat, tudományos intézményeket, tudós társaságokat, kerteket és költőket tudott volna teremteni. De más jutott osztályrészéül: kard, pisztoly, fegyver.

Nem messze Cetinjétől, Negusi faluban van a crnagorác fejedelem, Petr Negos sírhelye. Ő egyike a legkitűnőbb költőknek, akik valaha is szerb nyelven írtak. Byron, Puskin, Heine és Musset kortársa volt. Petr Negos kopár hegyek között élt és nem költők vették körül, hanem pásztorok. Mint legtöbb kortársa, ő is fiatalon halt meg, 38 éves korában. Néhány költeményt írt, ezek közül a leghíresebb a „Hegyi nász”. Nem egyszer hallottam a jugoszlávokat lelkendezve szavalni e vers egyes szakaszait. Petr Negos verseiben tűz lobog, az örök katona tüze:

„Ez a világ zsarnok még a zsarnokoknak is, hát még a nemesszívűeknek és mily nehéz e világ! A tenger harcol a parttal, a hőség harcol a faggyal, a szél harcol a széllel, az állat az állattal, a nép a néppel, az ember az emberrel, a nappal az ejszakával."

Petr Negos a szabadság védelmezőjéről ezt írja: *„Ti arra születtetek, hogy megénekeljenek benneteket. Keresztetek nehéz, de a gyümölcs édes lesz, hiszen halál nélkül nincs feltámadás."*

És elbúcsúzva Jugoszláviatól, a hősök foldjétől, önkéntelenül is ezek a szavak járnak eszedben és így szólsz: „Legyen Nektek édes Dalmácia szőlője, Vojvodina almája, Dubrovnyik fügéje, Bosznia gránátalmája, Szerbia szilvája, Horvátország körtéje, Szlovénia cseresznyéje, Macedónia birsalmája. A fák gyümölcse és a nép munkájának gyümölcse."

1945 november.

ALBÁNIA

1

Bármerre utazgatsz mostanában, mindenfelé a háború rettenetes nyomaival találkozol Albániában is. Honnan mégis enynyi vidámság ebben az országban? A háború nemcsak gyilkolt: a harcok közben új állam is született. Albánia olasz gyarmat volt, bégek és helytartók földje — most szabadult fel először.

Gyönyörű táj! Hegyek, csöndes, álmodozó tavak, virágzó völgyek, szőlődombok, olajfák, fügefák; az Adria lankás partja. Népek és kultúrák kereszteződnek itt: a régi Róma márványai, Bizánc kupolái, az iszlám tarkasága.

Régi városok: Skadra (Szkutari), Elbaszáni, telve a kelet bájával; a bazárokban tarka szőnyegeket árulnak, selyem sálakat, apró ezüst tárgyakat, zsíros „piroski”-t, illatos füstölnivalót; a sárban bölcs lassúsággal lépdelnek a kék üveggyöngyökkel díszített szamarak és a grammofonok túlharsogják a müezzin kiáltását, kávéházak fehérfezes, szüntelenül szundikáló vendégekkel; ősrégi mecsetek rigmusokkal, bölcs mondásokkal falaikon. És az öreg, hasonlóképen sokarcú és meseszerű Tirana.

Mindennek szomszédságában pedig — az új város: nagy háztömbök, túlméretezett utak, túltágas terek, túlgazdagon díszített oszlopok. A fasiszta Olaszország ízlése, rögeszméje:

a nagyzolás. Egyébként ezeknek az épületeknek most hasznukat veszik: bennük helyezték el a minisztériumokat, a parlamentet, a könyvtárakat, az iskolákat.

Az egyik ilyen palotáról érdemes megemlékezni. Zogu, a kalandor — aki sokáig uralkodott Albániában — kezdte építeni s az olaszok fejezték be. A falakon fasiszta jelvények, ízléstelen vasreliefek: láthatod itt is, mily mélyre süllyedt a Duce uralma idején Donatello és Michelangelo országa: a falakon sem kép, sem könyv. Még szekrény sincs, amelyekbe könyveket tehetnének — csak palackok számára van hely. Egyetlen területe van a fényűzésnek: a tarka-barka illemhelyek tömege. Ez a palota mindennél ékesszólóbban beszél az olasz gyarmatosítók szellemi vonaláról.

Az olaszokat hűségesen kiszolgálták a tudatlan, elszánt és kapzsi bégek. Egyikuk — Seiked — Közép-Albánia egyharmadát bírta. Megtiltotta Elbaszániban az építkezést: azt akarta, hogy palotáját kunyhók vegyék körül Ő engedte be az olasz hódítókat Albániába, ma zavartalanul sétálgat Róma utcáin. Ha ezen elképedsz, olvasó, akkor még hozzáteszem, hogy a másik fasiszta szatrapa, Musztafa Truja, a bábkormány volt miniszterelnöke, aki Róma parancsára megüzente a háborút a szövetségeseknek, ugyancsak Olaszországban éldegél és bizonyára nem egyszer ebédel olyan osztériákban, melyeket angol tisztek látogatnak.

Albánia népe hősiesen harcolt az erős német hadsereg ellen. Tirana fölött emelkedik Dajti hegye; ezen a hegyen zúztak össze az albán partizánok egy német hadosztályt, mely a helyőrség felmentésére sietett.

Jártam egy tiranai ház udvarán. Ez az udvar ma búcsújáróhely: három hős — Vojkusi a diák, Sztaleci a villanyszerelő és Martini, a munkás — tíz óra hosszat álltak itt ellen 2000 fasiszta támadásának. A fasiszták tankokat kuldtek a hősök leverésére. Láttam ott Lórát, a fiatal lányt, ki énekszóval lelkesítette társait. És a kis partizáncsoport kitört az ellenséges gyűrűből. Sok vitézzel beszélgettem. Nem akarom sallangokkal díszíteni az ő csodálatraméltó tettekről szóló szerény vallomásaikat. A hősök mögött ott állt a nép: a partizánharc fölkeléssé duzzadt. Tiranában egész városnegyedeket fölégették a fasiszták, Korcsát teljesen földúlták; délen sok várost és falut megsemmisítettek. A győzelmet nem volt könnyű kivívni. Bár az albán népet a Vörös Hadsereg hőstettei tüzelték, a partizánháború művészetét pedig a szomszédos jugoszlávoktól sajátították el, mégis joggal nevezhetjük őket győzőknek. Az albánoknak senki sem hozta a szabadságot: maguk szabadították föl önmagukat. Innen a jóérzés, mely az odaérkező utast is áthatja. A büszkeség, mely sajátos szépséget ad a hegyeknek, városoknak és embereknek.

2

A partizánok feje Enver Hodzsa vezérezredes — volt tanító. Mikor a harcot megkezdte, két hatalmas impérium állt vele szemben. Valamennyi szomszédos országon a fasiszta hatalom igája nehezedett és sokan úgy vélték, hogy Albánia népe megadásra termett. Mindeddig csak a rabságot ismerték, a bégek portyázásait, a nyomort, a történetmentes történelmet. Enver Hodzsa hitt népében és nem csupán a csatatéren győzött, hanem elvezette Albániát a köztársasághoz. Harmincöt esztendős, nagyon művelt és nagyon szerény férfiú; egyetemi tanulmányait Montpellierben végezte és a háború művészetét harcközben sajátította el. Ismerik és szeretik. Még a legelhagyatottabb hegyi faluban is így beszélnek róla: „Enver Hodzsa elkergette a hódítókat; ő majd segít élni is."

Először választotta az ország szabadon képviselőit. A reakciósok — mint más balkáni államokban — itt is a választások bojkottját szorgalmazták. De ebben az országban kevés hívük akad: a köztársaságot csak a nagykereskedők és a katolikus egyház ellenzik. Régebben az albán népet vallási viszályok osztották meg: a városi lakosság kétharmada muzulmán, egyharmada keresztény: pravoszláv és katolikus. A kormány a pravoszláv egyházat támogatja. Sok mullah a partizánokkal tartott. A katolikus papság — főként a jezsuiták — régi, megerősödött rend Skądrában és most azokról az időkről álmodoznak, mikor még az olasz hódítók támaszai voltak. Ezeknek az uraknak egyike megosztotta velem reményeit: arra számít, hogy a muzulmánok nem mennek szavazni a választásokon. A csuhába öltözött úr a lefátyolozott asszonyokban bizakodott. Ez együgyűség volt, mert Albánia muzulmánjai közt ritka a fanatikusan vallásos. A panteista tanokat hirdető begtasák — befolyásos muzulmán szekta — szerepe igen jelentős volt. A begtasák feje a „baba”, aki haladószellemű férfi, a demokrácia híve. A jezsuiták terve csődöt mondott és az általuk szervezett összeesküvést idejekorán felfedték. Nem segíthettek a Rómában élő nyugalmazott diktátorok sem — ezúttal helyénvaló az „Örök Róma” elnevezés —: Albánia köztársaság lett.

A törökök és később az olaszok számára Albánia gyarmat volt; mégpedig elhanyagolt gyarmat. A nép nyomorgott, a háború magában is tönkretette a szegényparasztságot, a hódítók ráadásul elhajtották juhait és kecskéit, kivágták olajfáit. A német dúlást betetőzte a nagy szárazság. Az első népi kormány feladata nehéz volt, de el kell ismerni, hogy rövid idő alatt nagy munkát végzett. Az összes felrobbantott hidakat helyreállították, a gyárakban megindult a munka. A hódítók nagymennyiségű bankjegyet loptak el; ez segített a kormánynak az albán frank megerősítésében. Az országban maradt bankjegyeket nyilvántartásba vették. Az albán frank ma a legszilárdabb pénznem a Balkánon: egy dollár értéke mindössze 25 frank. Az üzletekben sok az áru; a bazárokban bőségben a baromfi, a bor és az olívaolaj. A parasztok háziszőttesből varrott ruhát viselnek: nincs elég gyapjú és hiány van bőrben is. Bajok és nehézségek itt is vannak, de a többiekhez viszonyítva Albánia népe nem él rosszul.

Petrel faluban betértem egy parasztházba. A gazdaasszony — az öreg Chamide — a tűz mellé hívott. Férfi nem volt a házban: Chamide veje a hadseregben szolgál. Az unokák a macskával játszottak. Menye fügével és dióval vendégelt meg. Keleti szokás szerint a földön ültünk, a tűzön a hagyományos korsó a kávénak való vízzel. És Chamide kávéja nagyon illatos volt. Megnéztem a házat: falakon rézkancsókkal és tálakkal megrakott polcok, odébb az antik formák tisztaságát őrző agyagkorsók. Közepes módú parasztcsalád volt ez: 10 lélek, 75 olajfa, 4 fügefa, 2 kecske, 2 juh. Megismertem a régi szokást: ha az asszonynak nincs gyereke, a férjnek jogában áll elválni tőle — de nővérei átadhatják a gyermektelennek saját gyermekeiket, hogy a válást meghiúsítsák. Chamide menyének három gyermeke van, a negyediket gyermektelen nővérének adta. A gyermekek iskolásak, éppen feladataikat csinálták. Megkérdeztem az öreg Chamidét, miben látja a különbséget az új rendszer és Zogu rendszere közt? Igy felelt: „Kérdezze meg unokámat, ő nyolc éves. Majd válaszol magának; én túlságosan öreg vagyok ahhoz, hogy ilyen balga kérdésekre feleljek.”

A köztársaság ereje éppen abban rejlik, hogy nem elvont fogalmat jelent a népnek, nem hivatásos politikusok ügyeskedését jelenti, hanem a szó valódi értelmében vett új életet. Iskolákat, kórházakat, utakat — és ami a legfőbb: egymás iránti bizalmat és tiszteletet.

Láttam iskolát a faluban, nemrég nyílt meg. Különböző osztályos növendékek egy szobában, együtt tanulnak. Ez természetesen nem a legszerencsésebb megoldás, de a kislányok és kisfiúk örömüket lelik a tanulásban s ez a legfontosabb. Az ő tudásszomjuk és tanítójuk buzgalma kárpótol minden tárgyi hiányért. Egy másik faluban dobszóval hívták egybe az ifjúságot, gyűlésre. Látom vidám és határozott vonásaikat; fiúk és lányok tettek esküt, hogy megvédik a szabadságot. Hát nem csodálatos ez: a háború, mely a „felsőbbrendű faj” birodalmát rombadöntötte, Európa mezsgyéjén új államot szült.

Az albán irodalom még fiatal. A törökök nem ismerték el az albán nyelvet. A néhány évig tartó látszólagos függetlenség után az olaszok jöttek és betiltották az albán nyelv használatát. Az albán költészet előfutárai: Fan Noli és Fista. Az első prózaíró: Krisztov Forodisz. Most indult meg az albán könyvkiadás, megjelennek eredeti és fordított művek egyaránt. Az új Albánia legjelentékenyebb költője: Lame Kodra. Megbarátkoztam két ifjú költővel: Alex Csácsival és Sztério Szpaszéval. Albániában ma már 13 hetilap és 4 folyóirat jelenik meg. Meghallgattam az első albán népi kórust, láttam az első albán festők képeit. Ezzel a melléknévvel: „első" — errefelé gyakran találkozunk. Albániában épphogy megvirradt.

Az állami könyvtárban 5000 kötet volt, ma több mint 100.000 van. És láttam a könyvek fölé hajoló ifjúságot: születik az albán értelmiség. A nép féltékenyen őrzi oly nehezen elnyert szabadságát — hadsereget teremt magának. Egy-egy katonának nincs lábbelije, de van bátorsága és harci tapasztalata. Jártam a kadétiskolákban: partizánharcokban elesettek gyermekei tanulnak itt. Hamarosan jó tisztjei lesznek hát az albán hadseregnek. Lesz cipő is. Ha a tamáskodó olvasót sem a költőkről, sem a kadétokról mondottak nem győzik meg, hozzátehetjük még, hogy Albániában 923 elemi van, 19 középiskola, továbbá pedagógiai tanfolyamok indultak, megnyílt a műszaki főiskola, a zeneiskola. Hozzátehetjük, hogy egy évvel ezelőtt az albán munkások mégcsak nem is hallottak szakszervezetekről és ma már a szakszervezetek 25.000 tagot számlálnak. Hozzátehetjük még, hogy nem láttam lefátyolozott asszonyt. Hozzátehetjük még, hogy a parasztok petróleumot és ábécéskönyvet, ekét és szabadságot kaptak.

Kevés albán látott oroszt. Legföljebb a mozi vásznán vagy a képeslapokban. Tirana nagyon messze esik Moszkvától! De a szív nem ismer távolságot. Láttam albán falvakban Sztálin-képeket, láttam hősök képeit: újságból kivágott kozákokat, üzbégeket, tatárokat. Hallottam öregasszonyokat mondani: „A Vörös Hadsereg minket is megmentett!"

November 7-én Tirana lakossága fáklyákkal vonult a szovjet küldöttség épülete elé. Trópusi éjszaka volt, még tartott a nyári hőség. Az emberek meggyujtották a fáklyákat és a földhöz verdesték: ebben az ősrégi mozdulatban, ebben az egész teret betöltő ujjongásban, a sűrű éjszaka ölén sziporkázó tüzeknek ebben a tömegében benne vert ennek a számszerűen kicsiny, de lélekben nagy népnek a szíve.

A határon egy szorosban, sziklák, sasok és magányos barlangok közt, elbúcsúztam albán barátaimtól. Azután hirtelen meg kellett fordulnom és önkéntelenül így szóltam: „Viszontlátásra!” — Rövid ideig időztem Albániában, de egy darabka szívemből ottmaradt.

1945 november.

CSEHSZLOVÁKIA

1

A nürnbergi perben ismertették a németeknek a csehek megsemmisítésére irányuló terveit. A fasiszták nem érték be a tervezéssel: a megvalósításhoz láttak. Mikor Göring győztesként bevonult Prágába, kijelentette: „Innen mi nem megyünk el többé.” Mekkora öröm most megpillantani a prágai Hradzsint, látni vidám cseh férfiakat és nőket, megszorítani a régi barátok kezét! A németek nem a maguk jószántából mentek el innen: a mi tankjaink kergették el őket. És Csehszlovákia él.

Nem a régi Prága szépségéről akarok beszélni; a Hradzsin méltóságteljes falairól, az emberiség útjainak nagy kereszteződései felett lebegő levegőről és a Mala Strana kecses bőségéről, a Stare Mestro keskeny utcáinak titokzatos gomolygásáról és a Moldva melancholikus vizéről már sokan írtak. Másról akarok beszélni: a prágai udvarokról. Ha ezeket nem szereti meg az ember, nem tudja megfejteni, nem értheti meg Prága lelkét. A csehek igazi barátok, de nem ismerik a viharos barátkozást. Nem könnyű szívük rejtelmeibe behatolni. Prága nem az ívlámpák fényében fürdő széles Václavské námestin él, hanem a mély, sötét udvarokban, a második, harmadik, negyedik udvarban, az udvaroknak útvesztőjében. Ott élnek a csizmadiák, ott vannak a mosódák, a szegényes festőműhelyek, ott van a kiskocsma, melyben Svejk barátunk üldögélt. Ott folynak le a viták és veszekedések, a találkák, a politikai összecsapások, a próbák, a kismosások, az egész bonyolult, tekervényes élet. Ez a nép nagyon sokáig élt német uralom alatt: visszahúzódott az udvarokba és ott a jellegzetes cseh iróniával — önfejűséggel, vagy ha úgy akarják, konoksággal — állt ellen, védte nyelvét, szokásait, lelkét. Igy volt ez a Habsburgok régmúlt napjaiban is. Mikor pedig eljöttek a „szürkészöldek", a prágai udvarok klubokká alakultak, ott írták és nyomták is ki a kiáltványokat, ott készítették elő a tüntetéseket és természetesen ott mesélte el az új Svejk az ő sajátos egyszeruségével Heydrich és Frank kivégzésének történetét is. De nemcsak adomázás folyt, hanem vér is; és a Várból láthatók a fáklyák Lidice üszkös maradványai fölött. Prága utcáin a hóban virágok: itt estek el a májusi felkelés hősei és ennek a májusnak lehellete, azoknak a napoknak emléke, mikor a bölcs Prága fenséges dühében fölszakította a járdákat és revolverrel támadt a tankokra, lepelként borul a városra. Ez a felszabadulás előestéjén történt, de jóval előbb, Európa őszén, 1939 november 17-én folyt a vér: a prágai diákoké, kik a Csehszlovák Köztársaság zászlaját hordták körül a városon Vér, vér a régi kövek között, felkelők és túszok vére, az író Vancsura vére — és a még senkitől sem ismert új nemzedéké.

2

Csehszlovákiát a németek valóban mesterien fosztották ki. Hiány van mindenben és a híres pilseni söröcske sem az már, ami volt; karácsonyra nem volt mazsolás ponty, sem mandulás pulyka, de még a csehek kedvenc gombóca sem. A házakban hideg van, katonásan kopognak a divathölgyek fatalpai. Ez a kép az európaiak előtt eléggé ismeretes. Más az, ami csodálkozásba ejt: milyen gyorsan tér magához ez az ország! Nemrég még egy közönséges vizespoharat sem lehetett kapni. A gyárak megindultak és ma már az üzletek el vannak árasztva a híres cseh üveggyártás termékeivel. Még nem sok idő múlt el azóta, hogy fölszakították a hidakat, föltépték az úttesteket. És íme, Bratislava felé már expresszvonat közlekedik és a hálókocsiban vakítóan ragyognak a fehér lepedők. Már kivilágítják az utcákat, megnyíltak a kávéházak ezrei, és bár azokban kávé és hab helyett utálatos löttyöt adnak, az ma is, mint azelőtt: reggeltől éjfélig bennülnek az emberek újsághalmazok között és a közelkeleti eseményeket tárgyalják. Mert Csehszlovákiában a kávéház egyben klub és olvasóterem is. Vannak emberek, akiken a testi sérülések különös gyorsasággal gyógyulnak, itt az élet állt különös gyorsasággal helyre. A nép szereti a munkát, fegyelmezett és kitartó.

A régi, elértéktelenedett koronákat az állam átváltotta új pénzre. Persze szerény összegekre: kétezer régiért adtak egy újat. Az állam ellenőrzi mindenki megtakarított pénzét s a német megszállás előtt félretett pénzt, valamint azokat az összegeket, amelyeket becsületes munkával kerestek meg a szolgaság éveiben, beváltják. De a szolgaság vámszedői, akik a nép balsorsán szerezték gazdagságukat, nem látják viszont millióikat.

A kormány egész sor intézkedést tett — az ország súlyos gazdasági helyzetének, a nép kívánalmainak és lelkiismeretének megfelelően. Ezek közt legjelentősebb a nagyipar és a bankok államosítása. A reakciósok — magában az országban és a határokon túl — arra vártak, hogy az államosítás szétbomlassza az ipart. Reményeik nem teljesedtek. A Skoda-művek és más gyárüzemek kitűnően dolgoznak; mindenütt rend, pontosság, fegyelem.

Egykönnyen észre lehet venni, hogy a gyökeres változások nem mindenkinek vannak ínyére. Különösen felháborodottak a „cipőkirály" Bata utódai. Maga a „király" nem várta be az efféle „inzultusokat": 1931-ben egy repülőszerencsétlenség alkalmával életét vesztette. Nagyvonalú üzletember volt; szegény csizmadia fiaként született és egész Európa leggazdagabb cipőgyárosa lett. Zlinben, e morva városkában, kitűnően felszerelt gyárakat építtetett, ultramodern módszerekkel zsákmányolta ki munkásait; a munkások bérét tartalmazó borítékkon különböző jelszavak álltak: „Tanuljatok testetekből pénzt csinálni!” Thomas Bata különben is rajongott az aforizmákért. Üzleteinek kirakataiba jelmondatokat tétetett: „Az én cipőim nem okoznak tyúkszemet!” — „Legyünk vidámak!” — „Ne olvassatok orosz regényeket: megfosztanak titeket az élet örömeitől!” Ez a cipészek cipésze államférfinak tartotta magát és az angol Leister kitűnő monografiát szentelt neki, melyben ezt állította: „Mussolini az egyetlen, akit Batával össze lehet hasonlítani.” Az akkori időkben ez nagy bóknak számított e gentleman szájából.

Thomas fia és fivérei méltók voltak a dinasztia alapítójához. A család ügyes tagjai annakidején külföldre utaztak, a többiek a németeket szolgálták: valamennyi kártyára tettek. Bata Zlinben maradt, dicsőítette a Führert és ellátta bakancsokkal a német katonákat; ezek a bakancsok taposták le Európa virányait. Előrelátta az eseményeket és München előestéjén megváltoztatta a cipőország címerét: mindaddig három csizma volt rajta, Bata negyediket rajzolt rá. A kereszteződő csizmaszárak horogkeresztet ábrázoltak. Bata Zlinben a „protektorok” nagy elragadtatására — német iskolát építtetett. Bata a németeknek cipőket tüzdelt és nyalta a német csizma talpát. Egy másik Bata — Jan nevezetű — Amerikában űzte az ipart. Annyira űzte, hogy végül őt űzték ki az Egyesült Államokból. Sőt, kiutasították Braziliából is. Csak Argentinában talált ez a „lázadó szellem” csöndes lakóhelyet. Van még egy Bata — Angliában. A család most egyesült — a zlini, az argentinai és az angliai részek — és tiltakozik az államosítás ellen. A törvényre hivatkoznak, az írásra és azt hajtogatják, hogy Csehszlovákiára katasztrófa vár. Közben, csak azért is, a zlini gyárak remekül dolgoznak és bár kevés a nyersanyag, az üzletekben feltűntek az első cipők, a „batyovkák”.

Nem tudom, ismerik-e a szolidaritás érzelmét — e szó képletes, valamint reális értelmében — a különböző királyok, mert ha igen, akkor ez az érzelem bennük nem annyira szentimentális, mint mindenekelőtt gyakorlatias jellegű. Igy például, mikor a „rézkirályok” a volt jugoszláv király érdekeit védik, nem annyira a másik koronájára gondolnak, mint saját osztalékaikra és a dohány „királyai" az újvilágban kapzsi módon a bolgár köztársaság miatt háborodnak föl.* A csehszlovák reformok a határokon túl a legkülönbözőbb visszhangot támasztották, a film „királyai", a filmiparosok egyesülése például Hollywoodban bojkottálja Csehszlovákiát, mert a köztársaság államosította a filmszínházakat.

Mondom, Csehszlovákiában rendbejött az élet, de nem akarom az olvasó előtt a nehézségeket elhallgatni. Sok van: nincs nyersanyag, nincs vagon a szénszállításhoz, sok gyár áll vagy nem dolgozik teljes energiával. 93.000 tehervagonból 17.000 maradt a felszabadulás után. Szlovákiában felrobbantották az összes hidakat, alagutakat, megrongálták a síneket. Az utak megteltek különböző nemzetiségű emberekkel, akik mind hazájukba igyekeztek vissza: több mint 1,000.000 embert szállítottak ezek az utak. A gyárak felét szétrombolták. De már füstölögnek a súlyosan megrongált cseh-morva gépgyárak kéményei, a Skoda-művek munkásai joggal büszkék teljesítményükre. Már derül.

Az árulók földjeinek — mind a németekének, mind a magyarokénak — elkobzása a csehszlovák parasztoknak több mint 1,000.000 hektár földet juttatott. A szállítás nehézségeinek ellenére az áttelepítés folyik. A földmívesek százezrei már felszántották részüket, sőt a termést már be is gyüjtötték.

Szűken van minden: kenyér, bor, sör, cipő. Egyelőre még jegyre adnak mindent De egy dologban bőség van: reményben. A csehszlovákok bíznak a holnapban. Meggyőződésük, hogy az üzletek és áruházak hamarosan megtelnek áruval. A csehek sosem voltak tékozlók és most, megszámlálván az új koronákat, kitervelik maguknak: jövőre veszek cipőt a feleségemnek és gyermekkocsit az eljövendő kislánynak vagy kisfiúnak... A remény éltet s ez így is van jól.

---

* Utalás a jelentékeny jugoszláviai rézbányákra és a híres bulgáriai dohányföldekre, melyek a Királyság idején a külföldi magántőke kezében voltak. — *A ford.*

3

A régi Csehszlovákia szenvedett a belső sebektol. Most nem az „otödik hadoszlop"-ról beszélek, nem a szudétanémetekről és a magyarokról, hanem a csehek és a szlovákok közti torzsalkodásról. Jól ismerem és szeretem a szlovákokat: tehetséges, becsületes, egyszerű lelkű nép. A csehek többet tudtak és többre vitték. A cseh tőke terjeszkedése, a cseh hivatalnokok erőszakossága Szlovákia falvaiban tiltakozást váltott ki. Erről nem szabad megfeledkeznünk, mikor az 1938-as év tragikus eseményeit elemezzük. A keserű tapasztalatok annyira közel hozták egymáshoz a két népet, hogy joggal beszélhetünk egységes csehszlovák népről. Igaz, hogy a csehek és a szlovákok sorsa hat évig különböző volt: a csehek megismerték az ú. n. „protektorok" vad kegyetlenségét, míg a szlovákokat a németek megkísérelték megvásárolni, megteremtvén az Ersatz-államot s így az ő sorsuk könnyebb volt. De ki nem emlékeznék a Banska-Bistrica-i híres napokra, mikor a szlovák nép fölkeléssel válaszolt a német cselszövésre.

Viszontláttam a kedves Bratislavát, újra hallhattam a szlovák pásztorok szomorú énekét. A vidék kipusztult, hosszú és kemény harcok folytak itt; a parasztok elvesztették állataikat. Bratislavában nincsenek mulatozások, nincsenek többé házak, amelyekben éjszakánként fiatal bort ittak a lakók A cigányok hegedűi elhallgattak. Csendesek és üresek az üzletek.

A szlovákok nem ismerték a „protektorok" nyilt önkényességét; lelküket a németek nem vassal, hanem hazugsággal akarták megölni. A fasizmus hátrahagyta a maga bacillusait és a szlovákoknak még nem sikerült földjüket végleg megtisztítaniok az árulóktól, kik elő-előbújnak a föld alól és éjszakánként fasiszta röpcédulákat terjesztenek. Sőt Topolčanyban megkísérelték klasszikus pogromot rendezni.

A žilinai „Den" című újság írja: „A gárdisták kezdenek magukhoz térni a zűrzavar után és előmásznak barlangjaikból. Néhol szabotálnak, másutt tüntetéseket rendeznek. Állítólag pimasz módon a népbírákat is befolyásolni próbálják." Most kerül a bíróság elé az áruló Tiso, Tuka, Gaspar ügye is. Remélem, Szlovákia levegője megtisztul a miazmától. Ezt követeli a Banska Bistricánál elesett hősök árnyéka, ezt követeli minden becsületes szlovák. Bár a Vörös Hadsereg segített más népeket, hogy megtisztítsák földjüket a német hódítóktól, de saját házuktáját megtisztítani a fasiszta rothadástól — ez a felszabadított népek saját ügye.

Volt idő, mikor a szlovák szabadság tekintetében fenyegetőnek látszott a jövő: a magyar hódítók tervei. Ha most valami fenyegeti a szlovákok szabadságát, akkor ez a mult: Tiso árnyéka, hat pestises év dögvészthozó mérge.

4

Természetesen Csehországban is maradtak fasiszták, de itt óvatosabbak, gondosan kendőzik magukat: a reakciósok itt „demokraták"-nak nevezik magukat. Nehéz megkülönböztetni, hol végződik az egyszerű ember panaszkodó kedve és hol kezdődik az ugyes provokátor munkája. Prága reakciósai dühösek, mert államosítják a bankokat és tudományról meg művészetről beszélnek.

Lám, ők „nyugatosok", a „nyugati kultúra" hívei! Ez a részvénytulajdonosok utolsó kártyája. Szerintük az emberi kultúra égtájakra és övezetekre van felosztva. Azt lehetne gondolni, hogy Moszkvában nem játszanak Shakespeare-t, nem olvasnak Flaubert-t, nem gyönyörködnek Courbet-ban, nem értékelik Pasteurt! Emögött a dagályos és zavaros beszéd mögött az a kívánság bújik meg, hogy az időt visszafordítsák. A prágai „Szabad Szó" vagy a bratislavai „Čas" néhány cikke a háborúelőtti szomorú zűrzavarra emlékeztet... A Nyugat mindenkinek drága, drága nekünk is. De ez a Byron és Hugo Nyugatja, nem pedig Münchené.

A reakció — éppúgy, mint Európa többi országában — nem a belső erőkre épít. Némely külföldi újság szenvedélyes hangon tör pálcát Csehszlovákia felett. Ők is értenek ahhoz, hogy őszinte sérelmeiket hamis szavak mögé rejtsék. Kellett ürügy a megbélyegzéshez és ezt az ürügyet a szudétanémetek szolgáltatták. 1938-ban ezek a németek, a Csehszlovák köztársaság polgárai, egyhangúan kiáltották: „Heim ins Reich!" — Haza a Reichbe. Igy kezdődött Csehszlovákia tragédiája, így kezdődött Európa tragédiája. A csehszlovákok most elhatározták, hogy eleget tesznek a szudétanémetek régi óhajának: visszaadják nekik a Reichet és visszaadják őket a Reichnek. Miért siránkozik hát annyit a szudétanémetek sorsán néhány külföldi újság? Alig hiszem, hogy ennek szentimentális okai lennének. Ugyanezek az újságok nyugodtan veszik tudomásul azoknak a zsidóknak a sorsát, akik miután mintegy csoda folytán megmenekültek a német hóhérok kezéből, akik túlélték Dachaut, most a palesztínai határon halnak meg. Távol áll tőlem a nacionalizmus és nem okoz lelki gyönyörűséget a különböző áttelepítésekről beszélni. A csehszlovák kormánynak azonban joga van ahhoz, hogy védje nyugalmát. Ettől még sajnálhatjuk őket, különösen az öregeket és a gyermekeket, - - de a sajnálkozó cikkeket, melyekről említést tettem, nem érzés diktálta, hanem ármány. Mikor az egyik angol lap azt ajánlotta, hogy delegátust küld a szudétanémetek helyzetének kivizsgálására, a csehek csak vállukat vonogatták és egyikük — nyilván Svejk rokona — így szólt: „Hát lehetséges, hogy a felettébb tisztelt Lord Runciman nem ábrándult még ki az utazgatásból?"

5

Prágában az utast ámulatba ejti a virágzó kultúrélet. Sokévi szünet után az egyetem kapui újra megnyíltak és a diákok zsúfolásig megtöltik az előadótermeket. Egy alkalommal a rektor költözködött és előadását el akarták halasztani, de a diákok tiltakoztak. Olyanok, mint a szomjas ember, ki végre vízhez jut, habzsolva oltja szomját és nem tud elszakadni az italtól.

Megindult a könyvkiadás és a kiadványok színvonala máris magas. Megajándékoztak elbeszéléseim fordításával: kitűnően szerkesztett kötetecske, művészi illusztrációkkal. Csodálkoztam, hogy mily rövid idő alatt fordították le és nyomtatták ki a könyvet. A kiadók megmagyarázták, hogy a fordítást előre elkészítették a megszállás napjaiban.

A dachaui koncentrációs táborból visszatért Burián, az örökifjú rendező, a cseh színpad forradalmára. Most két színházat vezet. A Romeó és Júliát újra rendezte, a realisztikus színházban pedig a Steinbeck-darab, az „Egerek és emberek" próbái folynak. A Vetrennik színházban a „Tarelkin halála" fut.

A „Manes" képtárban az utolsó 30 év cseh képzőművészetének kiállítása nyílt meg. Többek között Fil, Fisarek, Sichra remek vásznai és Wagner szobrai is kiállításra kerültek. A legkülönbözőbb irányzatú fiatal festők munkáit láttam. A cseh művészet — a képzőművészet éppúgy, mint a színház — kedveli a szimbolikát, néha éppenséggel az allegorizálást, ami mértékfelett „irodalmivá" teszi a festészetet és mértékfelett emelkedetté a színházat (lásd Capek: „Az anya"). Ezzel az iránnyal nem kell okvetlenül rokonszenvezni, de föltétlenül ki kell emelnem a fiatal mesterek magas kultúráját.

Remekek az új költők — a cseh Nezval, Seifert, Holan, Halas és a szlovák Gorova és Novomeski — kötetei. Nagylélekzetű lírát és polgári poézist adnak. Az elmúlt évek szenvedései pontot tettek az ú. n. „tiszta művészet"-ről szóló viták meddő szalmacséplése után. Az embereket, kiknek hangjuk volt, de nem volt mit megénekelniök, leleplezték azok, akik tudtak miről énekelni, de nem volt hangjuk.

A világtragédia átélése után mindenki megértette, hogy a költészet kell, mint a levegő és ott nincs költészet, ahol nincs szív.

6

Csehszlovákia Európa közepén fekszik. A volt Reich kő- és léleknélküli pusztaságának határán a lüktető élet előörse. Az emberekben itt egyesül az ösztön a szervezéssel, a szív a renddel. Nem gyermek e nép. Régi kultúrájú ország, Európa legrégibb egyetemével, Kutnagora mesés architektúrájával, az ezüst városával, melyet az arany pusztított el, a huszita Táborral, régi fölkelések emlékeivel. Valóban Európa „régi kövei”-nek országa ez; mindig szerettük ezeket a köveket, nem félvállról, nem fölületes szemlélőkként, hanem mint egyenes utódok. Nagy emberi értékeket mentettek meg az orosz katonák, vérüket hullatván ezen a földön. A Vörös Hadsereg katonái azt az ábrándot váltották valóra, mely már régóta dobogtatta a csehek és szlovákok szívét. És most újra egymásnak adják a prágaiak a szót „Moszkva”. És mi újra azt mondjuk: „Gyönyörű Prága, téged aranyos Prágának neveznek, holott te ősz vagy, ezüstös vagy, kék vagy, te gyönyörű vagy, aranynál drágább, aranynál kedvesebb vagy — te vagy az öreg, az új, az örök Prága!”

1945 december

NÜRNBERGBEN

1

Az exotikus témákat kedvelő író Nürnbergben bőséges anyagot talál. A Grand Hotel-ben lakom, a legkülönfélébb nyelvű újságírók, szakértők és amerikai tisztek között.

Esténként ez a különös társaság koktélt szürcsöl a bárban, ahol angol románcokat énekelnek félmeztelen lányok éktelen német kiejtéssel, míg különböző „árjafajúak” néger táncokat lejtenek. A szálloda előkelőnek hat, de a tető beomlott, a lépcső omladékkal van tele s valóban akrobatának kell lenni annak, aki a magasabb emeletekre föltornázza magát. Nürnberg nincs többé; a villamosok romok közt járnak. s itt-ott egy-egy bazár „Nürnbergi emlék”-eket árul. A városlakók úgy tesznek, mintha a per nem érdekelné őket. Ezzel szemben a vádat képviselő ügyész megtagadta a védelemtől annak közlését, hogy a vád tanúi mikor érkeznek a városba. Az elutasítást azzal okolta meg, hogy Nürnberg a fasiszták búvóhelye. A törvényszék terme kellemesen fűtött, de a néptelen folyosók jéghidegek és kupacokban áll az omladék.

Nem tudom, miért kedvelték Nürnberget a hitleristák Mindenesetre itt tartották kongresszusaikat és itt vonultak fel azok az önműködő fegyverekkel felszerelt automaták, akik később végigtiportak Európán. Egyesek szerint választásukat a fasiszták középkor-imádata indokolja; a német mult fényét akarták visszatükrözni hadjárataikban. Mások szerint Nürnbergnek hatalmas rendezőpályaudvara és sok kényelmes szállodája volt...

A fasisztákat, úgy lehet, más vonzotta: Nürnbergben volt a középkor kínzószerszámainak múzeuma s a város nevezetes volt hóhérairól.

Mikor a Szövetséges Nemzetek Nürnberget választották, illetőleg azt a helyet, ahol valaha Nürnberg állt, akkor azt határozták el, hogy ott ítélnek a bűnösök felett, ahol a bűnök megfogamzottak.

Alig néhány esztendeje, hogy Hitler kijelentette: „Fegyvert csak német viselhet!" — a törvényszék épülete előtt orosz katona áll őrséget. És mit csinál a „Herrenvolk" Nürnberg romjai között? Kávét szolgál fel, cipőt tisztít, a törvényszék falait meszeli. (Könnyebb feladat, mint becsületét tisztára mosni a világ előtt.)

2

Rudolf Hess, a Führer „örököse", a per egyik főszereplője sokáig játszotta a beszámíthatatlan bűnös szerepét. Nem a nagyzási mániát választotta (már eljárt az ideje!), nem a gyengeelméjűséget (kellemetlen!), hanem az amnéziát, az emlékezet kihagyását; ezt gondolta időszerűnek. Mikor a „Nürnbergi parádé" című filmet pergették előtte, Hess, a Führer helyettese, nem ismerte fel önmagát.

Hess akkor vesztette el emlékezőtehetségét, mikor a német hadsereg sztálingrádi katasztrófájának hírét vette. Míg a németek hódítottak, Hess emlékezett címeire és javadalmaira. Mikor a fasiszták emberükre találtak, hirtelen eszébe jutott, hogy felejteni is lehet. Aztán megelégelte a beteg-játszást és „meggyógyult". Végülis „újra megbetegedett", mikor a Vörös Hadsereg betört Németországba.

Hess nem az egyetlen, akinek felejtenie kell. Ribbentrop kijelentette, — no lám, ő is — hogy az idegei nagyon meg vannak viselve s oly sok brómot szedett, hogy ez megtámadta az emlékezőtehetségét. Ribbentrop kijelentésének hallatára Hess kacagni kezdett. Nevetségesnek találta Ribbentropot.

A legyőzött fasizmus az emlékezet kihagyására hivatkozik. Ha megkérdezik a bjelorussziai házak gyujtogatóitól, a gyermekgyilkosoktól: mit tett? — azt fogja válaszolni: „Krumplit ültettem”. A véletlenül el nem pusztult hadiüzem most cigarettatárcákat gyárt. „A Nemzetközi Itélőszék emlékére”. Egy tárca két márkába kerül. A gyár igazgatói természetesen nem emlékeznek arra, hogy azelőtt tankokat gyártottak.

A fasiszták a „nemzetiszocializmus lelkiismeretének” nevezték Hesst. Mintha a tudatnélkülieknek lehetne lelkiismeretük! A per első napjaiban Hess detektívregényeket olvasott a tárgyalóteremben. Nyilván azt hitte, hogy a saját bűneit elfeledheti. S mikor a szovjetzászlót megpillantotta az angol mellett, bizonyára egy májusi éjszakára és skóciai repülőútjára emlékezett. Akkor úgy gondolta, hogy whiskyvel és asztracháni kaviárral fogadják majd... Ehelyett most Nürnbergbe szállították. A szerencsétlen „trónörökös” erre az „amnéziás Rudolf” szerepével kísérletezett.

A világ legkiválóbb lélekgyógyászai hosszasan tanulmányozták az esetet, vajjon beszámítható-e vagy sem?

Az érveréséről szóló feljegyzések kötetekre mennek. Aztán Hess egyszerre megúnta a bolond-játszást és nyugodtan kijelentette, hogy az őrültséget tettette.

Hess azt állította, hogy mindent elfelejtett és emlékezett mindenre. Sokan élnek a földön, akik azt mondják, nem felejtenek — s mégsem emlékeznek már semmire. A nürnbergi per jelentősége az emlékezésben van: a gyávaság, a hazugság és a kegyetlenség borzalmas története pereg le az emberiség előtt. A halottak — milliónyi holt — kiáltják: Miattuk pusztultunk el! Az újszülöttek és a még meg nem születettek könyörögnek: Védjetek meg bennünket!

3

Egyes pereknél éppen a per bonyolultsága, a felek viszálykodása, a bizonyítékok kétes volta és a vádlottak egyénisége izgatja a közönség érdeklődését. Az emberiség jóval a nürnbergi per lefolytatása előtt elítélte a fasizmust s ezt a pert csak az tette lehetővé, hogy a hitlerista bűnök által fölháborított népek megfogadták, hogy megsemmisítik a métélyt. Nincsenek e történetben csodák: e könyv minden lapját ismerjük, ezt a történetet véreink vérével írták.

A vádlottak kimagasló egyéniségek talán? Dehogy! Törpék, akik óriási bűnöket követtek el. Értelmi és szellemi színvonaluk oly alacsony, hogy az ember arra gondol: lehetséges, hogy ezek a degenerált alakok romhalmazzá tették Európát és emberek tízmillióit mészárolták le? Az alkotáshoz kell zsenialitás, a pusztításhoz nem. Dantès, Puskin gyilkosa, egy senki volt: s egy közönséges gyujtogató borította lángba az Akropoliszt. S akik felett most Nürnbergben ítélnek, értelmileg és erkölcsileg nem kiválóbbak, mint százezernyi hasonmásuk; a közönséges fasisztáktól csak a kapzsiság, a vérszomj, a féktelen gonoszság nagyobb foka különbözteti meg őket.

A vádlottak nincsenek lesujtva: a per légköre megnyugtatja őket. Természetesen. Az ő „törvényszékeiken” nem jogászok, hanem hóhérok ítélkeztek a vádlottak felett. Gyatra figurák; úgy érzik, most utoljára rájuk esik a reflektor fénye s egy pillanatra újra „miniszterek”, „vezértábornokok”, „diplomaták”. Mikor az Egyesült Államok nagykövetének berlini találkozásukról szóló beszámolóját olvasták, Göbbels bólogatott és mosolygott... Eszébe jutott a mult.

Reggel, a tárgyalás megnyitásakor, a vádlottak izgatottan csevegnek. Göring Dönitzet vígasztalja, Rosenberg Franktól kér tanácsot, Papen Baldur von Schirachot oktatja. Nyilván úgy érzik egy pillanatra, hogy nem történt semmi s hogy a Führer előszobájában gyűltek össze; most határoznak majd arról, hogy melyik országon van most a sor. Aztán a félelem meglepi őket, mert nem zsákmány és kitüntetések ígérkeznek, hanem akasztófa. Ribbentrop mintha húsz évet öregedett volna, Streicher idegesen kapkod, Rosenbergnek tátva van a szája. Lázban égnek, a csalóka remény s az állati félelem lázában. Egyikük sem törődik a német néppel: semilyen cím nem hamisíthatja meg a nyers tényt: gengszterek ezek, akik két évtizedig álcázták magukat államférfiakká.

Mindannyian, mint akármelyik közönséges, fogságba esett Fritz, a felelősséget a Führerre hárítják. Von Keitel vezértábornok egyszerű katonának adja ki magát: csak a parancsokat hajtotta végre. Ribbentrop arra esküszik, hogy Hitler nem fogadta meg diplomatáinak tanácsait. A tábornokok védői azt állítják, hogy mindenért az SA felel, az SA védője nagy igyekezettel magyarázza, hogy az SA tagjai ártatlan bárányok és az SS-ek a bűnösök.

Seyss-Inquart, az egyik vádlott, azelőtt ügyvéd volt. Mikor a holland túszokat kínozta, nem gondolt a római jogra. Most, hogy udvarias bírákat lát maga előtt, a hóhér a törvényeket idézi. Ezek a gengszterek „szőrszálhasogatók". Ügyvédjeik minduntalan a törvénykönyv cikkelyeire hivatkoznak. Mikor az egyik vádlott tetteit leleplező levelet olvas fel a vád, a védelem felpattan és kijelenti: „Ha a levél írója tudta volna, hogy levelét a tárgyaláson felolvassák, akkor nem írta volna meg." Mikor Lahusen, az egyik tanú, kijelentette, hogy Keitel parancsot adott neki Weygand tábornok megöletésére, Keitel azt válaszolta: „Hasonló parancs írásban nem adatott!"

A vádlottak erkölcsi semmisége még csak hangsúlyozza az események kétségbeejtő képtelenségét. Például azt halljuk, hogy Göring, miután elpusztította Európát, alkudozott egy teakészlet vásárlásánál. A legnagyobb bűntettek és kicsinyes aljasságok fonódnak össze. A vádlottak jelentéktelenségén meglepődött újságírók könnyedén csevegnek. Göring a gyorsírókra mosolyog, Streicher vajaskenyeret majszol, von Papen a fellépésére ügyel... A vád tanúja, Lahusen, a német kémelhárító tábornoka, kijelenti, hogy Kèitel parancsot adott az orosz hadifoglyok és az angol ejtőernyősök felkoncolására. Egyébként a német tábornok lelkinyugalma teljes. Fejtegeti, hogy miért vélte felháborítónak Keitel parancsait: „A hírszerzőszolgálat érdeke élő hadifoglyokat igényelt.”

Ezért figyel a világ a nürnbergi törvényszék tárgyalótermére. Nem egynéhány vérszomjas gengszter ül itt a vádlottak padján, hanem maga a fasizmus, vadállati ösztönével, vérszomjával, erkölcstelenségével, hiúságával... A népek képviselői nemcsak azért jöttek e romvárosba, hogy megbüntessék a bűnösöket, hanem azért is, hogy a borzadó népek előtt felidézzék a bűntetteket, hogy gyermekeiket megóvják a náci pestis mikróbáitól. S a város romjait szemlélve a jövő városára gondolunk; a gyermekgyilkosok láttán a bölcsőkről álmodunk.

4

A vádlottak padján láttam őket! Ezt a pillanatot vártam Rzsevben, a lángoló Brjanszkban, Kievben, Babi-Jarban, Minszkben és Vilnában. Elnézem őket és mindenre emlékezem: gyermekholttestek Madridban, Keitel katonáinak fölvonulása Párizs utcáin, a lányaink, akiket Sauckel kiárusított, Majdanek, Frank alkotása, a „néptelen övezet”, gyermekek holttestével telt gödrök. Csak nyolc bíró akadna, aki ítéljen? Nem! Testvéreim, nők és férfiak, éhenhalt foglyok, megfojtott gyermekek, Auschwitz és Treblinka árnyai, a túszok vére, az üszkös városok és Leningrád sötét árnya — minden jelen van Nürnbergben. Az egész emberiség ítél, mindannyian bíráskodunk.

A tárgyalótermet reliefek díszítik: Ádám, Éva és a kígyó! Hajdani német tolvajok, akik felett itt ítélkeztek, az eredendő bűnre gondoltak talán. A fasiszta bűnösöknek nincs mire emlékezniök; nem őket kísértették, hanem ők kísértették millió honfitársukat. Mikor Göringtől azt kérdezték, hogy milyen tisztségei voltak, tizet sorolt fel, aztán mosolyogva megjegyezte: „Ennyi elég.” Nem feledkezett meg arról, hogy a „Birodalom Erdőségeinek Igazgatója” volt, de szemérmesen elhallgatta a „Hermann Göring” trösztben kifejtett tevékenységét.

Még a vádlottak padján is jóllakottan, elégedetten húnyja le szempilláit. Mint egy barom. És ez a gömböc volt a fasizmus bűneinek legfőbb szorgalmazója, a Reichstag felgyujtásától Európa lángbaborításáig. Mikor a fasizmus újoncait a védtelenek lemészárlására oktatta, azt mondta: „A felelősséget vállalom!” Most bármily áron elhárítaná magáról. Most azt reméli, hgy az újságírókat s tán a világot is, kedvességével lepheti meg; oly kevéssé fukarkodik sóhajaival és mosolyaival, mint valaha a légibombákkal. Édeskés bájjal nyeli a palacsintákat. Elfelejtettük talán, hogy nyelte le Európát? A háború előtt cikket írt; címe: „A győzelem művészete.” Most ideges mozdulattal dugdossa céduláit az ügyvédjének. Új művészetet tanul. Nem Németországot védi most, hanem önmagát, a kövér Hermannt.

A „Zöld könyv” szerzője Oroszországot német gyarmattá akarta tenni. Most látszólagos rokonszenvvel szemléli a szovjettisztek vállpántját. Mikor a számára oly ismeretes parancsot olvassák fel, mely szerint a Vörös Hadsereg biztosai felkoncolandók, határozatlan kézmozdulatot tesz és Ribbentrophoz fordul: „Borzasztó!” Gyatra komédiás. A náci hordák vezére, közönséges tolvaj. 1940-ben, mikor a nácik megkezdték Európa kirablását, Göring így hencegett Ribbentropnak: „Az enyém a világ leggazdagabb kép- és szoborgyüjteménye.” Városokat hamvasztott el, de a festményeket elküldette magának; fiatal leányokat akasztatott, de gyüjtötte a nimfák szobrait.

Olyan, mint egy vénasszony és a fülhallgató olyan a fején, mintha főkötő lenne. Békés, kövér ember szerepét játssza, aki véletlenül néhány millió embert lemészárolt. Egy interjúban kijelentette, hogy csakis a németekkel szemben érzi magát felelősnek. Kétes, hogy valóban van benne felelősségérzet honfitársai iránt. Vagy talán nem ő jelentette ki, hogy egyetlen ellenséges bomba sem eshet a német városokra? Ma Nürnberg romjai üszkösödnek a szeme előtt. Ő pedig rágcsál és békésen mosolyog. A fogházi koszttól nem fogyott le, — vértől puffadt pióca. A „Birodalom Fővadászmesterének” nem kötélre, de jó tartós kábelra van szüksége.

Keitel vén katona: szögletes koponya, hirtelen mozdulatok. Hűségesen kiszolgálta Führerét s mivel a német tábornokok a lakájok közt előszobáztak, „Lakájtel”-nek nevezték. Mindenesetre nem kell szégyelnie magát, nem volt közönséges lakáj. A német hadsereg oszlopa volt. A Szovjetunió megtámadásának tervét ő készítette. Ő adta ki a parancsot: „Pétervárt le kell törölni a térképről!” — és ő találta ki azt a bölcsességet, hogy „keleten az emberéletnek nincs értéke”.

Az ő életének természetesen nagy értéke van sajátmaga számára, mindent elkövet, hogy napjait meghosszabbítsa. Mikor az ő ellenjegyzésével ellátott parancsot felolvassák, mely szerint a hadifogoly szovjetkatonák forró vassal megbélyegzendők, az ex-feldmarschall kijelenti, hogy ez „kellemetlen félreértés”. Az üszök és a vér, a felkoncolt gyermekek, mindez csak „kellemetlen félreértés”.

Jodl tábornok az Oroszország megsemmisítését célzó terv társszerzője nem sokban különbözik Keiteltől. Most az ő széles háta mögé búvik. Jodl pályája Nürnbergből indult, hét esztendeje. Ő dolgozta ki Csehszlovákia leigázásának tervét. Úgy akarta a végzet, hogy Nürnbergben végezze is be.

Joachim von Ribbentrop elfelejtette a multat. Kereskedelmi utazó korában szélhámoshoz hasonlított, mint diplomata: vigéchez A helyzetet mindig némi késéssel ismerte fel. Most, úgy látszik, már előrelátja a jövendő eseményeket is; olyan, mintha máris az akasztófán lógna. Ő nyilatkoztatta ki ezeket a félreérthetetlen szavakat: „Az orosz búza- és nyersanyagkészletek majd segítenek rajtunk.” Diplomata-frakkja alatt mindig hordott magával álkulcsot és egyéb tolvajszerszámot. Most tisztes öregurat mímel, aki igazán a légynek sem akart ártani.

Alfred Rosenberg a fasisztáknál mint „az orosz ügyek szakértője” volt ismeretes. Annakidején Moszkvában végezte tanulmányait és balti hangsúllyal beszél oroszul. Ő a fosztogatás elméletének megalkotója. A rablás filozófusa. A történelem legnagyobb méretű tovaja. „Húsz év vagy egy évszázad mulva végülis meg fogják érteni, hogy Oroszország a németek élettere."

Fosztogatott „nagyban és kicsinyben", Németországba szállíttatta az orosz búzát, de az aprómunkától sem riadt vissza: kitépette a zsidók aranyfogait „egy-két órával a műtét előtt", — így nevezte a tömegkivégzéseket. Göring munkatársa volt, ő szervezte az „Einsatzstab Rosenberg" néven ismert fosztogatóvállalkozást, mely a meghódított országokat rabolta ki, a könyveket, festményeket és szobrokat.

És a többi „esztéta"? Lengyelország hóhéra, Hans Frank, számos múzeumi festményt lopott, többek közt egy Leonardo da Vincit. „Az értékét nem ismerem. Nem vagyok szakértő. No meg az árak is változnak a márka kurzusával." Frank, a híres haláltáborok megalkotója, millió lengyelt és zsidót gyikolt meg. Mikor a koncentrációs táborokról készült filmet pergették előtte, zsebkendőjével törölgette a szemét, mintha nem tudta volna, mitől fejlődött oly szépen a majdaneki veteményes kertben a káposzta. Frank fogalmazta meg és ő ellenjegyezte a varsói gettó lerombolásáról adott beszámolót. Elismerte, hogy elárasztotta a csatornákat, amelyekben a zsidók próbáltak elrejtőzni. Hozzáfűzte, hogy a gettóban hadizsákmányt foglaltak le — elnyűtt ruhafélét —, s hogy „a romokból vasalkatrészek gyüjthetők". Természetesen most mindent áthárít Himlerre. Szerinte senkit meg nem öltek, csak a népesség *kicserélését* foganatosították! Szerényen mondja: „Csak törpe hivatali szerv voltam." Ez a törpe naponta tízezreket zabált. A tárgyalás alatt homályos szemüveget visel, egyetlen egyszer láttam a pillantását: póruljárt görény.

Julius Streicher olyan, mint egy öreg varangyosbéka. Sötétmultú, műveletlen mucsai. Húsz éve annak, hogy Nürnbergben vizsgálatot indítottak ellene egy liliomtiprási ügyben. Streichernek volt egy lapja, a Stürmer, egyetlen céllal: kiirtani a zsidókat. Most, hogy a ketrecben ül? „Én mindig Herzl eszméinek meggyőződéses híve voltam. Cionista vagyok. Az a véleményem, hogy Palesztinának, de Szíriának és Transzjordániának is a zsidók birtokában kell lennie. Tökéletesen félreértettek engem." Mikor kérdezték tőle: elismeri-e, hogy ő írta alá a nürnbergi zsinagóga felgyujtását elrendelő parancsot, azt válaszolta: „Az épület keleties stílusa nem egyezett a város architektúrájával." Széplélek!

Baldur von Schirach az árja klasszikus típusa: tehetségtelen versfaragó, a Hitlerjugend megalapítója. Bikanyak, kidülledt szem. Valaha azt mondta: „Mindannyian halandók vagyunk, csak Hitler halhatatlan." Bezzeg szeretne most nem meghalni és kijelenti, hogy „a Führer eszméi hülyeségek".

Wilhelm Frick volt a belügyminiszter. Nemrég Himmler még az ő alárendeltje volt. Öreg, halszemű, állatiasan vérengző bajor rendőr. Seyss-Inquart a túszok megkínoztatásával lett hirhedtté. Sauckel szervezte meg a rabszolgakereskedelmet. Csehszlovákia hóhéra, von Neurath, próbálja bizonygatni, hogy véletlenül lett az. „Fogalmam sem volt, mi készül. Hitler maga elé rendelt és azt mondta: „Maga egy modern ember, azaz hidegvérű. Maga elintézi a cseheket!" És így a meglepett Neurath hidegvérrel nekifogott a csehek mészárlásának.

„Modernek" voltak mindannyian: tétovázás nélkül fojtották meg a gyermekeket. Csak hát az ő idejük lejárt. 1937-ben Hitler kijelentette, hogy a németek tervszerűen harcolnak s hogy 1945 körül minden országot meghódít. A határidőt illetőleg nem csalatkozott. Az eredmény másként adódott: a Vörös Hadsereg módosította a német tervet és 1945-ben nyakoncsípték a „felsőbbrendű embereket". Most itt ülnek a vádlottak padján.

5

Frank, Neurath és Seyss-Inquart utolsó pillanatukig a holtakra vagy egymásra hárítják bűneiket. Göring, Keitel, Jodl is igyekeznek bizonyítani, hogy semmi közük a Gestapo tevékenységéhez. Azt mondják, hogy ők nem támadtak, csak védekeztek. Schacht, a ravasz üzletember, figyelmesen követi érvelésüket. Ő senkit sem vitetett a „fullasztóba", fogalma sem volt Majdanekről. Ő csak a rablók és hóhérok pénzembere volt. Most nagy igyekezettel tagadja meg kollégáit, nem köszön vissza, úgy tesz, mintha nem is ismerné őket, mintha csak véletlenül ülne mellettük. A hitleri borzalmak filmjének vetítése közben hátat fordít a mozivászonnak: neki ehhez semmi köze sincs.

Mindenesetre a hitleristák azért gyilkolhattak lengyeleket, franciákat és oroszokat, mert Schacht szállította a támadásokhoz szükséges pénz+ Nem is tagadja. Szakmai büszkeséggel fejti ki, hogy miként szerezte meg a „Schefo" társaság útján a Reich háborús fölkészüléséhez szükséges 12 milliárdot. Nem ölt meg senkit, de tízmilliók életéért felelős. Hátat fordíthat-e Európa romjainak, mondván, hogy ehhez neki semmi köze sincs?

Valaha egy-egy banditát elítéltek katonai bűncselekményért. Most először ítélnek országos banditák felett országos bűncselekmény miatt: ők kezdték a háborút. Valóban nehéz lenne a Mein Kampf-ot, amely a támadók terveit tárja fel, az elvonatkoztatott irodalom alkotásának tekinteni. És lehetetlen az elvont tételek közé sorozni Hitler háborúelőtti kijelentését: „Kérdéseinket csak a támadás oldhatja meg, a problémákat fegyverrel kell megoldani." Keitel és Jodl a Führer szavait ilyen módon fogalmazták meg: „bekerítés", „harapófogó", „áttörés" stb.

Ribbentrop feladata volt az „elködösítés": a nyilatkozatok, a tárgyalások, a megegyezések. A békés Schacht pedig élére rakta a pfennigeket. Nagyon jól tudta ő, mire készül Keitel. És Ribbentrop, míg egy-egy új megnemtámadási szerződést írt alá, Hitler szavaira emlékezett: „A szerződéseket addig tartjuk meg, amíg céljainknak megfelelnek."

A fasiszták támadó terveiket — mint a gengszterek — tolvajnyelven tárgyalták: a Reich rablóbandájának nyelvén. Az osztrák betörést „Ottó-tervnek", Csehszlovákia meghódítását „zöld tervnek", Jugoszlávia meghódítása a „cápa" vagy „szigony", Lengyelország elpusztítása „a Himmler-ügy". Gibraltár megtámadásának terve a „Félix-vállalkozás". Néha változtak az elnevezések: az oroszországi betörés tervét előbb „Fritz-tervnek" nevezték. Nem valószínű, hogy ezek az uraságok sejtették volna, hogy a „Fritz" szó milyen szerepet fog játszani az orosz védekező háborúban. Aztán új szaknevet találtak a Szovjetunió megrohanásának tervére: „Barbarossa-terv".

„Futószalagon" támadtak. A diadalmas nyugati offenzíva után Hitler gratulált tábornokainak és azt mondta: „És most új feladatok várnak reánk Keleten."

1940 augusztusában Oroszország megrohanásának tervét tanulmányozták. 1941 áprilisában a német parancsnokság elrendelte Baku és Jaroszláv gazdasági megszervezését. Raeder tengernagy elmondotta, hogy — jóval a háború előtt — Hitlernek jelentést tettek épülőfélben levő szép kaukázusi szanatóriumainkról. „Akkor sietnünk kell..." — mondta a Führer. Siettek, mert mi szanatóriumokat, iskolákat, városokat építettünk, mert 1941-ben mi már leszakíthattuk első gyümölcseit azoknak a fáknak, amelyeket annyi fáradsággal, annyi szeretettel, annyi önmegtagadással gondoztunk.

Nem hiszem, hogy egy halállal vezekelni lehet ily bűnökért, — száz halál sem elég. De ha a „pacifista" Schachtot felkötik, az sok embernek hasznára válik. A jovo kalandora, míg meghányja-veti, vajjon érdemes-e ezt vagy azt az országot elpusztítani, talán hirtelen a kötélen himbálódzó fasisztákra emlékezik és ideges mozdulattal kigombolja az inggallérját.

6

A vádlottak és védőik azzal érvelnek, hogy a Nemzetközi Törvényszék nem „illetékes". Én nem vagyok jogász és mondanivalóm nem vonatkozik a büntetőtörvénykönyv cikkelyeire. Egyetlen egyszerű dolgot akarok mégegyszer felidézni: a szovjetnép, mint a többi ország népei, melyek megismerték a hódítók aljasságát és kegyetlenségét: mi egyenként és mi általában illetékesek vagyunk arra, hogy két tucat brigantit, a Reichswehrt, a Reichet, Schachtot, a pénzembert és az egész fasiszta pártot elítéljük. Ezt a jogot átruháztuk a bírákra, mert azt hisszük, hogy a törvény és a lelkiismeret egy és ugyanaz.

Nyáron beutaztam szülőhazámat, újra láttam Orei romjait, a kihalt Krescsalikot, a csonka Odesszát, Leningrád sebeit, Szmolenszket, Brjanszkot. Mi kevés szóból is értünk és a városok neve elegendő, hogy felidézze az elmúlt megpróbáltatásokat. Nehéz a barátaim között egyetlen családot is találnom, ahol vasárnap az asztalnál ne volna egy üres hely. Ismertem néhány fiatal diákot, verseket írtak, a fiatalság bátor és félénk verseit. Meghaltak. Talán egy második Puskin volt közöttük. Nem tudom. De tudom, hogy e fiatalok édesanyjának joga van ítélni Keitel és Göring felett, hogy nekem is van jogom s hogy egész népemnek joga van. És jogunk van Schacht felett ítélkezni Novgorod romjaiért, Leningrád ínséges teléért, az elhamvasztott falvakért, Vaszilkovóért vagy Petruskiért, — Olgáért vagy Tánjáért, akiket a németek halálra kínoztak ugyanebben a Nürnbergben; álmatlan éjszakáinkért, a gyötrelmekért, mikor elmaradtak a frontról érkező levelek és az édesanya fájdalmáért, midőn olvasta: „hősi... a becsület mezején..."

Nem mi vagyunk az egyetlenek. Sok országot jártam be a hódító véres nyomain. A crnagorai asszony, kinek gyermekei a rájukgyújtott kunyhóban pusztultak el, ő talán nem „illetékes" arra, hogy a „Marite-terv" szerzői felett ítéljen? Prágában meglátogattam kedves emlékeimet, — a régi városházának csak romjait találtam; felkerestem barátaimat, — Vacsura hiányzott. A fasiszták agyonlőtték. A bolgárok, a szerbek, a lengyelek ínséget szenvednek ruházatban, cipőben. Ki rabolta ezt el tőlük? Az elegáns Papen, a korrekt Schacht. Hat millió zsidót mészároltak le a fasiszták; nem tévedek: hat milliót. Zágrábban, Szegeden, Prágában láttam egynéhány zsidót, csodálatos módon megmenekedtek. Mint fák a letarolt erdőben: asszony, gyermek, rokonok nélkül. Ők sem „illetékesek” arra, hogy ítéljenek Streicher vagy Frank felett? Fiume és Nis, Zardar és Szófia, Brno és Varsó feketélnek a hó és eső alatt. Európa egyik legszebb városa, Budapest, romokban áll. A felsőváros, Buda: nincs többé; az üszkös romok közt — különös véletlen — bronzszobor áll, egy leány szobra. Áll, nem mozdulhat és nem látja a holtakat. S egy másik szoborra emlékszem, márványszoborra: a Béke-istennőre a puskinói parkban... S hogy mennyi élő fiatal leányt gyilkoltak meg. A hajukat leborotválták, mielótt a gázkamrába küldték őket. A levágott hajfonatokat a német hadsereg és haditengerészet rendelkezésére bocsátották. Ne lennénk „illetékesek” bíráskodni Raeder vagy Dönitz felett e bűnökért? Jugoszláviában van egy országrész, melyet Likának neveznek. Ott ismertem egy asszonyt, akinek hét gyermeke volt. A fasiszták mind megölték. Szobrokról beszéltem: ő maga a test és vér Niobe. Nem jött el Nürnbergbe, de ő is illetékes arra, hogy bíráskodjék Ribbentrop felett. Prágában láttam Fritte Bedrich rajzait, a németek 150.000 védtelen emberrel együtt halálra gyötörték a teresienstadti gettóban. Gyötrelmes rajzok: egy halálraítélt utolsó napjai. A művész elásta rajzait, most lelték meg őket és kiállították. A pokol e látomásai között egy gyermek fényképét is láttam, — a művész gyermeke. Valami csoda folytán megmenekült Négyéves gyermek, de ő is, ő is illetékes, hogy ítéljen von Neurath felett. Nürnbergben találkoztam egy fiatal és tehetséges újságírónővel, Andrée Viollis-szal; egész este Párizs ínségéről beszélt, négy év megaláztatás után. A Notre-Dame kövei, a párizsi gyerekek nem illetékesek bíráskodni Saukel, Rosenberg, Frick felett? Valaha régen jártam Nürnbergben és csodálatos műalkotásokra emlékszem, melyek az egész emberiségé voltak. Dürer nem felelős a Führerért. A régi Nürnberg nincs többé s ha a németek közt kevesen akadnak, akik tudnak gondolkozni, elmélkedni, megérteni, ami történt, — mi majd ítélünk helyettük. Jodl és Funk, Baldur von Schirach és Rosenberg felelősek Nürnberg romjaiért. Ők mind, és velük Fritsche, Göbbels szánalmas tanítványa, mind felelősek azért, hogy a németek nem tudnak elmélkedni és nem értik, mi történt s hogy e város romjai között emberi roncsok járnak, akikben nincs az emberi méltóságnak, az értelemnek, a lelkiismeretnek szikrája sem. Mi, szabad országok fiai, azért is illetékesek vagyunk bíráskodni a fasiszták felett, mert Európa szívét, mint a németek szívét, pusztává tették.

A jogászok majd meghatározzák a Nemzetközi Törvényszék illetékességét. De van egy felettébb egyszerű érv. Aki milliókat gyilkolt, gyilkos az is. Csak irtóztatóbb: népek gyilkosa Míg a németek a „Barbarossa-tervet” tanulmányozták, mi bölcsődéket, iskolákat építettünk, a békére neveltük gyermekeinket, az építő munkára, a boldogságra. A fasiszták lerombolták iskoláinkat, megölték gyermekeinket. Mi akkor megesküdtünk, hogy igazságot teszünk életünk árán is. Testvéreink megcsonkított holttestei, a kercsi árkok, a volokolamszki akasztófák, Isztra üszkei szegélyezik az utakat, melyek a Nürnbergi Törvényszékhez vezetnek. Mi ebbe a homályos terembe behoztuk az igazságot és minden szovjet polgár illetékes, hogy ítéljen a bűnösök felett — az igazság nevében, az élet nevében.

EURÓPA ÚTJAIN

Ezernyi kilométereket jártam be Európa útjain. Láttam Buda romjait és Dalmácia olajfaerdeit, melyeket letarolt az ellenség, láttam a fiaikat sirató crnagorai anyákat és Nürnbergben láttam a gyermekek gyilkosait. Az utas most nem csodálkozhat és nem pihenhet, minden kő elmélkedésre ösztökéli és minden sírhely választ követel. Akiknek a szívük gyenge, értelmüket veszthetik el Túlontúl sok a rom egy nemzedék számára. Láttam Európa borzalmas sebeit, de az omladékok, a gyom, a sírok mögött, láttam, új nap világossága van kelőben.

Hajnalban a tárgyak körvonalai nem élesek, a hajnal és az alkony között — a fényképezőgép számára — vajmi kevés különbség van. Az írónak azonban ezt ismernie kell. A prágai városházán volt egy érdekes óra: délben az óralap szárnyai kinyíltak és hosszú menet énekelte a nap dícséretét. A bombák elpusztították. De éppen Prága terén, a régi városháza romjai előtt értettem meg: új hajnal kel Európa felett. Dél, az érett gyümölcs pillanata, a klasszikus regényé, a végtelen boldogságé — most hideg és sápadt hajnal ideje van. Ne tévesszük el az időt — ne nézzük alkonynak a hajnalt

Mennyi fájdalmat zúdítottak a világra a fasiszták! Mint egy rögeszme üldöz: az alattomosan körülleselkedő gyujtogató aljassága s az általa felidézett tűzvész óriási mérete. Alávaló, gyáva fickók, szellemi analfabéták ezek a bűnösök, kik felett

Nürnbergben ítélkeznek. Közelükben ültem és órákig kerestem igazi vonásaikat az álarc mögött. Csak a leplezett vérszomjat, a szemérmetlen félelmet láttam. Törpék. S mikor országot ország után bejár az utas, hegyek váltakoznak a síkságokkal, a sztyeppek tengerekkel, de mindenütt egyforma romok, egyforma üszkök, ugyanaz a fájdalom — az ember arra gondol, hogy ezek a törpényi bűnösök irtózatos bűnöket követtek el.

Az emberek különböznek egymástól, talán éppen ez az élet legnagyobb öröme. De a sírok egyformák, csak a felirat más és más. Az idő eljár, a szél és eső lemarja a feliratokat, s már nem is tudjuk, ki nyugszik a földben... Európa városai alig-alig hasonlítanak egymásra, de a romok között úgy jár az ember, mint egy temetőben s a harmincadik, ötvenedik, a századik romváros után végül is nem lát már különbséget — az ember úgy érzi, hogy régismerős vidéken jár s hogy életét üszkös romok között élte le. Nis romjai olyanok, mint Orelé. Ez itt Szófia belvárosa, ez Zadar, Podgorica, Ploesti, Budapest, Korcsa, ezek Brno különböző negyedei... Hogyan ismerje ki köztük magát az ember?

Az anya megsiratja elsószülött fiát, akár neves poéta lett volna belőle, akár szerény ifjú — az anya fájdalma ugyanaz. A fasiszták az egész emberiségnek drága városokat, műemlékeket pusztítottak el. Vannak városok, melyekben nem ékeskedtek globetrottereket vonzó műemlékek, mégis meleg otthon volt hűséges polgárok számára, akik most köznapi utcáit siratják. Az utcáknak is, mint az embereknek, van valami egyéni jegyük: a történetük, mult életük, megannyi munka, keserűség, — a sorsuk.

Európa legelóin ritkán bőgnek a szarvasmarhák Ritkán látunk gyermekét ringató anyát. Az alkony csendjében ritkán szól zongora... Európa szegény. Persze, Bukarest utcáin találkozunk ficsurakkal — de eleganciájuk elázik az első esővel. A aszályos nyár nekik kedvezett, de csak induljon meg az esőzés és a divatos műanyag öltözetek ronggyá válnak. Az egyes országok bazárjaiban olyan cikkeket árulnak, melyekre vajmi kevés embernek van szüksége: gyertyatartókat, mikor nincs gyertya; vajtartókat — hol kapható vaj? cipőzsinórt — a mezitlábasoknak; művirágot, vaníliaport, páncélszekrényeket és fogyasztópilulákat... A legdivatosabb árucikk a háziasszonyok bevásárlótáskája. Az elegáns dámáké műgyöngy-díszítéssel, Németországban szalagocskákkal csinosítják — ennyi maradt a „vaskeresztből".

A fasiszták kirabolták, kiéheztették, felforgatták Európát. Jugoszlávia azelőtt külföldre is szállított bőrt — most mezítláb járnak a parasztok. Magyarország Európa búzatárlója volt — ma vágyódva néznek egy szelet fehér kenyérre. Az utazás súlyos feladat — nem egyik országból a másikba, de városból városba: nincs szén, nincs mozdony, nincs vasúti kocsi.

A nürnbergi bűnösök a szívet vették célba, a legnemesebbet. A gondolat embereit pusztították mindenekelőtt, a nép élcsapatát, az emberiség előörsét: a tudósokat, írókat, tanítókat, diákokat. Azokat, akik keresték az igazságot, akik az igazságosságért küzdöttek. A fasisztákat nem elégítette ki a városokra boruló sötétség — a lelkiismeretet akarták a sötétbe taszítani. A prágai diákok hatéves szünet után most már elmehettek az egyetemi előadásokra. S akik e napot megélték, a szárazföldet megpillantó Kolumbus megilletődöttségével fedezték fel a tudományt. De mennyien pusztultak el? Jugoszláviának hány fia, s a legjobbak, hullott el a csatákban? Hány bolgár tanítót kínoztak halálra? S utamon végig a holtak árnyai kísértek, — úgy tűnt, velük beszélgetek, míg kicsiny és mégis oly jelentős világrészünk jövőjét kutatom.

A sötétség évei nem homályosították el az agyakat? Az erősek kimentek a hegyekbe vagy elrejtőztek a föld alatt s a titkos rádió üzeneteiből, egy-egy röpiratból merítettek erőt, a gyöngék a hazugság az aljasság, a kegyetlenség világában tenteregtek — az új „rendben", amint a nürnbergi bűnösök nevezték. Csodálkozhatunk, ha egy-egy országban farkascsordához idomult bárányokkal találkozunk, melyek megtanulták — ha nem is üvölteni, de bégetni a farkasokkal. A fasizmus pestisének gócát kiirtotta a Vörös Hadsereg hősiessége, de a betegség csírái még élnek.

Estefelé érkeztem Berlinbe. Ismerem ezt a várost és mégis órákig kószáltam utcáin, melyek nem utcák többé, idegenul tétováztam terein, tévelyegtem a romok között. Nehéz szánalmat érezni e város iránt, melynek gógje oly visszataszító volt. És megvetést érdemelnek ók, akik „Herrenvolk”-nak nevezték magukat. Mégis: a romok láttán csak fasiszták mámorosodnak meg. Én mást akarok: a fasizmus Berlinhez hasonlatos pusztulását, elhamvadását. Mert nem a kő, hanem az ember a fontos; mert a tét az értelem vagy őrület, a szív vagy a szívtelenség.

A fasizmus mindíg visszataszító, bárhogyan álcázza, nevezze magát. A méreg még homeopatikus adagolásban is veszélyes és egyes országokban még mindíg vederrel merítik A fajgyulólet gondolata egyaránt gyalázatos és veszélyes, bárki és bármi ellen terjeszti is Ha az emberek nem az emberi erényeket és hibákat becsulik, nem az ember társadalmi hasznosságát, hanem leszármazását mérlegelik — ez még a leterített fa vad hajtása. A nemzeti büszkeség felemelő érzés, de utánzatai gyűlöletesek és szánalmasak. A magyar nacionalista talán Petőfi verseire büszke? Ah! A leszármazási táblájára. Így a népek gazdag és bonyolult történelmét ismét oly elvekre építik, amelyek nem emberi közösséghez méltók, hanem holmi ménestelephez. Keserű, hogy annyi megpróbáltatás után még vannak emberek, akik nem a hősok vérében, de a legaljasabb babonaban, a vér fajiságában hisznek. Keserű, hogy még mindíg vannak, akik azt hiszik, hogy egy néger nem lehet muvész vagy hogy aki az *r* hangot ropogtatva ejti, nem lehet karmester A katonák már tüzet szüntettek, de az író Európa útjain még nem csodálhatja a régi freskókat és az ifjú leányokat: még a tegnap árnya terül a mezőkre s a lelkeket még az gyötri.

Könnyebb az anyagi veszteségek pótlása, mint az erkölcsi felemelkedés. Budapesten jártam, mikor ünnepélyesen felavatták a Duna hídját. A szép Budából kevés maradt meg és romjai talán szomorúbbak, mint más romok, talán mert a könnyed és hivalkodó barokk városkája volt. Milyen szomorúságot áraszt egy foszladozó báliruha! De mennyivel nehezebb átgázolni a Szálasi és Horthy nyomán tátongó szellemi pusztaságon. Nehezebb egy lelket felépíteni, mint egy házat. És a hajnalban felszálló, az éjszakát meghosszabbító köd és a köd, melyet az újságok általában a „reakció erőinek” neveznek, ez a köd a fasiszta pocsolya párája. A „haladás” szó ma másként cseng Európában, mind az öt világrészben. Ez a szó ma az alapvető kérdésre vonatkozik: megvalósítja-e az emberiség a győzelmet, melyért legjobb gyermekei életükkel fizettek? Csodák nincsenek és Európa még sok-sok évig fogja gyógyítgatni sebeit De ha beérhetjük átmenetileg szerényebb öltözettel, kevesebb élelemmel, ki követhetné a mondást, hogy „szeget szeggel”: hogy a fasiszta szeget fasiszta vagy félfasiszta szeggel kell kiutni. Csak a haladás eszménye, a tudomány kultusza, a szabadság szeretete, az emberi méltóság megbecsülése irthatják ki erkölcsileg a fasizmust és segíthetik az emberiséget a boldogság felé vezető úton.

A fasizmus bacillusait említve nemcsak a homályra gondolok, melyben a fasiszta és félfasiszta bajkeverők megbújnak, az átlagemberek szellemi „alvilágára”, amelyben nyüzsögnek azok a sotét években csírázott tévedések és előítéletek, melyek megakadályozzák az embert abban, hogy felegyenesedjen, hogy nyugtalanság nélkul nézzen egy gyermeket, ültessen fát, építse házát.

Egyes országokban elszaporodott a bűnözés. A fasizmus maradványa ez is. A Nürnberg romjain pusztuló bűnösök túlontúl sokáig prédikálták a rablást. Csodálhatjuk-e, hogy a bacillusok kijátsszák a „vámőrök” éberségét. A fasizmus erkölcstana az erkölcs tagadása. És a közönséges rablók a saját méreteikben vallják és gyakorolják az élettér elméletét, az erő és a rablás kultuszát

A fasizmus nemcsak a vér szomját, de a könnyű kereset ízét is örökbe hagyta. A sötét reakció mindenhol a fekete piaccal testvériesül, az antiszemitizmus — a vásárcsarnokokkal, a provokáció — a spekulációval. Ki akarja visszavenni a román paraszt földjét? Azok, akik a dollár árfolyamát figyelik vizsga szemmel, akik mindenen keresni akarnak, még az atomrobbantáson is. Budapesten sok becsületesen dolgozó ember él, de vannak sakálok is, akiknek a spekuláció a hitvallása. Ezek a haladás, a reformok tagadói, holmi új Horthy áhítói.

Mikor a német fasiszták megértették, hogy ütött a Harmadik Birodalom végső órája, egy földalatti terrorszervezet, a „Werwolf" alakítását határozták el. Jártam Németországban, a szovjet és az amerikai övezetben és nem találkoztam a Werwolfokkal. De mind Németországban, mind máshol láttam „ordasokat", akik első pillantásra felettébb békés ábrázatúak. A Vörös Hadsereg megszabadította a népeket a fasizmustól, most már minden becsületes ember feladata az, hogy végkép megszabaduljon annak minden mocskától.

Mért lélekzik az ember olyan szabadon az összerombolt és sebzett Jugoszláviában? Az emberek a korlátolt nacionalizmussal a „testvériség és egység" büszke jelszavát szegezték szembe. Szerb, horvát, szlovén, macedón, albán zászlók színei váltakoznak — a régi zászlók. Egyetlen kis vörös csillag új az egykor ellenséges zászlókon. Ezek a zászlók jelentik a vak gyűlölet véget. Albánia történelmi útjának indulóján áll, de minden sír és minden rom jelentős emlék. Minden vállalkozása, minden szava az ország jövőjét jelzi. A bolgárokat lappangó tüzükért szerettem, amely siettette a fasizmus sebének hegedését. Legyőzték fonák sorsuk keserűségét, megértették, hogy a boldogság nem a mesterkélt „presztízs", hanem az emberi méltóság öntudata. A fasizmus gyűlölete csak akkor jótékony, ha szenvedéllyel gyűlöljük saját országunk fasisztáit: erre a bolgárok tanították meg a világot

Hét országot utaztam be, mielőtt Nürnbergbe értem. Láttam a bűn tetthelyeit s végül a bűnösöket magukat. A bűnösöket már rég tettenérték és a bűnhödés mértékét kiszabni — egyetlen nap is elegendő lett volna. De nem ez a per értelme. A kapzsiság, a vérszomj, a butaság, a gyávaság, a pökhendiség és a szadizmus irtózatos színjátéka. Ezt a színjátékot megéltük, de a jogi viták mindannyiunk tapasztalatába idegzik mindazt, ami történt, megmutatják, mi várt volna nemcsak a szerb vagy bjelorussz parasztokra, de az amerikai farmerekre is, ha a népek, a mi népünkkel élükön, nem fordultak volna a fasizmus ellen. Ez a per figyelmeztető a mult hibáira, a nemtörődömség, a ravaszkodó és mégis naív játék ellen, a közöny ellen — mert Európa nem képes elviselni több hódító hadjáratot, újabb dachaui és újabb auschwitzi haláltáborokat. A nürnbergi per a Harmadik Birodalom végjátéka, csak akkor lehet a fasizmus végjátéka is, ha minden népet és minden becsületes embert mozgósít e pestis bacillusai ellen.

Vannak valóban betegségek — de vannak kuruzslók, akik a szervezet egészséges részeit akarják kimetszeni — s így a betegség terjedését segítik elő. De az egészséges Európa küzd a kór ellen. S még e sötét esztendők legfertőzöttebb országaiban is mutatkozik a lábadozás lassú folyamata. Magyarországon nemcsak spekulánsok élnek; Romániában is sok munkás van, a semmittevők mellett parasztok élnek. A mi győzelmünk értelme az, hogy új életet, új és nagyszerű jelentést adott e szónak: nép. Természetesen az öt világrész ügyvédei eddig is a népre esküdöztek, — még ha külföldi trösztök jogtanácsosai voltak is. Aktatáskájukban megbízóleveleket hordtak — de nem a nép bizalmát. Európa súlyos válságokat élt át. A népek nem akarnak többé gyámság alatt élni, többé nem tűrik, hogy nevükben más beszéljen. A barlangokból, viskókból és kunyhókból kilépnek a városok tereire és hallatják szavukat. Ez Európa boldogulásának záloga.

Megannyi városban láttam a Vörös Hadsereg dicsőségére tervezett emlékműveket. A művészet bronzban és kőben akarja kifejezni a népek érzéseit. Megannyi átszellemült költő versét és megannyi naív népdalt hallottam a felszabadító hadseregről. Szobrok és költemények nélkül is mindent megértettem: a szemek csillogása, a meleg kézfogások elmondották.

A rosszakaratú emberek sokáig szembeállították Európát és Oroszországot. És most a messzi Keletről, a Volga partjairól férfiak jöttek, akik megmentették a vandál fasisztáktól Nyugat köveit, a jövőt. Ha az ember Európa útjait, valaha csillogó, most bombáktól és tűzvészektől csonkított városait járja, a világot gyötrő tragédia fordulópontjára gondol:

Sztálingrádra, ahol Európa volt a tét, ahol Prága, Párizs és Róma sorsa dőlt el. Szovjetoroszország nem puszta földrajzi vagy politikai tényező a népek számára, de erkölcsi hatalom. Mindenki érzi azt az erőt, amely a Volgától az Elba partjaiig kísérte a szovjetpolgárokat. A messzi Albániában, ahol a Vörös Hadsereg nem is járt, azok, akik a szabadságért harcoltak, Sztálingrád védőinek bátorságáról és becsületéről emlékeznek. Csehszlovákiában jártam, mikor a Vörös Hadsereg utolsó oszlopai elvonultak — mint kedves rokonokat kísérték őket. Az asszonyok sírtak. S mikor a Vörös Hadsereg utolsó katonája elhagyta Prágát, nem maradt más, mint a hősök sírjai, a hősöké, kiknek emlékét valami olyan nehezen elemezhető dicsfény övezi: a nép öntudatába gyökerezett önfeláldozás szelleme. Láttam orosz sírokat a Kárpátokban és az Alpesekben, az adriai part lankáin: a kötelességet, a becsületet, a testvériséget idézik. Tíz országban hagytuk a hősök árnyait és ez örökemlékezetű hősök semilyen álcájú fasizmusnak sem fogják megengedni, hogy az elmúlt három évtized borzalmas történetét megismételjék.

Kelet felé mentem. Hideg volt, metsző hideg. Korán indultunk és decemberben a nap késlekedik. A sűrű ködben inkább sejtettük, semmint láttuk valamely város romjait De mégis felkelt a nap. A nap vörös korongja feltűnt, áttörte a ködöt. Egy barakk mellett gyermekek játszottak. Az iskola szánalmas volt, a gyermekek rongyosak, és vidáman játszották minden országban egyforma gyermekded játékukat. Aztán újra előttünk állt az út, a háborúgyötörte út — de mintha már más lett volna. Az élet útja volt. Ezek a gyermekek az új Európát fogják látni.

TARTALOM:

Románia — — — — — — — — — — — — 5
Bulgária — — — — — — — — — — — — 19
Jugoszlávia — — — — — — — — — — — 47
Albánia — — — — — — — — — — — — 83
Csehszlovákia — — — — — — — — — — — 91
Nürnbergben — — — — — — — — — — — 101
Európa utjain — — — — — — — — — — — 117

EHRENBURG

EURÓPA ÚTJAIN

A kiváló író útijegyzetei a felszabadult Európa kialakulását követik nyomon.

«Ezer és ezer kilométert jártam be Európa útjain. Láttam Buda romjait és Dalmácia olajfaerdeit, melyeket letarolt az ellenség, láttam a fiaikat sirató montenegrói anyákat és Nürnbergben láttam a gyermekek gyilkosait. Az utas most nem csodálkozhat és nem pihenhet, minden kő elmélkedésre ösztökéli és minden sírhely választ követel. Akiknek a szívük gyenge, értelmüket veszthetik el. Túlontúl sok a rom egy nemzedék számára. Láttam Európa borzalmas sebeit, de az omladékok, a sírok mögött, láttam: új nap világossága van kelőben.»

Az új Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Albánia, Csehszlovákia, Németország — egy új Európa körvonalai bontakoznak ki előttünk legmélyebb lényegükben, kultúrájukban, lakosságuk magánéletében, szellemi és lelki magatartásában. Pártküzdelmeikben, bel- és külpolitikai válságaikban a mult és a jövő küzdő erőit ismerjük meg — az új Európát.

Ehrenburg e legújabb művének magyar fordítása az angol, francia, német, cseh fordítással egyidőben jelenik meg. Az olvasóknak a legszuggesztívebb riporter útitársaiként felejthetetlen élményben lesz részük.

SZIKRA KIADÁS

BARTA LAJOS

GYÁR

Barta Lajos, a magyar szocialista irodalom úttörője, az Ady-nemzedék tagja, akinek elbeszélései, regényei, színművei nemcsak művészi értékük, de társadalmi hatásuk miatt is rendkívüli jelentőségűek. *Gyár* című regényében, mellyel 27 évi emigrációból hazatérve fordul a magyar közönséghez, egy parasztcsalád történetében mutatja be a Magyarországon szinte egy csapásra megéledő ipari kapitalizmus világának szenvedő s egyre jobban öntudatra ébredő tanuit: a falut és a tanyák népét. Az új, magyar ipari társadalom viharos, újjongóan tragikus kezdeteit írja meg itt egy igazán arra hivatott író. Barta Lajos ebben a regényében is értett ahhoz, hogy nagy történéseket lásson és mutasson meg ott, ahol látszólag nyugodt a felszín, hogy profétikusan hozza elénk az ilyen történések értelmét. A regény szereplői zsellérek, agyondolgozott, korán elvirult asszonyok s igába görnyedt férfiak s a háttérben a vármegye urai, a takarékpénztár piócái. A dolgoztató tőke egyre több és több gyárat épített a magyar földön. Az öt-tízholdas szántókat megették a bankok és ott sínylődtek a gyárkémények, e sötét ujjak árnyékában az újkori jobbágyságra vagy proletársorsra kényszerített, talajtvesztett magyar parasztok ezrei.

Ezt a regényt talán Ady Endre szavaival lehetne legjobban jellemezni, aki Barta Lajos egy régebbi, még 1917-ben megjelent munkájáról mondotta: *«Ez a könyve is több mint csak írás, mert cselekedet éspedig a legjavából való.»*

SZIKRA KIADÁS

SZIKRA